

Bindorffer Györgyi

Jövevényektől az államalkotó tényezőig

Nemzetiségek és nemzetiségpolitika Magyarországon 1790-től napjainkig¹

I. Bevezetés

A kisebbségi lét megkülönböztető jegyei, a nemzetiség, az anyanyelv mindennapos használata, a közös sors tudata, a mindennapi élet elkülönült apró kis szokásai, a csoport tárgyi és szellemi kultúrája, a csoporthoz fűző-kötő emlékek, hagyományok, életvezetési módok, ünneplési szokások, és a vallás révén az egyén születésétől fogva egy adott nemzetiségi vagy etnikai csoport tagjának érezhette magát. Napjainkra a nemzetiségi/etnikai identitás jogi kategóriákban megjelenő védendő, megőrzendő és ápolásra szoruló, majdhogynem külsődleges jegyek gyűjteményévé vált. A 21. században a nemzetiségi/etnikai identitás eredeti elemei mintha feledésbe merültek volna. Helyettük olyan karakterisztikumok tűntek fel, mint képviselőség a kisebbségi önkormányzatokban, vagy tagság, tisztségviselés a kisebbségi társadalmi szervezetekben, társadalmi tevékenység végzése a kisebbség érdekében, kisebbségi kultúrát őrző, ápoló kulturális csoporttagság, de kisebbségi identitáselemmé lépett elő a kisebbség érdekében végzett egyéb, a kisebbséggel kapcsolatba hozható tevékenység is. Míg egykor a beleszületés, valamint a csak a kisebbségi közösségre jellemző tudás és tradíció jelölte ki a csoporthatárokat, addig mára a nyelvi asszimiláció, a vegyes házasságok, és a modernizációnak áldozatul eső kisebbségi kultúra jelentős részének elvesztése elmosódottá tette a kisebbségi csoport határait. Ami valamikor az élet megkérdőjelezhetetlen, egyértelmű és természetes velejárója, meghatározója, és olyan tudás volt, amit az egyén elsődleges szocializációja során a családjában, és szűkebb lakóköznyezetében sajátított el, az manapság iskolai tananyaggá, a másodlagos szocializáció során megtanulandó leckévé, illetve a szabad identitásválasztás elve alapján a nemzetiségi/etnikai csoporthoz nem tartozók számára is elérhetővé vált. Az anyanyelv és a kisebbségi identitás elsajátítására az iskolában kerül sor a többségi társadalom gyermekeivel együtt.

A kisebbségek létszáma Magyarországon a történelmi kataklizmák, határátaszabások, kitelepítések, az erőszakos elmagyarosítás és az asszimilációs kényszer, valamint a vegyes házasságok nagy száma következtében mára radikálisan lecsökkent. A kisebbségi anyanyelv használatának beszűkülése, a másodnyelv-domináns kétnyelvűség, illetve az egyre elterjedtebb új egynyelvűség, amely során a kisebbségek anyanyelvévé a többség anyanyelve válik, és kultúrájuk térvészése a kisebbségek többségbe olvadásának, ezzel együtt eltűnésének veszélyével fenyeget.

A tanulmány középpontjában a Magyarországon élő kisebbségek, történelmük, autonómia-törekvéseik állnak – I. István korától napjainkig követjük küzdelmüket az egyenjogúságért. A nemzetiségek történelme a századok folyamán ezer szállal kötődött Magyarország történelméhez, ezért sokszor nehéz elválasztani a kettő egymástól. A kisebbségek sorsát alakító számos eseményre a magyar nemzetiségpolitika fejezeteiben térünk ki bemutatva egyúttal az ezekre adott magyar válaszokat is.

¹ A tanulmány egyes fejezetei a 91033 sz. Kisebbségi önkormányzatok a 2006-os önkormányzati választások után - A roma, német, görög és ruszin kisebbségi autonómiák működése az átalakult viszonyok között c. OTKA kutatás során készültek.

Terjedelmi korlátok miatt nem térhettünk ki minden apró részletre, de arra számítva, hogy az olvasó érdeklődését felkelti a téma, és utána olvas annak, amit itt nem talál meg, csak a fontosabb eseményeket emeltük ki. Azok számára, akik az egyes részkérdésekben elmélyülni szándékoznak, bőséges irodalomjegyzéket mellékelünk.

A századok folyamán az őshonos kisebbségek mellett – elsősorban és igen nagy számban – a szomszédos országokból érkeztek bevándorlók szervezett telepítés formájában, és spontán módon; menekültek telepedtek le, majd költöztek ismét vissza hazájukba. Létszámuk az idők folyamán hol nőtt, hol csökkent az összlakosságon belül, és köztük is voltak milliós, valamint igen kis létszámú népek, voltak, akik önállóságot kaptak, akik önállóságra törekedtek, és voltak olyan nemzetiségek is, amelyek soha nem akartak elszakadni Magyarországtól. Nincs köztük két egyforma; mindegyik kisebbség saját nyelvével, történelmével és kultúrájával színesítette és gazdagította Magyarországot. Ahogy teszik ezt ma is.

II. Kisebbségek Magyarországon a középkorban

„[...] amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak. Ha pedig le akarnád rombolni, amit építettem, vagy szét szórni, amit összegyűjtöttem, kétségkívül igen nagy kárt szenvedne országod. ...”

Szent István király intelmei Imre herceghez a vendégek befogadásáról és gyámolításáról²

II. 1. Középkori népek

A honfoglalás korában a Kárpát-medencében avarok, bolgár-törökök, hunok, kabarok, szlovének, szlávok, Erdélyben szászok, a nyugati határ mentén németek, és zsidók jelenlétét igazolják a történeti és nyelvészeti kutatások.³ A 11. században besenyők, bolgár-törökök, volgai bolgárok, avarok, kabarok, székelyek, zsidók, románok, rutének, oroszok, kunok, né-

² <http://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm>

„István király intelmeit többféleképpen értelmezik. Vannak, akik nagy nemzetiségi tömegek betelepülését, sőt, betelepítésének szükségességét olvasták ki belőle, míg mások szerint csak olyan „kiváló emberekre gondolt Szent István [...], akik népének tanítói lehetnek; új szokásokkal, fegyverekkel ismertetik meg.” Kornis Gyula: az államférfi. A politikai lélek vizsgálata. I. k. Budapest, 1933. c. művéből idéz Mályusz Elemér. In Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település-és nemzetiségpolitikája*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2002. 159. o.

³ Melich János: *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest, 1925. (az MTA nagyjuttalmát kapta érte.); Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században*. Szent István Emlékkönyv. II. k. Budapest 1938. Új kiadás: Budapest, Lucidus Kiadó, 2000.; Kovacsics József: *A történeti demográfia és nyitott kérdései az Árpád-kori népesség számára vonatkozóan*. In Dr. Kovacsics József (szerk.) *Magyarország történeti demográfiája (896-1995)*. Budapest: KSH, 1997. 18. és 20. o.

metek, és egyéb latin népek jelenléte mutatható ki.⁴ A török eredetű kunok (úzok) megjelenését Kovacsics József Salamon király idejére teszi.⁵

Az Árpádkorban mohamedán vallású izmaeliták, szaracénok, örmények, kálizok, kazárok, a szerzetesrendekkel (bencések, ciszterciek, prémontreiek) franciák, olaszok is érkeztek a Magyar Királyság területére. Kovacsics szerint 4-500 ezren lehettek.⁶ Kristó Gyula szerint „a 11-13. században a Kárpát-medence lakosságának legnépesebb csoportját a már 896 előtt itt élt népek leszármazottai alkották és nem a honfoglaló magyarok utódai”.⁷ Területi elhelyezkedésük gyakorlatilag megfelelt a későbbi évszázadok etnikai-területi eloszlásának: az ország közepét a magyarok lakták, a határszéleket pedig – például határőrfunkciók teljesítése miatt szlovének, románok, székelyek–, nem magyar etnikumok foglalták el.

A tatárjárás alatt a síkvidéken, a magyarok között élő vallonok, németek, szlávok olaszok, besenyők és böszörmények (khorezmi, alán és bolgár népek) létszáma nagymértékben lecsökkent, vagy teljesen eltűntek. A hegyvidékeken élő szlávok, a szlovákok (tótok), a horvátok, a szlovének (vendek), a románok (oláhok, vlachok), a ruszinok (rutének) és a székelyek ezzel szemben túléltek a pusztítást. Számarányukat a szerzők az összlakosságon belül ekkor hozzávetőlegesen 20 százalékra becsülik.⁸

IV. Béla tatárjárás utáni programja az elpusztult földek benépesítésére katonák és földművesek betelepítése volt „a világ minden részéről”.⁹ Szűcs Jenő szerint ennek, az immár második betelepítési hullámnak új vonása az volt, hogy a telepesek nem olvadtak be a magyarságba, „hanem vagy összefüggő népi kereteiket megtartva illeszkedtek be a magyar államba, vagy századok során többé-kevésbé összefüggő etnikai tömbökké kovácsolódtak egybe”.¹⁰

A középkor végén a magyarok mellett szászok, kunok, németek, jászok, szlovákok, románok, ruszinok éltek a magyar államban; a négymilliós ország mintegy 20-25 százalékát tették ki.¹¹ Ennek ellenére a soknemzetiségű Magyarországon nem voltak nemzetiségi ellentétek. Ennek okai többfélék; szerepet játszott az uralkodó gazdasági érdeke, és az a tény, hogy a középkorban a társadalom törésvonala úr és szolga, illetve a vallási különbségek mentén húzódott. Mályusz kifejti, hogy a magyar királyok elsősorban kereszténnyé és nem magyar anyanyelvűvé kívánták tenni országuk lakosságát.¹² Az arisztokrácia körében az egységesítő latin nyelv használata dominált, a röghöz kötött jobbágyság zárt közösségei pedig saját anyanyelvükön beszéltek. A különböző nemzetiségeket a török veszedelem is egységbe kovácsolta; nemzetiségre való tekintet nélkül védtek Magyarország határait a különböző népek fiai.

II. 2. Középkori nemzet

⁴ Kniezsa, 434-441. o.

⁵ Kovacsics, 21. o.

⁶ Kovacsics, uo.

⁷ Kristó Gyula: Magyarország lélekszáma az Árpádkorban. In Dr. Kovacsics József (szerk.) *Magyarország történeti demográfiája (896-1995)*. Budapest: KSH, 1997. 40. o.

⁸ A késő középkor népességadatait a pápai összeírások, az adónyilvántartások, tizedlajstromok, királyi jövedelem-összeírások, számadáskönyvek, családnévek és helynévanyagok alapján becsülték. Mályusz felhívja a figyelmet, hogy nagy óvatossággal kell eljárni a lakosság nemzetiségének megállapításánál. Mályusz, 19-26. o.

⁹ Szűcs Jenő: A középkori Magyarország népei. *História*, 1982. 6. sz. 5. o.

¹⁰ Szűcs, uo.

¹¹ Szűcs, 1982. 7. o.

¹² Mályusz, 165. o.

„A natio úgy fogható fel, mint az eredet közösségeként valamely másiktól elkülönült néptömeg (gens), vagy a nyelvek különfélesége szerint, ami ki-váltképpen és leginkább ismeréve a nationak és annak lényegét képezi isteni és emberi jog szerint egyaránt, vagy pedig felfogható [...] területi értelemben is, ahogy illenék is ...”

Vitairat a konstanzi zsinatra, 1417. március 31.¹³

Az idézet csírájában már magában hordozza a későbbi államnemzet és kultúrnemzet koncepcióját; kirajzolódnak a későbbi lehetséges elkülönülési kategóriák, de a középkori rendi társadalom tagjai identitásának centrumában még a vallás, és a királyhoz, úrhoz való hűbéri viszony állt. Az anyanyelvet mintegy természeti adottságnak fogták fel; „ezt a kötöttséget fejezete ki eredetileg a latin *natio* szó is”.¹⁴ A nációk legfőbb ismerévének a nyelvet tekintették. „A korszemlélet szerint a tucatnyi ’náció’ együttesen alkotta Magyarország ’népét’ (gens Hungariae)”.¹⁵

A politikai közösség fogalma Magyarországon a 13-16. század folyamán lefedte az etnikailag független nemzetet, a nemesség és a „szabad magyar nemzet” fogalmilag azonosult. A *natio* tagjai tekintet nélkül származásukra, csak nemesek lehettek. És ebbe a szabad magyar nemzetbe tartoztak a horvát Zrínyiek – családnevük *Zrinski* –, és a havaselti Hunyadiak is. Hunyadi Jánost a románok és a magyarok mellett a szerbek is a maguk hőségének tartják.¹⁶ A politikai lojalitás a középkor hatalmi szerkezeti elemiben nem kötődött etnikai csoporthoz; független maradt a nép etnikai tradícióitól. A parasztság pedig a rendi Magyarországon nem a „nemzeti” princípium letéteményese, hanem – egyebek közt – a „nemzetiség” többé-kevésbé passzív, de annál konzerválóbb hatású társadalmi közege.

A modern nemzet a francia forradalom után indult hódító útjára. Keletkezéséről, tartalmáról, tagjairól megoszlanak a vélemények – a nemzetről ellentmondásosabban értelmezett kategóriája kevés van a történelemnek. Mindenesetre a korábbi kategóriák érvényüket veszítették, tartalmuk átalakult, a népet, vagyis a parasztságot beemelték a nemzet sáncai mögé, és ezzel megváltozott a nemzet fogalmának tartalma is. Európa nyugati részén kialakult az egy államhatáron belül élő egy nemzet, egy nyelv hármas egysége, amely nem vette tekintetbe a származást a nemzetságnál, míg a birodalmi keretek között élő Németországban és tőle keletre a határok nélküli nyelvi és származási alapokon nyugvó kultúrnemzet ideológiája terjedt el. Az államnemzetben nemzettag mindenki, aki az állam határain belül él. Az állam nélküli, birodalmi keretek között egzisztáló kultúrnemzetben elkülönülnek a nemzethez tartozók és kirekesztődnek belőle a nemzethez nem tartozó nemzetiségek csoportjai.

A nagy francia forradalom utáni időkben kezdetét vette a kisebbségek küzdelme ugyanazokért a jogokért, amelyek a többséget is megillették. Magyarországon önállósodási törekvéseik kezdetét 1790-re, végét az I. világháború utáni évekre, a Habsburg Birodalom bukásának idejére, ill. a Trianoni békeszerződés megkötésének évére, 1920-ra tesszük. Az időszak 130 évet ölel át.

Mielőtt folytatnánk a nemzetiségtörténelmi folyamatok áttekintését, röviden ismertetjük annak a tizenhárom nemzetiségnek a történelmét, amelyeket a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló a 1993. évi LXXVII. törvény felsorol; ezek a kisebbségek a következők: bolgá-

¹³ H. Finke: *Die Nation in den spätmittelalterlichen allgemeinen Konzilien*. Historisches Jahrbuch, 57. 1937. (338. o.) c. művét idézi Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem* c. művében. Budapest: Gondolat Kiadó, 1984. 207. o.

¹⁴ Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1984. 7. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Neve a különböző forrásokban: Ugri Jankó, Szibinyányi Jank, Oláh János.

rok, cigányok, görögök, horvátok, lengyelek, németek, örmények, románok, ruszinok, szerbek, szlovákok, szlovének, ukránok.

Nemzeti és etnikai kisebbségeink történelmének ismertetésekor kiemeljük kapcsolataikat Magyarországgal, és bemutatjuk viszonyrendszerüket a magyar elittel valamint saját anyaországukkal.

III. A magyarországi kisebbségek történelme

[...] nemzeti és etnikai kisebbség (a továbbiakban: kisebbség) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy év honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, [...]

*1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól,
1.§ (2)*

III. 1. Bolgárok¹⁷

A bolgárok a törökök elől menekülve a szerbekkel együtt érkeztek Magyarországra a 15. században. Zsigmond király Keve megyében adott menedéket az utolsó bolgár cár fiának. A bevándorlók következő hulláma a török hódoltság után, az 1699-ben kötött karlócai békét követően kereskedőként jött az országba. A kertészettel foglalkozó bolgárok csoportja a 17. és a 18. század fordulóján, elsőként az észak-bulgáriai *Ljaszkovec* községből, majd *Polikraistéből* és *Dragánovból* indult útnak. A magyarországi bolgárok több mint fele ebből a két utóbbi községből származik.

Kezdetben időszakosan összeállt csoportjaik a bolgár nép körében hagyományosan kialakult vándormunkásság, az ún. *gurbet* keretében ingáztak szülőföldjük és az Osztrák-Magyar Monarchia között. 1914-ben 5 204 hivatalosan regisztrált bolgár személy dolgozott a Monarchia területén. Nem tagolódtak be magyar társadalom szervezetébe, hanem etnikailag zárt szigetet alkotva és a hagyományos paraszti értékrendre, valamint gondolkodásmódra támaszkodva megőrizték gazdasági önállóságukat, különállásukat és etnokulturális sajátosságaikat.

A kertészek együtt érkeztek, egy helyen aludtak és a bandagazda vezetésével, katonás fegyelemmel látástól-vakulásig dolgoztak. A társulás tavasztól őszig tartott, amikor a megszerzett anyagiak részarányos felosztása után visszatértek hazájukba, majd tavasszal ismét Magyarországra jöttek.

Mindenütt, ahol letelepedtek, meghonosították az intenzív, öntözéses zöldségtermesztést. A bolgárkertészek egyfelől hiányt pótoltak a kertgazdálkodásban, másfelől új szükségleteket teremtettek és elégítettek ki. Általában a nagyobb városok szélén bérelt földön, viszonylag kis területen a piaci igények kielégítésére termeltek, az iparosodó régiók, városok zöldségigényét biztosították. A bolgárok honosították meg Magyarországon a padlizsánt. Az I. világháborút követően a gazdák egyre inkább több évre szóló földbérletet kötöttek, sokan földet, házat, lakást vásároltak, és nem jártak évente haza, sőt ide nősültek. A hosszabb időt Magyarorszá-

¹⁷ Az összefoglaló Doncev Toso „Bevándorló kertészekből - bolgár kisebbség” c. tanulmánya alapján készült. (Megjelent a Nemzetiségi Néprajzi Tanulmányok sorozat „Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából” c. (Szerk. Eperjessy Ernő) számában, 1996.

Forrás: <http://archiv.meh.hu/nekh/Magyar/bolgarKonyv.htm>

gon töltő és itt dolgozó kertészek és kereskedők 1914 nyarán létrehozták a Magyarországi Bolgárok Egyesületét, amely azóta is folyamatosan működik. Egyre többen szegték meg a vándormunkásság korábban íratlan normáit, és feleségükkel együtt gyermekeiket is magukkal hozták. Ennek egyenes következménye volt, hogy a munkaszervezet a társulások kertműveléséről a családi művelés felé mozdult el.

A folyamatos letelepedés időszaka a két világháború közötti években kezdődött, és a 40-es, 50-es évek elejéig folytatódott. A II. világháború után a gazdaság szocialista átalakulása, az 50-es évekre kialakult nemzetközi helyzet, a Kertész Szövetség 1951-ben történt felosztása hivatalosan is véget vetett a migrációnak. A mezőgazdaság kollektivizálása, a bolgár gazdaságok kisajátítása, az iparosítás, az urbanizáció szétfeszítette a hagyományos életkereteket.

Részen közadakozásból, részben a bolgár állam és társadalom támogatásából, valamint eredményes gazdálkodásuk révén önfenntartóvá váltak, ami nagymértékben hozzájárult autonómiájuk megőrzéséhez. Ehhez az is hozzájárult, hogy a magyarországi bolgárok mindig szoros kapcsolatot tartottak fenn az óhazával, és megőrizték bolgár állampolgárságukat. Oktatási és vallási szükségleteik kielégítésénél a bulgáriai pravoszláv egyházra, majd később a bolgár közoktatási minisztériumra támaszkodtak.

III. 2. Cigányok/romák

A cigányság eredetével kapcsolatban számos elmélet van forgalomban, azt azonban tényként fogadhatjuk el, hogy a romák hosszú vándorlás után, Perzsián, Örményországon és Bizáncban keresztül jutottak el Európába. Nyelvészeti adatok alapján az is kétségtelen, hogy a vándorlás kiindulópontja Északkelet-India, Pandzsáb területe volt. A lassú, de folyamatos elvándorlás a Kr.u. az 5. században kezdődött. Ekkorra nyelvük, a *romani sid*, már kivált a szanszkritból.¹⁸ Bizáncban ismerkedtek meg a kereszténységgel. A törökök támadása miatt Bizáncot elhagyva két irányban vándoroltak tovább. Egy kisebb csoport Kis-Ázsián át déli irányba, míg a nagyobb populáció nyugat felé, a Balkán félsziget irányába tartott.¹⁹

A déli irányba indulók Egyiptomon keresztül (valószínűleg innen származik az elmélet az egyiptomi eredetről és a „fáraó népéről”), egy Szíria felől érkező csoporttal együtt a Gibraltári szoroson átkelve érkeztek meg Nyugat-Európába az 1400-as évek elején.²⁰ A *los gitanos*nak nevezett cigányok az Ibériai-félszigeten évszázadokon át éltek békében a mórokkal, a spanyolokkal, és a zsidókkal.

A cigány elnevezés Görögországból származtatható, ahol a 11-12. században működött egy *atcinganosz* nevű vallási közösség. A név eredetét máig vitatják. Fraser megemlíti, hogy cigányok konstantinápolyi jelenlétére egy 1068-ban az Athosz hegyen az ibéroni apátságban összeállított „Remete Szent György élete” című grúz legenda utal, amelyben jövendőmondók és varázslók egy közösségét a grúz *adszinkan* névvel illették. Az adszinkanok *Konsztantinosz Monomakhosz* császár palotájában, Konstantinápolyban teljesítettek szolgálatot.²¹

Ugyancsak Fraser írja, hogy az atcinganosz szekta nevét azért alkalmazták a ma cigányoknak nevezett csoportra, mert mind a két csoport „jövendőmondók és boszorkányok gyü-

¹⁸ Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok elméleti modellje és működési gyakorlata Magyarországon*. Phd értekezés, Miskolc. 2008. Kézirat található. Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Doktori Iskola. 14. o.

¹⁹ Fraser, Sir Angus: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000. 51. o.

²⁰ Tomka Miklós: A cigányság története. In Szegő László (szerk.) *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest: Kozmosz, 1983. 38. o.

²¹ Fraser, 52. o.

lekezeteként élt a köztudatban”.²² Tomka szerint nem tisztázott, hogy a „kivetett”, „kiközösített” jelentésű név pontosan kire vonatkozott.²³

A Balkánon a 12-13. század folyamán viszonylagos letelepedettségben éltek, és kezdtek kialakulni minden félnomád népre jellemző foglalkozásaik: a fémművesség, a kovácsmesterség, a kosárfonás, és a sátorkészítés. A 14. századtól kezdve lassan kezdek nyugat felé szivárogni. Nyugat-Európa kezdetben türelmes volt velük szemben, menleveleket kaptak, és szabadon mozoghattak, de vándorló életformájuk már nem tudott beilleszkedni a letelepedett világba. Az önálló hazával, államisággal, területtel nem rendelkező cigányokkal szemben Nyugat-Európában represszív politikához folyamodtak, a szíves vendéglátást a 16. századtól az európai hatalmak egységes üldözése és kiutasítása váltotta föl: a fáraó népéből csavargók, bűnözők lettek. Eleinte csak tartózkodásukat tiltották meg egy-egy területen, vagy lakott települések környékén. Angliában és Franciaországban kitiltásukra és elpusztításukra kegyetlen és erőszakos rendeletek születtek, de hasonló volt a helyzet Spanyolországban is. A tiltások megszegését fizikai megtorlásokkal, testi fenyegetésekkel tették hatásosabbá, végül a vándorló életmóddal szakítani nem kívánókat és a „megrögzött” visszatérőket halállal sújtották. 1538-ban utasították ki őket először a Habsburg birodalomhoz tartozó Csehországból – ezt több további kiutasító rendelet követte –, majd 1557-ben Lengyelországból is távozniuk kellett.²⁴

A cigányok magyarországi megjelenését a 14. századra teszik. A magyarországi letelepedés utáni évszázadokról a kutatók ismeretei a források csekély száma miatt hiányosak és el-
lentmondásosak, egy azonban biztos: Magyarországon a törökök kiűzéséig nem üldözték őket; „az állam tehát megtűrte és igyekezett ’használhatóvá’ tenni a kebelében feltűnt és vándorló cigányokat. A cigányokat a fémmezmunkálásban és a fegyvergyártásban való jártasságuk miatt királyi jobbágyoknak nyilvánították. Vajdáik felügyelete alá rendelve, bizonyos privilégiumokkal és oltalomlevelekkel is ellátták őket. Erdélyben két, nemesi származású fővajda felügyelte a cigányokat (az ún. aranymosókat)”.²⁵

Kállai Ernő azt írja: „A többségében a Kárpát-medencébe visszaszorult nép a törökök ellen vívott hosszú háborúk zűrzavaros évszázadaiban azonban megtalálta helyét a magyar társadalomban. Az állandó hadi készülődés, a kézművesek hiánya rengeteg munkaalkalmat jelentett, és ez összekapcsolódott az autonómia megszerzésének korlátozott lehetőségével. [...] Egyes csoportjaik Zsigmond és Mátyás királytól kezdődően egészen a Rákóczi-szabadságharcig privilégiumokat kaptak. A 15-17. században a három részre szakadt Magyarország mind a három részében megtűrték, és nem üldözték a cigányokat, kumpániáik viszonylagos autonómiát élveztek, „sok ember számára még a társadalmi felemelkedés útja is megnyílt”.²⁶ Együttélésük a többséggel nem okozott problémát, amit Mezey annak tulajdonít, hogy „létfarmájuk és a feudális társadalom fejlettségének szintje között kisebb volt a távolság Közép-Kelet-Európában, mint Nyugaton”.²⁷

A török hódoltság alatt vasművesként, tűzmesterként, fegyverkovácsként, borbélyként és zenészként dolgoztak, emellett sátorverők, borbélyok, pribékek, hóhérok, kémek és futárok voltak. A 16. században a királyi Magyarországon élő cigányok rendszeresen adóztak, ezért szabadon üzhették iparukat. Vezetőik gondoskodtak az adó beszedésétől, de az igazságszolgáltatástól kezdve minden feladatot elláttak. A nemesség egy része munkaerejük állandó ki-

²² Fraser, 52. o.

²³ Tomka, 37. o.

²⁴ Fraser, 112. o.

²⁵ Ligeti, Ligeti György: Cigányok a felvilágosodás korában. In Uő: *Cigány népismereti tankönyv*. Piliscsaba: Konsept-H Kiadó, 2004. Forrás:

http://www.romaweb.hu/doc/tortenelem/ciganyok_felvilagosodas_koraban_lgy.pdf

²⁶ Kállai, 17. o.

²⁷ Mezey Barna (szerk.) *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban-1422-1985*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1986. 9. o.

használása érdekében igyekezett birtokára telepíteni kumpániáikat. Meglehetősen nagy létszámuk miatt Erdély országgyűlése többször foglalkozott cigányügyekkel, jogállásukról számos döntés született. A cigányok szolgálatairól Kolozsvár, Brassó számadáskönyvei adnak számot.

A törökök kiűzése után a cigányok helyzete a róluk kialakult képpel együtt megváltozott. A béke beköszöntével addigi munkájukra már nem volt kereslet, sőt, mivel értettek a fegyverkovácsoláshoz, kifejezetten veszélyessé váltak a Helytartótanács számára; a Balkánról érkező újabb, oláh cigány csoportjaik vándorló életmódja pedig irritálta letelepedett környezetüket. A Habsburgok a Helytartótanácson belül cigányügyi osztályt állítottak fel, amely 1783 és 1786 között működött.

I. Lipót császár a Habsburg birodalom területén élő cigányokat 1701-ben törvényen kívül helyezte, majd egy későbbi rendeletében a falvak döntésére bízta a cigányok befogadását. III. Károly 1724-ben a legszigorúbb intézkedésekkel lépett fel a cigányok ellen. Elrendelte, hogy „mint veszedelmes emberek csordáját ezen királyságban és csatolt részein üldözni és minden lehetséges módon kiirtani és kiküszöbölni, és elégséges intézkedésekkel a lakott területektől távol tartani szükséges”. A falusi lakosságnak megtiltotta, hogy a cigányokat befogadják, megtűrjék, vagy védelmezzék. Azokat, akik nem akarták feladni „közveszélyes”, kóborló életmódjukat, halállal fenyegették meg, s hátukra száműzetésük jeléül 'R' betűt sütöttek.²⁸ Ha ezt követően a kóborló cigányt újra elfogták, kivégezték. Akik „észhez tértek” és a csavargó, henyélő élettel felhagytak, s készséget mutattak a munkálkodásra, azoknak „ígérjenek munkájuk arányában mérsékelt bért, továbbá felajánlja a földesuraknak, hogy uradalmaikban vagy birtokaikon befogadhatják, letelepíthetik a cigányokat.” A letelepítés érdekében hozott állami és helyi rendelkezések azonban alig mutattak fel eredményeket. A cigányság megélhetési módját tekintve zenélésből, kovácsmunkákból, egyéb fém-, és famegművelésből, bér munkákból, ill. lókereskedésből és koldulásból élt.²⁹

A kóborló cigányokat először Mária Terézia és II. József kísérelte meg szervezett formában letelepíteni. A királynő a siker reményében a földesuraknak megengedte, hogy cigányokat telepítsenek földjeikre, de a vándorcigányokat továbbra is üldözte. 1761. november 13-án rendeletet bocsátott ki letelepítésükre a Bánságban. Megtiltotta a cigány népnév használatát, helyette az „új-parasztot”, és az „új-magyart” tette kötelezővé. 1767. november 27-i rendeletében a királynő kötelezővé tette, hogy a cigány szülőktől vegyék el gyermekeiket „és nevelés végett más nemzetbeli embereknek adassanak át fizetés mellett, cigány férfinak pedig ne legyen szabad cigány nővel házasságra lépni”.³⁰

Mária Terézia eltiltotta a cigányokat a lókereskedelemtől, megszüntette a vajdaság intézményét és a falusi bírók joghatósága alá rendelte őket. A Helytartótanács 1773-ban kiadott rendelkezései szerint a falusi bírák kötelesek voltak megakadályozni, hogy a cigányok döghúst egyenek. Aki ilyet tett, azt meg kellett büntetni, többek közt éheztetéssel, lovaikat pedig a kóborlás megakadályozására el kellett árverezni. Kovácsmesterséget csak akkor végezhetek, ha szerszámaik voltak és családjuk letelepedett életmódot folytatott – ez vonatkozott a muzsikásokra is –, a cigánygyerekeket parasztokhoz kellett adni, a plébánosoknak ingyen kellett a gyerekeket vallásra, és írni, olvasni, tanítani. Mária Terézia „családpolitikája” nem szüntette meg a vándorlást, sőt kiélezte a helyzetet. Megindult az elvett gyermekek keresése, a gyermekek szökése, egyre gyakoribbá vált a cigányok és a parasztok ellentéte. II. József császár 1783. október 9-én szintén kiadott egy pátent, amelyben megtiltotta a cigány nyelv

²⁸ Relegata: száműzött.

²⁹ Soós István: A cigány kisebbség első századai. História, 1991. 2-3. sz.

<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1991-023/historia-1991-023-cigany>

³⁰ Gerő Lajos (szerk.): Pallas Nagylexikona. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1897.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/020/pc002051.html#5>

használatát, és elrendelte rendszeres összeírásukat. A cigányok létszámának alakulását az alábbi táblázat mutatja:³¹

A cigányok száma Magyarországon Erdély és Horvátország nélkül

Év	Összlétszám	Letelepedett
1780	43 609	20 629
1781	38 312	11 459
1782	43 778	12 847
1783	30 241	7 647
1809	40 000	
1830	30 000	

Az 1790/91-es országgyűlésen felállított Közigazgatási Bizottság egyik feladata Mária Terézia és II. József rendeleteinek szellemében a cigányügy kezelése, ezen belül is a vándorcigányok megrendszabályozása lett. A feladatokat, az útlevelek kiadását, a kóbor cigányok elfogását és visszakísérését a vármegyékre hárították.

A következő évek, évtizedek politikai eseményei, a nemzetállamok születésének, és a nemzetiségek függetlenedési kísérleteinek korszakában az állam figyelme kevésbé irányult a cigányokra. Időről időre felmerült a cigányok összeírásának és letelepítésének gondolata, törvényjavaslatok készültek, de a kérdés megoldása mind a cigányok ellenállása, mind a nem következetesen végrehajtott intézkedések miatt meghiúsult.

Fényes Elek számításai szerint 1851-ben 83 769, 1867-ben pedig Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát, és a Határőrvidéket beszámítva 95 500 cigány élt a magyar királyság területén. A 19. század közepétől Havasalföld és Moldva felől a cigány rabszolga-felszabadítást követően, valamint Erdélyből a vándorló életmódot folytató oláh és beás a cigányok további tömegei indultak el Magyarország felé, és ahogy ma mondanák, országszerte „biztonságpolitikai” problémát okoztak. A betelepülési hullám hatására 1850 és 1893 között a Magyarországon élő cigányok száma megkétszereződött. Kemény István a következő adatokat ismerteti:³²

A cigány lakosság számának alakulása 1850-1893

Év	Teljes országterület	Ebből Erdély	
			%
1850	140 092	78 906	53
1857	143 000		
1873	214 000		
1893	280 000	105 000	37,5

Az 1893. évi összeírás szerint számuk 280 ezerre tehető. Már ekkor három cigány csoportot különböztettek meg: (1) a magyar anyanyelvű romungrókat – magyar cigányokat: a középkor óta az országban élő és nyelvét vesztett, létszámát tekintve legnagyobb csoportot; (2) a magyarul és cigányul beszélő oláh cigányokat, akik magukat romának nevezik, (3) a Dunántúl déli részén letelepedett beás cigányok csoportjait, akik a magyar mellett a román nyelv egy archaikus változatát beszélik.

Kemény István becslései szerint a 280 ezer főből a mai országterületen 65-66 ezer cigány élt. A Romániához csatolt területeken kb. 160 ezerre, a mai Szlovákia területén kb. 40-42 ezerre, a Jugoszláviához csatolt területeken pedig kb. 8-10 ezerre tehetjük számukat. Az összeírt cigányok harmada 1850 után érkezett Magyarországra, vagy ezek leszármazottja volt. A mai országterületet figyelembe véve a magyar anyanyelvűek aránya 79,5 %, a cigány anya-

³¹ A közölt adatokat Soós J. H. Schwicker: *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen. Wien u. Teschen 1883.* c művéből idézi (63–70. és 74–89. o.), amelyek pontatlanok, mivel a megyék beküldött adatait nem összesítették. Soós, uo.

³² Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák.* Változó világ 31. Budapest: Press Publica, 2000. 12. o.

nyelvűeké 10%, a beásoké 4,5% volt, 6 százalékuk pedig a környező országok anyanyelvét beszélte. Erdélyben a cigány anyanyelvűek aránya 42%-ra, a román (beás) anyanyelvűeké pedig 39%-ra tehető.³³

A romungrók „úri osztályát” a zenészek, szegényeit a kosárfonók, a vályogvetők és a napszámosok alkották, akik már letelepedett életmódot folytattak. Megélhetésüket továbbra is a fémművesség különböző fajtái, a zenélés és a vásári szórakoztatás biztosította. A nemzeti ébredéssel együtt létrejövő, nagy népszerűsége szert tett és a 19. század folyamán uralkodóvá vált verbunkos a cigányzenészek számára hírnevet és elismerést hozott. Ma a zenészek magukat a cigányság arisztokráciájának tartják; kétségtelenül a roma társadalom legintegráltabb rétegét képezik.

Az oláh cigányok romának nevezik magukat. Anyanyelvük a románi, és annak cigány nyelvi változatai, mint pl. a lovári. Foglalkozás szerint a kézműves oláh cigányok a következőképpen különböztették meg magukat: a colárik szőnyegkereskedők, a churarik szita- és rostakészítők, a chisarik lókereskedők, a kealderarik (kálderások) üstföltözők, kolompárok.³⁴ Egy másik felosztás szerint a kovácsok, lakatosok a klidykarik, vagy kolompárok, a késesek-rostások a churarik, a tapasztók a lipitorik vagy kasarik, a vályogvetők szintén lipitorik, a lókupecsek a lovarik, a kanalasok a lingurarik, a házalók a kherarik, a sintérek a buarik vagy dugarik, az üstföltözők a khelderashikák, a halászok a masharik, a teknővájók a balajrik, a szövők pedig a colarik, vagy khuvarik, a sátorosok a cerharák.³⁵ Szegő szerint a „love” – pénz szóból alakult ki a lovári elnevezés, amit a leggazdagabb, lókereskedő cigányokra használtak.³⁶

A román anyanyelvű cigányok Békés megyében, a magukat beásnak nevező és szintén a román nyelv egy ősi változatát beszélő cigányok Baranyában és Somogyban éltek és teknővájással foglalkoztak. Havas Gábor kutatásai szerint a teknővájó beások nagy része 1893 után földesúri telepítések során került 1914 előtt Baranyába és Somogyba, de beáramlásuk a két világháború között és közvetlenül a háború befejezése utáni években is folytatódott.³⁷ A baranyai beás cigányokat három etnikai csoportra oszthatjuk: a mucsánok kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeznek a határon túl élő horvátokkal, nyelvükben sok a horvát eredetű szó; az argyelánok romániai bánáti dialektust beszélnek, a Nagyváradról 1910 körül elinduló ticsánok pedig Szabolcs-Szatmár megyén keresztül érkeztek Baranyába. Napjainkban a beások minden korosztálya kétnyelvű. A fiatalokra a nyelvváltásnak az a foka jellemző, amit másodnyelv domináns kétnyelvűségnek nevez a szakirodalom – vagyis a magyar nyelvet jobban tudják és beszélik, mint a beást.

A dualizmus korában három cigánycsoportot különböztettek meg: a letelepedetteket, a félvándorokat, és a kóbor cigányok. A félvándorok száma az 1893-as összeírás szerint mintegy 20 ezer, a kóborlóké pedig mindössze 9 ezer. 88,5%-uk letelepedett, 7,45%-uk hosszabb időt egyhelyben töltő félvándor, és csupán 3,3%-uk vándorolt állandó jelleggel.

A cigánykérdés elsősorban nem a társadalom, hanem az államhatalom számára jelentett feladatot, amelyet annak ellenére nem tudott megoldani, hogy „a szerveződő polgári állam a rendészeti és jogalkotó tevékenysége során tett lépéseket a súlyos kérdések rendezésének előkészítésére. Éppúgy eredménytelenek maradtak, mint a tudományos felkészültségre is törekvő József főherceg telepítési kísérlete”.³⁸ A cigánykérdés megoldását a kor politikusai a vándor-

³³ Kemény, 11-25. o.

³⁴ Szegő László: A hagyományos cigány közösségek. In Uő (szerk.) *Cigányok – honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest: Kozmosz könyvek 1983. 82-101. o. Idézet helye: 94-95. o.

³⁵ Ősi cigány mesterségek és foglalkozások. <http://www.romaweb.hu/doc/tortenelem/cimefo.htm>

³⁶ Szegő, 95. o.

³⁷ Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok. In Andor Mihály (szerk.) *Cigányvizsgálatok*. Budapest: Művelődéskutató Intézet, 1982. 61-140. o.

³⁸ József főherceg munkásságáról L

lók letelepítésében látták. Nem számoltak azonban azzal, hogy a vándorlók életformája összefügg létfenntartási módjukkal, valamint azzal sem, hogy a cigányság közel 90 százaléka 1893-re már letelepedett életmódot folytatott, és házakban élt. A kóborló életmódból következő problematikát összekeverték a cigányság-problematikával és a beilleszkedés kérdését faji irányba tolták el. A tolvaj, rabló cigányképet igazságtalanul az egész cigányvertikumra rávetítették. Mivel a kóborló cigányokra vonatkozó rendeleteket az érintetteken nem tudták számon kérni, ezért az intézkedéseket a letelepülteken hajtották végre. Az évszázados viszonylagos békés egymás mellett élést a politika jobbitó szándékai mellett a 19. században felváltotta a kölcsönös gyanakvás, félelem és agresszió; kialakultak a sztereotípiák és az előítéletek.

A két világháború közötti években a környező országokból újabb cigány csoportok vándoroltak Magyarországra, így munkalehetőségeik rohamosan csökkenni kezdtek. Létszámuk 200 ezerre tehető; többségük ekkor már letelepedett életmódot folytatott. A cigányságság folyamatos és tömeges bevándorlása Magyarországra az 1940-es években megszűnt. A II. világháborúban munkaszolgálatra vitték őket, majd a náci megszállás után a cigányok egy részét haláltáborokba deportálták; a *porajmos* áldozatainak száma meghaladja a 30 ezret.

A cigányok a II. világháború után kimaradtak a földosztásból. 1961-ig, amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) határozatot hozott életkörülményeik javítására, gyakorlatilag nem törődött velük a politika. Ettől kezdve 5 évente folyamatosan párthatározatok, Központi Bizottsági (KB) állásfoglalások születtek, intézkedések történtek a romák integrációjára, de ez a mai napig nem történt meg teljes mértékben.

III. 3. Görögök³⁹

A magyar-görög kapcsolatok története a honfoglaláskori időkre nyúlik vissza. Egy óbizánci feljegyzés szerint *Arethasz* érsek 902-ben emlékezett meg a türköknek nevezett magyarokról egy Bölcs Leó császár jelenlétében tartott asztali beszédében. Bölcs Leó fia, Bíborbanszületett Konstantin *De administrando imperio* (A birodalom kormányzása) című munkájában többször is foglalkozott a türkökkel.

Uralkodása elején, 944-körül a Bizánci Birodalom és a magyarok között létrejött békeszerződés megpecsételéseként magyar előkelők, vezérek, fejedelmek, hercegek érkeztek Konstantinápolyba, és keresztelkedtek meg. A magyarok első keresztény püspöke *Hierotheosz* görög szerzetes volt.

Az egyházszakadás után létesült első magyarországi kolostorok görög barátokkal népesültek be. A Szent Gellért-legenda szerint Ajtony vezér „Maros városában monostort épített Keresztelő Szent János tiszteletére. Apátot helyezvén abba, görög barátokkal, az ő törvényük és szertartásuk szerint.” Az Árpád-ház uralkodása idején az egész országban létesültek görög kolostorok. Bár Szent István király Rómát választotta, III. Ince pápa szemrehányó leveléből tudjuk, amelyet 1204-ben intézett a magyar királyhoz, hogy az országban csak egy latin kolostor működött számos görög kolostorral szemben.⁴⁰

A görög és a magyar uralkodó családokat számos házassági kötelék fűzte egymáshoz. Szent László király lánya, Piroska, aki Konstantinápolyban az *Irini* (ókorias kiejtés szerint: Eiréné) nevet kapta, II. *Ioannész Komnénosz* császárhoz ment feleségül. Az Ortodox Egyház-

---

http://www.romaweb.hu/doc/tortenelem/jozsef_foherceg_ciganyokert_soi.pdf

³⁹ Forrás: <http://www.ellinismos.hu/>

⁴⁰ Görög kolostorok pl. a Szent Panteleimón kolostor a mai Dunaújvárosban, és Szent Demeter kolostora Szévaszentdemeteren.

ban a mai napig szentként tisztelik. V. István leányát, Annát II. *Andronikosz Paleologosz* császár vette feleségül. István anyja, Margit-Mária (IV. Béla felesége) viszont I. *Theodorosz Laszkarisz* biánci császár leánya volt.

Az Árpád-ház kihalása után az ortodoxok, s főként a görögök helyzete egyre nehezebbé vált Magyarországon. Nagy Lajos király 1366-ban kiűzte őket Krassó és Keve megyéből, és megtiltotta a házasságkötést az ortodoxok és a római katolikusok között. Azok, akik nem tértek át a római katolikus hitre, nem szerezhettek nemességet. Konstantinápoly 1453-ban bekövetkezett eleste után azonban Mátyás király viszont pártfogásába vette az országba menekült ortodoxokat.

A 16. századtól ortodox vallású görög kereskedők érkeztek Erdélybe, majd Pestre. Kereskedelmi versenytársakkal nem kellett megküzdeniük, ráadásul kiváltságos vámtarifákat élveztek. Ezek a görög vándorkereskedők nagyon korán kereskedelmi kompániákat, társulásokat hoztak létre. Ezzel párhuzamosan egyházközségeket is alakítottak, amelyek a területileg illetékes hazai ortodox püspökök joghatósága alá tartoztak.

Buda visszafoglalása után I. Lipót császár 1686-os felhívására – többek közt az észak-görögországi *Ipiroszból* és Macedóniából –, görög kereskedők újabb áradata érkezett Magyarországra. Az 1720-as évekig kevesen telepedtek le véglegesen, szívesebben folytattak közvetítő kereskedelmet: a török birodalomból hozott árukat osztrák és magyar területen értékesítették, az Ausztriában vásárolt termékeket pedig főként Magyarországon adták el. A karavánok útvonalán állandó pihenőhelyek várták a kereskedőket, ezek emlékét őrzik többek közt a Görögszállás, Görögtanya helységnevek.

Amikor a törökök 1769-ben elfoglalták és lerombolták a kézműiparáról híres és gazdag észak-iptiroszi Moszhopoliszt, mesteremberei a Monarchiában telepedtek le. Ebben az időszakban a görög kereskedők már nem csupán vándorkereskedelmet folytattak, hanem boltokat béreltek, mészárszékeket nyitottak, állatokat tartottak, pénzt kölcsönöztek. Anyagi és erkölcsi érdekeik védelmére különböző szervezeteket hoztak létre. A magyarországi görög kereskedővilág gazdasági felvirágzását ezeknek a kompániáknak köszönheti. 1748-ban Gyöngyösön, Egerben, Miskolcon, Tokajban, Diószegen, Világosváron, Eszéken, Pesten, Péterváradon és Kecskeméten működtek a leggazdagabb kompániák.

Heves megyében az első görög, szerb, örmény és más nemzetiségű kalmárok a török hódoltság idején jelentek meg. Tekintet nélkül nemzetiségükre, közös hitük alapján a gyöngyösiek *arnótoknak* vagy görögöknek hívták őket. A gyöngyösi görögök 1740 óta kereskedő társulatban, az ún. arnót kompániában tömörültek. Szabad vallásgyakorlásuk biztosítva volt ugyan, de azzal a megkötéssel, hogy ha papot akarnak tartani, annak unitus (görög katolikus) papnak kell lennie. A gyöngyösiek ezt nem tartották be; istentiszteleteiket saját szertartásuk szerint, titokban végezték. Emiatt a városi tanács többször megrendszabályozta őket, sőt 1741-ben megyegyűlési intésben is részesültek. Miután ennek sem volt foganatja, ugyanabban az évben kiutasították őket Gyöngyösről, de hamarosan visszatérhettek. Lélekszámuk akkoriban 300 fő körül volt.

A gyöngyösi ortodoxok sokáig hiába fáradoztak azon, hogy saját templomot építhesse-nek, a város tanácsa ezt nem engedélyezte. Kérelmük eljutott egészen a királyig, de eredménytelenül, mivel a gyöngyösi tanács az udvarhoz olyan véleményezést terjesztett fel, hogy a görögöket ez a jog nem illeti meg, hiszen csak azzal a feltétellel kaptak letelepedési engedélyt, ha vallásuk szabad gyakorlásáról lemondanak. 1784-ben újabb folyamodványt nyújtottak be, s a rákövetkező évben megkapták a szabad vallásgyakorlási jogot, és engedélyt nyertek arra, hogy imaházat építsenek, de harang nélkül, pedig a leendő templom harangjait már 1792-ben, illetve 1793-ban beszerezték.

Mire a templom 1809-re elkészült, a városban már csak 40 görög család élt. Az új templomban az első istentiszteletet 1811-ben tartották meg, amikor a vörös márványból készült oltárasztal megérkezett Olaszországból. Az abba bevésott görög nyelvű szöveg magyarul így

hangzik: „Ezen szent templom Kasztória városából való Jappa Tamás és Theokarasz urak költségén épült, azok és szüleik örök emlékére. 1811. január 1.”

Az egyik leghíresebb görög família a *Sina*-család, amelynek tagjait, Györgyöt és fiát, Simont, a görögök mellett a románok is magukénak tekintik.⁴¹ Sina György, aki báróságot szerzett, Széchenyi Istvánnal együtt vett részt a Lánchíd megépítésében, és a hídépítés egyik legnagyobb finanszírozója volt. Anyagi támogatást nyújtott továbbá Széchenyi vasútépítési és folyamszabályozási terveihez és vállalkozásaihoz is. A Monarchiában az Osztrák Nemzeti Bank igazgatója, és Görögország bécsi főkonzulja volt. Sina Simon a legnagyobb felajánlott összeggel Széchenyi mellett a Magyar Tudományos Akadémia alapítója, majd igazgató tanácsának a tagja. Bőkezű mecénásként adakozott mind Magyarországon, mind Görögországban.

A ma Magyarországon élő görögök az 1946-1949 között lezajlott és a kommunista baloldallal vereségével végződő polgárháború alatt, ill. azt követően menekültek Magyarországra.⁴² Ők és leszármazottaik alkotják a mai magyarországi görög közösséget.

1948 tavaszán a szembenálló felek között vetélkedés kezdődött, hogy a kormányerők, vagy a kommunisták mentenek-e ki több gyermeket az ország északi részén dúló polgárháború poklából. A kommunisták úgy ítélték meg, hogy délre menekített gyermekeiket majd ellenük fogják nevelni, a görög kormány pedig az erre adott ellenreakciót gyerekrablásnak minősítette. A görög kommunista párt gyermekmentő akciójának következtében mintegy 30 ezer, a legkülönbözőbb korú görög és kisebb számban macedón gyermek került külföldre. Magyarországon kívül Albánia, Bulgária, Románia, Jugoszlávia, Lengyelország is befogadott gyermekeket, hogy amíg a háború tart, illetve amíg a szocialista forradalom nem győzedelmeskedik Görögországban, addig a gyerekekről gondoskodjanak.

Magyarországra 1948-ban mintegy 3000 gyermek érkezett Albánián keresztül a néhány hónapos csecsemőktől egészen a serdülőkoron éppen csak átlépő fiatalokig. Felnőttek, szülők nem jöhettek a gyerekekkel. A görögországi falvakban 17-18 éves lányokra, „anyákra” bízta a gyerekeket, akik összetartották és gondozták a falujukból összeszedett 20-30 gyereket egészen Budapestig. Magyarországra érve a gyerekeket életkoruk szerint szétválasztották, és különböző otthonokba helyezték el őket, ahol megkezdődött magyar és görög nyelvű oktatásuk. A gyerekek számos esetben nem találták meg a szüleiket, nevelő otthonokban nőttek fel. Az itt felnőtt gyerekek, köztük sok értelmiségi, felnőttként hálájuk kifejezéséként *Köszönjük Magyarországnak* címmel kiállítást rendeztek, és könyvet adtak ki.

A harcokban részt vett partizánok, illetve a kommunista erők hadseregének, az ELASZ-nak a tagjai, családtagjaik és segítőik – görögök és kisebb létszámban a Görögország északi részén élő és a polgárháborúban ugyancsak részt vett szláv ajkú macedónok – 1949-től kezdve menekültek a befogadó szocialista országokba, de sebesültek már korábban is érkeztek. Velük kb. 6000-re nőtt a magyarországi görög diaszpóra létszáma. A felnőttek azt gondolták, hogy hamarosan visszatérhetnek hazájukba, de a görögországi helyzet ezt nem tette lehetővé.

Arról egyelőre nincs nyilvánosan fellelhető adat, hogy milyen rendszer szerint osztották el a menekültek a különböző országok között. Előfordult, hogy egy család négy gyermeke Magyarországon volt, de miután édesapjuk meghalt a harcokban, édesanyjukat Prágába menekítették, és hiába kérte, hogy gyermekei közelében lehessen. Volt olyan is, akinek Görögországban maradt a családja és csak 25-30 év után találkozhattak ismét egymással. A család-egyesítés csak nagyon lassan haladt, és hosszú éveket kellett akkor is várni, ha a családtagok szocialista országokban éltek.

⁴¹ Dr. Petrusán György-Martyin Emília-Kozma Mihály: *A magyarországi románok*.
http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/roman/pgy/publikaciok/moi_romanok.doc

⁴² Az összefoglaló alapjául a Fokasz Nikosszal 2008. szeptember 2-án készített interjú szolgált. Az interjúért itt is köszönetet mondok.

A görögöket először Budapesten, a kőbányai volt dohánygyárban szükséglakásokba telepítették. Elkülönült életük azonban lassan oldódott, szakmát tanultak, elkezdték Beloianisz falut építeni, majd szétszórták őket az ország ipari városaiba. Így kerültek nagyobb számban Miskolcra, Pécsre, Komlóra.

A katonai junta bukásáig nehéz volt a kapcsolattartás az otthoniakkal, de 1974-ben a kommunista párt kihirdette, hogy „lehet hazamenni”. Ekkor sokan elindultak, de hazatelepedésüket nagyban akadályozta, hogy nem voltak sem görög, sem magyar állampolgárok, honatalanként, Magyarországon letelepedett külföldiként éltek még az itt született görög gyermekek is. Görögország bizalmatlan volt a kommunista hazatérők iránt. Az állampolgárság megszerzése ugyancsak hosszú éveket vett igénybe mind Magyarországon, mind Görögországban. A nyolcvanas években görög állampolgárságot (vissza)szerzett görögök jelentős része hagyta el Magyarországot és tért vissza véglegesen.⁴³

III. 4. Horvátok⁴⁴

A horvátok eredetéről Konstantin császár azt írja, hogy a Kárpátokon túli Fehér-Horvátországból költöztek a 7. században Dalmáciába. Népnevük eredete pontosan nem tisztázott.

Szent István király területszerző tevékenysége során kiterjesztette hatalmát a déli szláv (szlavón) területekre és Szlavón Bánság alatt a helyi szláv *Svetoslavić* család vezetésével belső önállóságot élvező tartományt hozott létre. Szent László király 1091-ben elfoglalta Horvátországot, ahol sógora, az utód nélkül elhalálozott horvát *Zvonimir* uralkodott.⁴⁵ Horvátország ezzel elvesztette önállóságát, és a Magyar Királyságon belül önálló, autonómiával rendelkező, közigazgatásilag különálló tartomány, bánság lett. 1476-ban Mátyás király horvát-szlavón bánság név alatt egyesítette a két bánságot. A mohácsi vész után I. Ferdinánd, majd török uralom alá került, 1790-ben pedig magyar kormányzat alá rendelték.

1805-ben Napóleon ellenőrzése alá került, aki 1809-ben Horvátországból, Dalmáciából és Szlovéniából létrehozta az 1814-ig fennálló illír királyságot. Miután 1815-ben a bécsi kongresszus a területek visszakерүlése mellett döntött, a Habsburgok a magyar korona országaként kezelték.

A horvát nemzeti mozgalom elindítója *Ludevit Gaj* (1809-1872) volt. Jan Kollár szlovák költő hatására a délszláv népek számára egységes irodalmi nyelvet és írásmódot dolgozott ki. 1830-ban adta ki horvát nyelven „A horvátszláv helyesírás rövid vázlata” c. munkáját. 1836-ban létrehozta az első horvát nyelvű politikai lapot a *Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske novine*t.

Horvát nemzetiségűek a 16. században költöztek nagyobb számban Szlavónia, Dél-, és Nyugat-Magyarország elnéptelenedett területeire. A legnagyobb mértékű vándorlás az 1530-40-es évekre tehető. A gradistyei horvátok⁴⁶ 1493-as töröktől elszenvedett vereség után kezdtek Magyarországra menekülni Horvátországból, de a Batthyányi, az Erdődy, és a Zrínyi családok a veszélyeztetett délkeleti területekről szervezeten is áttelepítették horvát jobbágyságot a mai Vas, Zala és Győr-Sopron megye területére. Beköltözésük eltartott egészen a 17. század közepéig. A jobbágyok Horvátország különböző vidékeiről jöttek, nyelvjárás szempontjából nem voltak egységesek; felismerhető néprajzi jegyekkel rendelkező népcsoporttá

⁴³ A szöveg összeállításában segítségemre voltak Fokasz Nikosz szíves információi.

⁴⁴ Forrás: <http://www.vasmegye.hu>, <http://www.kuga.at/hrvati/hu/ii/3.htm> és Gyurok János: *A magyarországi horvátok*. Pécs: Gálos Nyodász Kft. 1998.

⁴⁵ László király egyik lánytestvére, Ilona, Zvonimir felesége volt.

⁴⁶ Nevük Burgenland horvát fordításaként terjedt el a Gradišće-i elnevezésből származik.

hazánk területén váltak.⁴⁷ A 19. századig a társadalmi változások nem érintették döntő mértékben horvátságot. Zárt településeken éltek, megőrizték mély vallásosságukat, gazdag népi hagyományait, s nem utolsó sorban a nyelvüket. A horvátok is adtak egy aradi vértanút: a magyar honvédség horvát származású tábornokát, Knezić Károlyt.

Horvátország az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején megpróbálkozott az önállósodással, de elszakadási kísérlete 1849-ben meghiúsult. 1868-ban a XXX. törvénycikkkel létrejött a horvát-magyar kiegyezés. Ennek értelmében a magyar politikai elit politikai nemzetnek ismerte el a horvátokat és kimondta, hogy Magyarország, Horvát- és Szlavónország egy államközösséget képeznek, amelyen belül Horvátország a belügy, az igazságügy, a válásügy és a közoktatás terén önkormányzati jogokkal rendelkezik, pénzügyileg azonban nem kapott önállóságot; bevételeiknek csak 44%-át tarthatta meg saját belügyei költségeinek fedezésére. Az országban önálló parlament és kormány alakult. A horvát parlament kezdetben 29, majd 40 képviselőt delegált a magyar országgyűlés alsó házába, kettőt pedig a felsőházba. A belső közigazgatásban, törvényhozásban, bíraskodásban és az oktatásban, sőt a közös kormányzat működésében is a hivatalos nyelv a horvát volt. A magyar fővárosban székelő közös minisztériumok kötelesek voltak elfogadni a Horvátországból érkező horvát nyelvű előterjesztéseket és beadványokat, és azokra horvátul is kellett válaszolniuk. Egyes magyar kormányok időnként megkísérelték a magyar hivatalos nyelv érvényesítését Horvátországban is, de a horvátok sikeresen ellenálltak.

A trianoni határok kijelölése kettéosztotta a horvát településeket, közülük az 1921. évi népszavazás után a nyugat-magyarországi területek Ausztriához csatolása után húsz, részben horvát lakossággal rendelkező település került szétszóródva Magyarországhoz, nyolcvan pedig Ausztriához.

A magyar érzelmű horvát lakosság kezdeményezésére politikai tárgyalások, tüntetések és végül népszavazás eredményeképpen 1923-ban Olmód, Kis- és Nagynarda, Alsó- és Felsőcsatár, Horvátlövő, Szentpéterfa visszakerült Magyarországhoz. A falvak lakosságát azonban megosztotta a kérdés. A parasztság Magyarországhoz ragaszkodott, a kereskedők, kézművesek és idénymunkások pedig Ausztriától remélték gazdasági felemelkedésüket. A visszacsatolás emlékére minden községben emléktáblát állítottak. Szentpéterfát, mint a folyamat fő elindítóját a Magyar Nemzeti Szövetség a *Communitas Fidelissima* (A leghűségesebb falu) címmel tüntette ki.

A II. világháború után súlyosan érintette a horvát településeket az 1949-ben felállított „műszaki zár”, mivel e határ menti falvakat a vasfüggöny elzárta a külvilágtól. Ebből adódóan, valamint a mezőgazdaság erőszakos átalakítása miatt a horvát lakosság jelentős része a jobb megélhetési lehetőségek reményében elvándorolt. 1948 és 1956 között a horvát kisebbségnek egyre rosszabb lett a helyzete. A magyar állam megszakította kapcsolatát a Tito marsallal vezetett Jugoszláviával. A magyar nemzetpolitikai érdekek büntetéseket, elnyomásokat és letartóztatásokat eredményeztek a horvátok körében. Az 50-es években minden horvátok lakta településről telepítettek ki családokat. A Horthy korszakhoz hasonlóan az emberek féltek vállalni nemzeti hovatartozásukat. Néhányan közülük magyarosították a nevüket, a kor lelki maradványai még a mai napig is érezhetőek. Miután Magyarország helyreállította jó kapcsolatát Jugoszláviával, a horvát kisebbség helyzete is javulni kezdett, a népi és kulturális élet újjászülhetett.

III. 5. Lengyelek⁴⁸

⁴⁷ Sokcsevits Dénes: A magyarországi horvátok rövid történelme.

Forrás: <http://www.horvatok.hu/index.php?id=6>

⁴⁸ Forrás: <http://www.polonia.hu>

A magyarországi lengyelség története majdnem olyan régi keletű, mint a magyar állam létezése a Kárpát-medencében. A magyarországi kapcsolatok Szent László királlyal kezdődtek, akinek édesanyja *Richéza*, II. *Miciszláv* lengyel király leánya volt. László király 1046 körül Lengyelországban született. A magyarországi *Polonia* életének fejezetei a középkori, királyi Buda városának létrejöttével kezdődnek, amely a 13. század közepén a IV. Béla király által emelt vár szomszédságában alakult ki. A király leányai, Szent Kinga és Boldog Jolán lengyel fejedelmek, Szemérmes *Boleszló*, illetve Istenfélő Henrik feleségei lettek.

Nagy Lajos király uralkodása alatt (1370-1382) jött létre az első, I. Ulászló uralkodása idején (1440-1444) pedig a második magyar-lengyel perszonálunió. Mátyás király egyik tanácsadója, *Bylica* Márton asztronómus, ugyancsak lengyel volt. A Magyar Királyság területén lengyel tudósok, művészek, iparosok telepedtek meg, ugyanakkor zárt, falusi települések is létrejöttek a kora középkortól kezdve – mindemellett a magyarországi lengyel jelenlét folytonosságáról csak a 18. század kezdetétől fogva beszélhetünk. A lengyelek a 18. században tömbyszerűen Magyarország legészakibb csücskében, Liptószentmiklós felett, a mai lengyel határhoz közel éltek, nagyobb tömbjeik másutt nem alakultak ki.

A magyarországi lengyelség történetének legjelentősebb és legfényesebb fejezetei közé tartozik a magyar forradalom és szabadságharc időszaka 1848/49-ben, amelyben Bem és Dembinszky tábornokokkal az élen több ezer lengyel tiszt és katonája vett részt. Az akkori, pest-budai lengyel jelenlétről történelemkönyvek, emléktáblák és lengyel hősök halálát őrző síremlékek, Bem József szobra is tanúskodnak.

A 19. és 20. század fordulóján ezernyi lengyel telepedett le a dinamikusan fejlődő Budapestre: Kőbányán, Csepelen, Angyalföldön, és környékén, de éltek még lengyelek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is. Falujukat, Derenket, a Horthy-korszakban felszámolták, hogy a kormánynak vadászterületet biztosítsanak.

Lengyelek önszerveződésének 1862-től lehetünk tanúi. A két világháború közötti években Kőbányán épült fel az első magyarországi lengyel templom.

A II. világháborúban Magyarországon talált menedéket több mint 100 ezer lengyel menekült katonája és civilje. Budapest volt ekkor a leigázott Lengyelország, és a Párizsban, majd Londonban működő lengyel emigrációs kormány közötti kapcsolattartás központja.

A háború befejeztével a kommunista hatalom feloszlatta a lengyel szervezeteket, vagyokat államosította. Csak az 50-es évek vége hozott bizonyos javulást, amikor 1958-ban lehetőség nyílt az ismételt önszerveződésre, és megalakulhatott a Bem József Egyesület. A 80-as évekig a lengyelségnek ez volt az egyetlen fóruma.

A polóniai mozgalmak valódi újjáéledése az 1990-es évekre esik. A Szent Adalbert Egyesületet 1992 óta működik. 1993-ban már 6 ilyen központ működött, 1995-ben 23, 1998-tól pedig 52 lengyel szerveződés működött az ország 14 megyéjében. 1998-ban visszakapták a Lengyel Házat és a Lengyel templomot, amely 1991-ben a Budapesti Római Katolikus Lengyel Perszonális Plébánia rangot kapta. A művészet és tudomány művelői 1996-ban létrehozták a Magyarországi Lengyel Alkotók Fórumát, az üzleti élet képviselői pedig a „Polonia-Hungaria” Magyarországi Lengyelek Érdekvédelmi Szövetségét.

III. 6. Németek: szászok és svábok

A németek nagyobb számú bevándorlása Géza fejedelem idején kezdődött meg. István király felesége, a Bajorországból származó Gizella, Szatmárba telepített németeket. További

nagy német betelepítésekre került sor a 12. és a 13. században. Az államalapítás német katonanéppessége után királyaink *hospes*, azaz vendég minőségben elsősorban városlakó németeket hívtak be: bányászokat, kereskedőket, kézműveseket, iparosokat.

1162 előtt II. Géza hívására Flandria és a Rajna vidékéről vallonok és főleg szászok költöztek Magyarországra, ezek az erdélyi Szeben vidékén (ma Románia) és a Szepességben (ma Szlovákia) telepedtek le. Uralkodás alatt mintegy 200 autonóm berendezkedésű település jött létre Erdélyben, és kb. 60 a Szepességben. Jelentős kiváltságokat kaptak (pl. szabad bíróválasztás, ügyeik saját előjáróik általi intézése, előjogaik tulajdon választott szerveik révén biztosított védelme), amivel megalapozták a szepességi városok és az erdélyi szász székek önkormányzati fejlődését.⁴⁹

III.6.1. A szászok

IV. Béla Tübingiából hívott telepeseket Besztercebányára. II. András alatt a német lovagrend alapította meg Brassó (*Kronstadt*) városát. 1224-ben II. András az „Arany szabadságlevéllel” (*der Goldene Freibrief*) megerősítette az erdélyi szászok kiváltságait. Az *Andreanum* széleskörű területi és kulturális autonómiát biztosító kiváltságait 1486-ban Mátyás király kiterjesztette a szászok lakta Királyföld egész területére és ezzel létrehozta az erdélyi szászok önkormányzati szervét, a Szász Egyetemet, a Szász Univerzitást (*Sächsische Nationsuniversität*), amely törvényhozói, igazságszolgáltatási és végrehajtói jogkörrel rendelkezett. Évente kétszer ülésezett, az ülések közötti időszakban pedig Nagyszeben város tanácsa intézte az ügyeket. Az *Andreanum*ot, amely 1876-ig maradt érvényben, kiegészítették a szabad vallásgyakorlást biztosító országgyűlési határozatok.⁵⁰

„A királyföldi szászokat érintő minden peres ügyben az Univerzitás volt illetékes és a szász jogszokásokat kodifikáló, 1583-ban Báthory István által jóváhagyott szász törvénykönyv (*Eigenlandrecht der Siebenbürger Sachsen*) alapján ítélt. Az Univerzitástól felbuzdulni csak a királyhoz, később az erdélyi fejedelemehez lehetett. A jogi ügyekkel elsősorban a szebeni királybíró és a székbíró foglalkozott. Az adókvetési ügyek ugyancsak az Univerzitás hatáskörébe tartoztak. Céhek alapítását az Univerzitás engedélyezte, és megszabta a Királyföldön használatos árakat és mértékegységeket. Legfőbb képviselője a szebeni polgármester (*Provinzialbürgermeister*) és a szebeni királybíró volt, aki a szászok ispánja címet is viselte és a fejedelemtől tagja volt a fejedelmi tanácsnak. A szászok autonómiája – önálló evangélikus egyházszervezetükkel támogatva – olyan erős volt, hogy törvény írta elő: a szász városokban csak németek vásárolhatnak házakat, egy szász város pedig azt is megtehetette, hogy a fejedelmet nem fogadta be falai közé. A fejedelemtől szász identitásában a szászok politikailag az ’ország egyharmadát’ alkották. Ugyanis a szász ’nemzet’ követői részt vettek az országgyűléseken és a fejedelemtől megválasztásához éppúgy szükség volt a szavazataikra, mint a magyar nemesekéire vagy a székelyekéire. Politikailag és jogilag tehát államalkotó rendet alkottak.”⁵¹

A németiség igen nagy szerepet játszott a városi jog, a városépítés, a városi szervezetek meghonosításában, különösen a Felvidéken és Erdélyben, valamint kulturálisan is jelentősen hozzájárultak az általuk lakott területek szellemi életéhez. 1543-ban Johannes *Honterus* Erdélyben megalapította az első gimnáziumot, a *Studium Coronenset*, amelynek iskolatörvénye mintául szolgált valamennyi szász gimnáziumnak és évszázadokig érvényben maradt. Már ebben a korban minden szász városban és faluban működött iskola.

⁴⁹ Szabó M. Attila: *Betekintés az erdélyi szászok autonómiájába*.

http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1156.pdf

⁵⁰ Székely A. B.: Kisebbségek és kisebbségügy Magyarországon, a honfoglalástól napjainkig.

http://muravidek.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=19&Itemid=31

⁵¹ Vogel Sándor: Az erdélyi szászok. *Honismeret*, 2001/3 <http://www.vjrktf.hu/carus/honismeret/ho010338.htm>

A szászok nem szakították meg kapcsolataikat az anyaországgal, önmagukat mindig a németiség részének tekintették, iskolarendszerüket is a németországi oktatáshoz igazították. Ez lehetővé tette, hogy a szász ifjak németországi egyetemeken folytassák tanulmányaikat. Honterus 1539-ben nyomdát is alapított Brassóban, ahol kiadta saját grammatikai, földrajzi és csillagászati munkáit, térképeit.

A magyar rendek Erdélyben lenézték a polgári gondolkodású és felfogású, kereskedelemről, iparból és bányászatból élő erdélyi szászokat, akik nem szerettek katonáskodni és inkább adókkal vagy zsoldosok bérlésével váltották ki a hadkötelezettséget. A Habsburgokkal jó kapcsolatokat ápoltak; Mária Terézia bizalmas tanácsadója erdélyi ügyekben Samuel *Brukenthal* (1721–1803) szász politikus volt, aki 1776-tól az erdélyi udvari kancellária elnöke, 1777-től 1787-ig pedig Erdély gubernátora volt.

A nemzetébredés kora a szászoknál a művelődés rendkívüli fellendülését hozta magával, mindamelllett politikai törekvéseikben hivatalos német nyelvű területi autonómiává szerették volna átalakítani Királyföldet. A dualizmus korában a magyar kormány a szászok területi autonómiáját nem tartotta összeegyeztethetőnek a magyar nemzetállam elveivel. 1876-ban az országgyűlés törvényt fogadott el a Királyföldről és a Szász Univerzitásról, amely megszüntette az erdélyi szászok középkortól fennálló autonómiáját. A Szász Univerzitás politikai és közigazgatási jogosítványait elvették, illetékességi köre kizárólag a szász iskolarendszer kérdéseire és saját javainak kezelésére terjedt ki.

A szepességi szászok, a cipszerek közjogi helyzete ugyancsak sajátos volt. V. István király 1271-en szabadságlevelet bocsátott ki számukra, amely lehetővé tette közösségi jogaik – vadászati, halászati, erdőirtási és bányanyitási jog, csak a királynak köteles adózás –, érvényesítését, és külön belső jogrendszer működtetését, saját elöljárójuk (*Landgraf*) és papjaik megválasztását. Amíg a megyerendszert át nem alakították a kiegyezés után, ezek a jogok érvényben maradtak.⁵²

III.6.2. A svábok

A török hódoltság után a 18. század folyamán három nagy hullámban érkeztek telepések Németország különböző túlnépesedett vidékeiről. Nagyobb összefüggő tömbjeik alakultak ki Bácskában, Tolnában, Baranyában (*Schwäbische Türkei*), Bánátban, a Bakonyban, a főváros környékén és Magyarország nyugati határvidékén. Tolna, Baranya és Somogy megye lakatlan területeit az Eszterházyak, a Döry, a Wallis grófok, és gróf Claudius Florimund *Mercy* (1666–1734) népesítették be.

A telepítés a rebellis magyarok lehűtését is célozta. Gróf Kollonich Lipót érsek a következőket írta: „Magyarország vagy annak nagy része germanizáltassék, s a forradalmakra és nyugtalanságra hajló magyar vér a némettel szelidíttessék természetes ura és örökös királya hűségére és szeretetére”.⁵³

Az első telepítési pátens 1689. augusztus 11-én jelent meg. Egyes források szerint a magyarországi első sváb telepések 1698-ban Ludwig von Baden örgróf a törökök elleni harcokban kiszolgált katonái voltak. A törökök kiűzése után az első, még a 17. század végén betelepített telepések túlnyomó többsége a svábok lakta tartományokból, *Schwaben*ből és *Württemberg*ből érkezett a Dunán Ulmon keresztül az ún. *Ulmer Schachtel*nekben. Útvonalukat a Duna mentén nyelvi szigetek láncolata jelzi. 1712-től kezdődően Károlyi Sándor gróf és utódai magánföldesúri telepítései következtében teljes számban Szatmár megyében telepedtek le

⁵² Székely A. B.: 2008. uo.

⁵³ Manherz Károly (szerk.): *A magyarországi németek*. Budapest: Útmutató Kiadó. 1998. Forrás:

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/Valtozo_vilag_sorozat/A_magyarorszag_i_nemetek/pages/001_torteneti.htm

és kevés számú telepest maguk mögött hagyva továbbvándoroltak Oroszország felé déli irányba és Dobrudzsán, valamint Ukrajnán keresztül egészen a Volgáig eljutottak. Nevük *pars pro toto* alapon az összes, közvetlenül a törökkor után betelepedett német neve lett. A sváb telepesek helyére a 18. század három különböző periódusában Németország egymástól különböző földrajzi és nyelvi területeiről bevándorolt bajorok és frankok gyakorlatilag mindenütt megörökölték ezt a nevet. Mivel nem egy zárt etnikai egység öntudatával, különböző helyekről és időpontban érkeztek, illetve a sváb elnevezésben számukra nem volt hátrányos konnotációja vagy negatív kicsengése, elfogadták, s mind származásuk, mind anyanyelvük megjelölésére átvették.

A második hullámban a németek főúri, majd a Kamara által szervezett uralkodói telepítések keretében érkeztek. A magyar rendek kifejezetten engedélyt kértek III. Károlytól a telepítésre, aki az 1723. évi CIII. törvénycikkben „az ország benépesítéséről” engedélyezte, hogy „bármely szabad embert, hat éven keresztül, minden községi fizetéstől való mentesség feltétele mellett, az országba hívhassanak, és hogy e szabadságot országszerte kihirdethessék”.⁵⁴

1750 körül már kb. 150 000 német telepes élt Magyarországon és létszámuk rohamosan emelkedett. 1763 és 1773 között 40 000 német telepes érkezett Dél-Magyarországra, köztük nagy számban Stájerországból és a Szepességéből származó bányászok, kőfaragók, vas- és rézművesek. Tolnában, 1767-ben már több mint 75 000 német élt. A kincstárnak a telepítés 1763-1772 között évente 200 000 forintjába került.

A bevándorlás csúcspontja 1768-1771 között volt, amikor közel 17 000 német érkezett Lotaringiából, Trierből, Elzászból, a Fekete-erdőből, Baden-Badenből, Svábföldről, Tirolból és Svájcban. A hatalmas kiadások miatt az államköltségen történő telepítést Mária Terézia 1773-ban leállította. A magánúton történő betelepedés még egy-két évig tartott, majd lassan abbamaradt.

II. József 1782. évi pátense nyomán érkezett a harmadik nagy hullám, amit *der Große Schwabenzug*-ként említ a szakirodalom. A németek betelepítése tehát átfogta az egész századot. A 19. században az eredeti településeken belső átrendeződés, transzmigráció következett be. Ezt a svábok másodlagos letelepedésének nevezik.⁵⁵

A németek az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején a magyarok mellé álltak. 1849-ben Aradon öt német anyanyelvű tábornokot végeztek ki: Aulich Lajost, Gróf Leiningen-Westerburg Károlyt, Láhner Györgyöt, Pöltenberg Ernőt (Ernst Poelt Ritter von Poeltenberg), és Schweidel Józsefet.

A 19. század második felében Németországból és Ausztriából érkezett munkások az akkor születő nagyiparban helyezkedtek el és a városi lakosság részét képezték. Az iparban, kereskedelemben foglalkoztatott és értelmiségi pályákat betölteni szándékozó német polgárság képviselői voltak az első asszimilánsok. Így lett a 19. század első harmadában még német többségű Óbuda, Buda, illetve az erősen német jellegű Pest, majd Budapest a magyarosodásuk első nagy területe. De hasonló jelenség figyelhető meg a múlt századfordulón Pozsonyban, a Szepességben, a felvidéki bányavárosokban, Brassóban és Erdély több más városában, sőt még Temesváron is. Katus László számításai szerint a dualizmus ötven éve alatt több mint félmilliónyi ember cserélte németről magyarra anyanyelvét.

A két világháború között – nem utolsósorban erdélyi szász hatásra – megélénkült a magyarországi svábok politikai aktivitása. Bleyer Jakab, miután Teleki 1920-ban kihagyta a kormányából a Magyarországon maradó németek számára kultúregyesületek létesítésén fáradozott. 1921-ben megalapította a *Sonntagsblattot*, amely körül kialakult a magyarországi „népinémet” mozgalom (*Volksdeutsche Bewegung*). 1924-ben a szepesi szász Gratz Gusztáv –

⁵⁴ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4630>

⁵⁵ Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest: Új Mandátum Kiadó. 2001.

volt bécsi magyar nagykövet, majd külügyminiszter – elnökletével és Bleyer Jakab ügyvezető alelnökségével megalakult a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (*Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein*). Mivel az egyesület működéséhez a magyar kormány csak igen kismértékben járult hozzá, németországi anyagi segítséget kellett igénybe venniük. Ezáltal egyre szorosabbra fűződtek a németek anyaországi kapcsolatai.⁵⁶

Bleyer halála után Basch Ferenc vezetésével a magyarországi németek egyes csoportjai egyre inkább a nemzetszocializmus irányába tolódtak el. 1935-ben kezdődött a Népinémet Bajtársak (*Volksdeutsche Kameradschaft*) szervezkedése, amely azonban illegális maradt. 1938-ban jött létre az immár legális Magyarországi Németek Népi Szövetsége (*Volksbund der Deutschen in Ungarn*) Basch Ferenc elnökletével. Megalakulásában jelentős szerepet játszott Huss Richárd, a debreceni Tisza István Tudományegyetem német professzora.

A Volksbund ellenében 1942-ben Bonyhádon jött létre a Hűség a Hazához (*Mit Treue zum Vaterland*) mozgalom. Tagjaiknak piros-fehér-zöld keretezésű, középen összehajtott kartonlapos igazolványokat készítettek, jelvényük nemzeti színű alapon a koronás magyar címer, jelmondatuk: „Hűség Istenhez, hűség a magyar hazához, hűség a népiséghez” volt. Azokat a németeket várták soraikba, akik nem akartak a hitleri „ötödik hadoszlop” tagjai lenni; azt vallották: ők német ajkúak, de magyar érzelműek, hívek a hazához, és ragaszkodnak kereszténységükhöz.

Az 1941. évi népszámláláskor számos német anyanyelvű vallotta magát magyarnak a több száz éves itt élés, a magyar állampolgárság, a hazaszeretet, a szülőföldhöz való ragaszkodás és a hazához való hűség bizonyítékeként. A II. világháború után 220 000 németet űztek el Magyarországról; az itt maradottak pedig az őket ért politikai represszió következtében nem merték magukat sem német nemzetiségűnek sem német anyanyelvűnek vallani.

A németeket állampolgári jogaiktól is megfosztották a németeket; és csak a 84/1950 M.T. sz. rendelettel váltak ismét Magyarország egyenlő jogú állampolgáraivá. 1954-ben jelent meg először ismét német nyelvű lap, a *Freies Leben*, s a nemzetiségi politika új irányát jelezve 1955. július 18-án megalakult a Magyarországi Németek Szövetsége, melynek célja, hogy a német nyelvre hivatkozva egységes nemzetiséggé formálja a leginkább a nyelvi dialektusok terminusaiban leírható svábokat. 1951-ben indult meg, de csak 1955 után kezdett elterjedni a német nyelv iskolai oktatása. A kitelepítések következményei a mai napig érzékelhetők. Az ötvenes években a németek nem merték megrendelni saját német nyelvű újságjukat, vagy gyermekeiket német nyelvre oktatatni, mert attól féltek, hogy német nacionalizmussal vádolják őket.

III. 7. Örmények⁵⁷

Az első örményekről szóló írásos emlékek feltehetően az 1100-as években keletkeztek Magyarországon. Ezek – a középkori Esztergom megye területén talált írások alapján – örmény kereskedők magyarországi jelenlétéről tanúskodnak. A Kézai és a Thuróczy krónikák szerint honfoglaló eleinkkel is jöttek örmények a Kárpát-medencébe. II. Endre magyar király keresztes hadjárata során Örményországban járt, s András fiát majdnem meg is házasította II. Levon örmény király *Zabel* nevű lányával.

⁵⁶ Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 1998. 40-51. o.

⁵⁷ Forrás:

<http://www.radixindex.com/>, <http://tortenelemszak.elte.hu/aktualis/ormeny.html?query=sorozatunk>

Egy 1243-as oklevél tanúskodik Örményfalu, *Terra Armenium* létezéséről; IV. Béla király ebben az oklevélben rendelte el az örmények visszatelepődését Magyarországra a tatárjárás után és megerősítette az örmény kolónia vámmentes kereskedelmi jogait. Az újkori örmény betelepülők a különféle hódítók elől menekülve a Fekete-tengert északi irányból megkerülve jutottak az örmény őshazából Moldván és az akkori Lengyelország területén keresztül Magyarországra.

A részben Moldvából érkezett örmények a 15-17. század folyamán telepedtek le Erdélyben. Apafi Mihály fejedelemtől 1672-ben letelepedési engedélyt és kiváltságokat nyertek. Az 1680-a évek végén áttértek a katolikus hitre és élénk kereskedelmi tevékenységet folytattak az erdélyi fejedelemséggel. Az áttelepülők másik része iparral, és termékei (elsősorban bőráruk) értékesítésével foglalkozott. Az Erdélybe érkező örmények valóságos számát illetően pontos adatokat nem ismerünk, azonban az biztos, hogy a következő évtizedekben a folyamatosan érkező újabb családokkal megnövekedett a számuk. A 17. században négy erdélyi településen élt jelentős örmény kolónia: Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, Erzsébetvárosban és Szamosújváron. Az utóbbi kettő kezdetben csak örmény lakosokat fogadott falai közé.

Az erdélyi örmények mellett délről, a török birodalom területéről is érkeztek örmények régiókba, előbb átmenetileg Belgrádba, majd az 1739-es török ostrom miatt Újvidékre menekültek, s mivel hosszabb ideig török kézen maradt Belgrád, az örmények nem is tértek vissza. Templom építésébe kezdtek, amit 1746-ban szenteltek fel. A 18. és 19. század fordulóján számuk a százat is meghaladta.

A 18. század folyamán kezdtek az örmények Erdélyből Pest felé áramlani. A 19. század közepére magyarországi örmény történetírók mintegy 12-15 ezerre teszik azoknak a számát, akik örmény identitással, anyanyelvvel, vallással, származással rendelkeztek. Az 1848-as forradalmat megelőzően 57 örmény család kapott illetve vásárolt nemességet, akik a 19. század közepére gyakorlatilag integrálódtak a magyar nemességbe. Az 1848/49-es harcokban hetvennél több örmény származású tiszt és mintegy kétszáz fő közkatonaként vett részt a magyarok oldalán. Köztük volt Kiss Ernő tábornok is, aki Aradon vértanúhalált halt.

Az 1915-ös törökországi örmény genocídiumot követően Magyarország mintegy hetven keleti örmény menekültnek adott menedéket. Kezdetben nagy volt a kulturális különbség köztük és a magyar-örmények között, amelyek később elhalványultak. Az I. világháborút lezáró Trianoni békediktátum az örményeket drasztikusan érintette, mivel a földtulajdonosok birtokai jórészt a Romániához és Jugoszláviához csatolt területeken feküdtek.

A két világháború között Budapest vált a magyarországi örmények fő gyűjtőhelyévé, ahol ők maguk mintegy 2000 örmény eredetű személyt tartottak számon. 1920 áprilisában megalakult a Magyarországi Örmények Egyesülete, 1924-ben pedig a Ráday utca 11-13. szám alatt az Örmény Katolikus Egyházközség, valamint az Örmény-magyar Kereskedelmi Részvénytársaság. Foglalkozásukat tekintve sok volt köztük az értelmiségi: jogász, mérnök, orvos, tisztviselő, illetve (kis)kereskedő vagy iparos, jellemző örmény foglalkozás volt pl. a szőnyegkészítő.

A II. világháború és az azt követő kommunista diktatúrák tovább rombolták az örménység társadalmi pozícióit. *Hovhannesian Eghiat*⁵⁸ háborús bűnösnek kivégezték, de általában rossz idők következtek az úri középosztályba tartozó örmény tisztségviselő, értelmiségi családokra is. 1952-ben a többi egyesülettel egy időben megszüntették az Magyarországi Örmények Egyesületét, amely a kádári konszolidáció idején 1965-ben a Magyar-Szovjet Baráti Társaság és a Hazafias Népfront keretein belül szerveződhetett újjá. Az egyházi közösség működése viszont folyamatos maradt. E korszakban több keleti örmény család is Magyaror-

⁵⁸ Gödöllői ügyvéd. Élt 1885-1948 között. Forrás:

http://www2.szies.hu/ujzag/vii_6/17.html és <http://lexikon.katolikus.hu/H/Hovhannesian.html>

szágra költözött Szovjet-Örményországból, akik magukkal hozták saját anyanyelvüket, kultúrájukat, és a magyarországi örmények egy másik csoportját képezik.

8. Románok⁵⁹

A mai Magyarország románságának meghatározó vonása, hogy történelme során mindig magyar állami keretek között élt, a románság legnyugatibb részét képezte; mai lakhelyét belső vándorlás vagy szervezett telepítés következtében foglalta el. „A hazai románság *olyan őshonos nemzeti kisebbség*, amelynek 1918-ig nem kellett a Kárpátoktól nyugatra élő nagy erdélyi román tömbhöz fűződő nyelvi, kulturális, történelmi, érzelmi, vagy vallási kapcsolatait megszakítania”.⁶⁰

A román pásztornép lassú beszivárgása Erdély egyes hegyes vidékeire már a 12. század végén, jóval korábban megkezdődött, mint a szerbek és a bolgárok megjelenése. Nem a török elől menekültek, hanem megszokott pásztoréletük folytatására kerestek újabb lehetőségeket. Az oláh népnév először 1224-ben fordult elő az oklevelekben. III. Béla idején határfigyelői szolgálatra telepítették be csoportjaikat. Nagyobb számban a 15-16. században jelentek meg Magyarországon. A románok évszázadokon keresztül tartó bevándorlását a királyok, várnagyok, birtokosok kettős érdekből támogatták. A pásztorkodással foglalkozó csoportjaik gazdasági hasznót hoztak, vezetőik, a kenézek pedig jó katonák voltak.

A 18. század végére a pásztorkodó románok száma Erdélyben elérte a 800 ezer főt. Ennek ellenére a románok a magyarok, székelyek és szászok mellett nem alkottak közjogi értelemben nemzetet. II. József 1781. évi pátense biztosított számukra polgárjogot, amit a király halála után az erdélyi országgyűlés visszavont.

Jelentősebb román jelenlétről a mai Magyarország területén csak a 18. századtól kezdve beszélhetünk. A század elejétől Szabolcs és Szatmár megyében idénymunkára román pásztorkat és cselédek alkalmaztak, szervezett betelepítésekre pedig az 1730-as évektől vannak adatok. 1790-ben megvonták a kedvezményeket betelepülőktől, ezért számuk jelentősen csökkent. Azok a románok, akik ragaszkodtak ortodox vallásukhoz „valamivel ellenállóbbnak bizonyultak az identitásukat veszélyeztető magyar nyelvi-kulturális hatásokkal szemben”, mint az „unionált katolikusok”.⁶¹

A román nemzeti mozgalom vezetői között volt *Georgiu Baric* (1812-1893) nyelvész, a német-román és magyar-román szótár készítője, a balázsfalvi líceum tanára. 1838-ban *Baric Gazeta Trancilvaniei* címmel lapot jelentetett meg. 1848-ban tagja volt a román honvédelmi bizottmánynak, és fegyveresen harcolt a magyarok ellen.

A nemzeti önállósodásért folyó harc a század közepén egyre erőteljesebben jelentkezett, amely 1848-ban a pesti románság egyik fő követelésévé vált. A pesti románok hátrányos helyzetben voltak. Önálló templomuk csak a század utolsó harmadában lehetett. A jelentős számú pesti románság a vallási önállósodáshoz szükséges feltételeket csak 1900-ra tudta megteremteni; ekkor kápolnájukat a Gozsdu-házban alakították ki.

A trianoni döntés után Magyarországon maradt románság saját létszámát statisztikai adatoknál jóval nagyobbra becsülte. *Ioan Georgescu* 1927-ben írott „*Românii din Ungaria*” című

⁵⁹ Dr. Petrusán György - Martyn Emília - Kozma Mihály: *A magyarországi románok* c. mű alapján. http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/roman/pgy/publikaciok/moi_romanok.doc

⁶⁰ Petrusán-Martyn-Kozma, uo. (Kiemelés eredetiben.)

⁶¹ Petrusán-Martyn-Kozma, uo.

könyvében 250.000 itt maradt románról beszél; 1920-ban 23 695 és az 1930-ban összeírt 16 221 román nemzetiségi lakost írtak össze.

A román volt az egyetlen olyan magyarországi kisebbség, amelyik 1945 után politikailag sértetlen maradt, ugyanakkor az akkor elismert kisebbségek közül a leghátrányosabb helyzetből indult. A románoknak nem volt ütőképes értelmisége, és nem rendelkeztek saját kulturális intézményekkel. A II. világháború előtt magyarok tanítottak a román iskolákban is. A románság a román nyelv tájnyelvein beszélt.⁶²

Mindez rányomta bélyegét az 1945 utáni viszonylag késői nemzetiségi szervezkedésekre. A román görögkeleti egyház nem fogta úgy össze a románokat és nem játszott olyan meghatározó szerepet nemzetiségük megőrzésében, mint ez a szerbeknél tapasztalható. A román iskolák szervezését 1945 után a magyarok végezték. A román szülők nagy többsége nem kérte a román nyelven történő oktatást, csak a román nyelv tanítását.

A kétegyházi szülők tiltakozásul a román tannyelvű oktatás ellen 1947 beadvánnyal fordultak a gyulai tanulmányi felügyelőhöz. A következőkkel érveltek: (1) nagy megterhelés két nyelven tanulni, (2) gyerekek a nehézségek miatt nem szívesen járnak román iskolába, (3) nincs román óvoda, ahol már megtanulhatnának a gyerekek románul, (4) irodalmi románt a szülők nem értik, nem tudnak segíteni a gyerekeknek, (5) ha románul tanul, és nem tanul meg jól magyarul, mi lesz a gyerekkel később? (6) magyar legyen az oktatás, románt idegen nyelvként tanulják! (7) a román pap megszavaztatta a román iskolát, de a gyereket magyarba járattja, (8) nem akarnak 20 kg-os csomagokkal kivándorolni, (9) nem görögkeleti oktatót akarnak, (10) nincsenek tankönyvek, (10) a gyerekek az iskolában magyarul, otthon románul tanuljanak.⁶³

9. Ruszinok

A ruszin etnonim eredete mai is vitatott kérdés. A rusz/ruszin fogalmat kezdetben minden olyan keleti szlávra értelmezték, aki a 11-13. században a Kijevi Rusz Nagyfejedelemségben élt. Bonkáló szerint az orosz, ruszin (rutén) szó eredeti jelentése: északi germán, skandináv.⁶⁴ A ruszin népnév mellett szinonimaként használták még a rutén, kárpátukrán, rusznyák, orosz, kisorosz, kárpátorosz, magyar orosz, magyarországi kisorosz elnevezéseket is. A 19. századi Habsburg Birodalomban használt rutén kifejezést következtlenül az ukránok megjelölésére használták. A ruszin szó azonban nem felcserélhető, váltogatható az ukrán szóval. Az *ukrajinec* (ukrán) népnév a 19. században ugyan ismeretes volt már a ruszin értelmiségiek körében, de azt magukra nem vonatkoztatták.⁶⁵ A két világháború között bukkant fel a *karpatoruszkij* (kárpátorosz) név, melyben már kifejeződött, hogy használói az orosz nép részének tekintették a ruszinokat. A magyar szakirodalom sokszor az ukránként tartotta számon őket, a népszámlálásokon pedig hol szlovákként, hol ukránként tartották nyilván őket, de az orosz népnév is előfordult. Magyarországon napjainkban a ruszin név használatos.

Ismert csoportjaik: a dolisnyákok – síklakók –, verhovinaiak – hegylakók. A hegylakók három csoportra oszthatók: a lemkókra, a bojkókra és a huculokra.

⁶² Fehér István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945-1990*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1993. 26. o.

⁶³ Dr. Somodi József gyulai tanfelügyelő 1947. november 8-i g. jelentését a miniszterhez idézi Fehér, 101. o.

⁶⁴ Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Basel-Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.

Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/A_rutenek/index.htm

⁶⁵ Udvari István: Ruszinok és ukránok. Dr. Csonka Éva-Dr. Deák Katalin-Magyarné Braunsteiner Márta (szerk.) In *Kisebbségi kalauz 2007*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Főosztálya. 2008.

A magyarországi ruszin nyelvterület a 13. század előtt lakatlan volt. Kenézek és soltészek vezetésével békésen és fokozatosan telepedtek be a 13. századtól kezdve egészen a 18. századig; pásztorkodással és földművessel foglalkoztak. A legtöbb ruszin azonban a 14. és a 15. században vándorolt az új földesúri birtokokra Halicsból és Galíciából. 1440 körül a ruszinok első püspökei kormányozni kezdtek Munkácson, ahol az első ruszin nyelvű ábécéskönyv is megjelent.

A Rákóczi-szabadságharcban a magyarok mellé álltak, és Rákóczi seregének jelentős részét alkották. Rákóczi fejedelem leghűségesebb népének, *gens fidelissimanak* nevezte őket. A szabadságharc bukása után nem tértek vissza korábbi szálláshelyükre. Sokuk menekült Szatmárba, Szabolcsba, Borsodba, Abaújba, Zemplénbe és az itteni falvakban telepedtek le. 1745-ben a ruszinok egy része Borsod és Abaúj megyéből tovább vándorolt a Vajdaságba.

A ruszin nemzet ébresztője *Alexander Duhnovics* költő, görögkatolikus pap (1803-1865), aki Eperjest a ruszin művelődés egyik központjává tette. A ruszin himnusz is Duhnovics alkotása. 1830-ban Lucskaj Mihály kiadta az első ruszin nyelvtankönyvet; 1847-ben jelent meg az első ruszin nyelven írt iskolai tankönyv. Az 1848/49-ben tömegesen csatlakoztak a szabadságharchoz. Az ungvári görög katolikus-szeminárium papnövédékei is önként jelentkeztek katonának. A görög katolikus ifjúság kiválósága volt a szabadságharc során az Erdélyben hősi halált halt Vasvári Pál. A Magyar Kormány 1849. július 28-i rendelete engedélyezte a ruszin nyelven való oktatást és e nyelv közéletben való szabad használatát; de külön népként nem ismerték el őket. Ezért októberben a ruszinok küldöttsége memorandumot adott át az osztrák császárnak, amelyben követelte a ruszinok külön népként való elismerését az összes jogokkal és privilégiumokkal együtt.

A ruszinok már 1850-ben megalakították első kulturális egyesületüket. A Bach-korszak alatt a ruszin nyelv hivatalossá vált, ez azonban az 1867-es kiegyezéssel megszűnt. 1880-as évektől kezdődően kezdődött el a tömeges kivándorlásuk az Egyesült Államokba. Ez a folyamat az I. világháborúig tartott. 1918-ban Ungváron megalakult a Magyarországi Rutén Néptanács, amit Kárpátalján több nemzeti tanács követett. A tanácsok csatlakozásra szólították fel a lakosságot Magyarországhoz, Oroszországhoz, Csehszlovákiához, vagy Ukrajnához.

A Károlyi-kormány az 1918. december 25-én közzétett ún. 1918. évi X. számú néptörvény alapján, amely kimondta, hogy „Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszinlakta részeiből *Ruszka-krajina* néven autonóm jogterület alakíttatik”, a ruszinoknak az igazgatásban, a közoktatásban, a közművelődésben, a vallásgyakorlatban és a nyelv használatában önrendelkezési jogot adott. Munkácsi székhellyel létre is jött a Ruszka-krajina autonóm területet.

Az itt élő lakosság megkérdezése nélkül az Antant-hatalmak 1919. március 13-án eldöntötték, hogy Kárpátalját Csehszlovákiához fogják csatolni. Ez a döntést 1919. május 8-án az ungvári Központi Ruszin Nemzeti Tanács is megerősítette. Az 1919. szeptember 10-i Saint Germain-i szerződés alapján a ruszinok lakta területek *Podkarpatszka Rusz* (Kárpátaljai Rusz) néven Csehszlovákiához kerültek.

Amikor az 1938-ban megszületett első bécsi döntést követően Kárpátalját visszacsatolták Magyarországhoz, a ruszinok lakta területeken nem állították vissza a vármegyerendszert, hanem Kárpátalja néven külön kormányzati egységet hoztak létre, melynek élén kormányzói biztos állt.

Az 1938. október 11-én létrejött Kárpátaljai Terület élére Ungvár székhellyel kormányzói biztost neveztek ki. Az első autonóm ruszin kormány Bródy András vezetésével jött létre.⁶⁶ Kárpátaljáról ruszin képviselőket hívtak be a magyar országgyűlésbe. 1941-ben Ungváron alapították a ruszinok első tudományos szervezetét, a Kárpátaljai Tudományos Társaságot. A

⁶⁶ Forrás: <http://www.mixonline.hu/Cikk.aspx?id=18789> és Fedinec: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. <http://www.foruminst.sk/documents/9/122.pdf>

Munkácson 1944. november 26-án összeülő Nemzeti Tanács a Kárpátaljai Ruszt-t a Szovjet-unióhoz való csatlakozásra szólította fel. 1945. június 29-én Kárpátalját erőszakkal az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolták. Kezdetét vette a ruszinok és a görög katolikus egyház üldöztetése. A ruszinok Ukrajnában ma sem elismert kisebbség.

Az 1920-as népszámlálás szerint 1500 ruszin élt Magyarországon. Budapesten ekkor 247 személy vallotta magát ruszin anyanyelvűnek. Az 1930-as népszámlálás demográfiai kötete a ruszinok lélekszámáról – azok csekély voltára való tekintettel – nem közölt adatokat és az ezt követő népességstatisztikákban sem adták meg létszámukat. A Kádár-korszakban a ruszinokat a hazai szlováksághoz sorolták. 1990-ben ismét nevesítették őket a népszámlálási adatokban, de összeírásukra az ukránokkal együtt került sor. 2001-ben jelentek meg ismét önálló kisebbségként.

A magyarországi ruszinok jelkép értékű települése Komlóska. A komlóscai lakosoknak a rendszerváltásig az őseiket egykor kibocsátó Eperjes (Szlovákia) környéki terület népével, kultúrájával semmilyen kapcsolatuk nem volt. Az I. világháborút követő években megszakadtak a rokoni kapcsolatok is. Az utóbbi években több ruszin szervezet is látogatást szervezett Komlósikára, főleg Szlovákiából, de érkeztek Kárpátaljáról és a Vajdaságból is.

Magyarországon szocializmus idején nem volt sem saját szervezetük, sem iskolájuk, így nem alakulhatott ki a ruszin értelmiségi réteg. A rendszerváltás után a kisebbségi önkormányzatok létrejöttével kezdődött meg kultúrájuk intenzív ápolása, amelyben nagy segítséget jelentettek az Ukrajnából áttelepült ruszinok.

10. Szerbek

Bíborbanszületett Konstantin császártól tudjuk, hogy egy a „Visztula és Ditzike (Dicsicza) folyóktól öntözött tartományból” a függetlenül uralkodó testvérek ifjabbika népével együtt hozzá fordult oltalomért. A császár a Dalmáciától keletre eső területet, a Drina, Boszna és Verbász folyók mellékét engedte át, ahol a legkiterjedtebb tartományt Szerbiának hívták. „Ezekén kívül voltak még más kisebb tartományok is, melyek idő folytán jelentősre vergődtek; ezek közt legnevezetesebb volt a rasszai vagy raskai zsupa, melyről a magyar és német nyelv a szerbek rákok/Raitzen elnevezését vette”.⁶⁷ A szerbek letelepedését követő első századokról alig tud valamit a történelem. Konstantin császár följegyzéseiből azonban az kétségtelen, hogy a bevándorlás után mind a horvátok, mind a szerbek megkeresztelkedtek.

A szerbek II. István király kapcsán kerültek kapcsolatba a magyarokkal, akik a király Bizánc ellen folytatott hadjáratában a szövetségesei voltak. A király Ilonát, I. Uros szerb nagy-zsupán leányát kérte feleségül unokaöccsének, II. Bélának. 1159-ben Mánuel bizánci császár támogatásával Uros legifjabb fia, *Nemanja* István nyerte el a rasszai zsupánságot, majd a szerb tartományok nagy része fölötti főzsupánságot is megszerezte. István nevéhez fűződik a szerb állam megalapítása és a szerbek egyesítése.

Az 1389-es rigómezei csatában Szerbia elvesztette függetlenségét, melynek következtében szerbek a bunyevácokkal együtt az öt évszázados folyamatos török megszállás miatt több hullámban menekültek a Magyar Királyság területére. I. Ulászló király már a 15. század első felében telepített menekülő szerbeket a Csepel-szigetre, a mai Ráckeve-re. 1428-ban a branicevói és galambóci várak török kézre kerülésével nagyobb számban újabb szerb családok érkeztek Magyarországra és részben Szentendrén telepedtek le.

⁶⁷ Nagy képes világtörténet. XLVI. FEJEZET. A szerb szlávok.

Forrás: <http://mek.niif.hu/01200/01267/html/04kotet/04r07f46.htm>

A szerbek az 1526-os mohácsi csatában a török ellen a magyarok mellett harcoltak, majd I. Ferdinánd pártjára álltak. Ezzel egy időben – a menekültek között szerb fejedelmi despota (Lazarevics, Brankovics) és más nemesi famíliákkal (Jaksics, Petrovics, Bakics) és kíséretükkel együtt – érkezett meg első nagy létszámú hullám Bács és Bodrog megyék területére. A szerb nemesség tagjai közül sokan emelkedtek magyar nemesi rangra is, akik magyarországi birtokaik kezelésére szerb családokat telepítettek át. Mátyás király uralkodása idején szerb katonák telepedtek le Nagylak környékén.

1690-ben a kancellária a császári csapatok támogatását kérte a délszlávoktól a törökök ellen. Lipót császár megígérte, ha a hadjárat kudarcot vall, akkor letelepedhetnek Magyarországon, és saját vezetőik irányítása mellett kiváltságokat kapnak, templomokat építhetnek és saját vallásuk szerint élhetnek. A kudarcba fulladt hadjárat után érkezett Magyarországra 1690-ben az utolsó és egyben legnagyobb csoport mintegy 200 ezer fővel III. *Arsenije Čarnojevi* (Csernojevics Arzén) pátriárka vezetésével. A szerbek Szentendrén, Budán a Tabánban, Pomázon, Csobánkán valamint Érden telepedtek le.

A szerb állam török kézre kerülése után az ortodox egyház vállalta magára a szerbek ösztöfoglalását és a jogfolytonosság fenntartását. A 16. században joghatósága alá vonta Magyarországon a szerb lakta területeket egészen Budáig, vagyonával pedig lehetővé tette a szerb iskolák fenntartását és az anyanyelvi oktatást egészen 1945-ig.

A törökök kiűzése után Lipót császár 1691-ben kiadta a szerbeknek a korábban megígért kiváltságlevelet. Ez a privilégium alapozta meg a szerbek nemzettudatát, ugyanis Lipót a szerbeket, mint politikai nemzetet fogadta be, és kollektív kiváltságokat juttatott nekik.⁶⁸ A szerbek kiváltságait I. József (1708) és III. Károly (1713, 1715) is megerősítette. Egyházilag és etnikailag zárt tömböt alkottak és privilégiumaik birtokában hamarosan nagyobb számban telepedtek le a magyar városokban. A szerbek a magyar jobbággal, a földesúrral és a vármegegyével egyaránt összeütközésbe kerültek; annak ellenére, hogy Lipót császár megtiltotta a szerbek megadóztatását, mégis több helyütt megtették. Előfordult az is, hogy a katolikus püspökök akarta rajtuk behajtani a tizedet, ezért a szerbek több faluból is elmenekültek.

A Rákóczi-szabadságharc alatt a szerbek a császár oldalán a magyarok ellen harcoltak annak az ígéretnak a reményében, hogy a császár felszabadítja Szerbiát a török megszállás alól. A szerbek politikai különállását az eltérő vallás és a szerb ortodox egyház is támogatta. Nemzetté válási mozgalmukat is az egyház indította el; ez a törekvés automatikusan összekapcsolódott államiségük kérdésével. A II. József halála után 1790-ben összeülő szerb egyházi zsinat politikai követelésként kiváltságaik becikkelyezésén túl már területi autonómiát, szerb udvari hivatalt, a hivatalviselésben jogegyenlőséget, szerb városi tanácsosi kinevezéseket, és a határőrvidéken robotcsökkentést követelt.

A magyar nemesség nem ismerte el a szerbeket önálló nemzetként és elutasította részvételüket a magyar országgyűlésben. A magyar országgyűlés kijelentette, hogy őket is magyarnak tekinti, mint mindenki mást, aki az országban él, így az állam mindenkire nézve egyenlő jogokat ad.

Az autonóm tartomány kialakítására vonatkozó igényt az országgyűlés 1791. márciusi felirata mereven elutasította. Azokról az ortodoxokról, akik I. Lipót alatt „bizonyos feltételekkel ide átjöttek”, így nyilatkozott:⁶⁹

⁶⁸ Bindorffer Györgyi-Sólyom Barbara: A pomázi szerbek identitása. In Bindorffer Györgyi (szerk.) *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében*. Budapest: Gondolat- MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 188-236. o.

⁶⁹ Szalay László: A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. Pest, 1861. 96-97. o. Idézi: Szakály Ferenc: A szerbek Magyarországon - szerbek a magyar történelemben. In Zombori István (szerk.) *A szerbek Magyarországon*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 1991. Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag/kisebbssegek/A_szerbek_magyarorszagon/pages/magyar/0

A feltételek között az volt a legfőbb, hogy némi földrész adatván nekik, a végekben katonáskodjanak, egyébiránt vallásuk vagy inkább hierarchiájuk megtartásáról néhány kiváltság adatott nekik, amelyekbe [...] most nincsen helye beleereszkednünk, mert készek vagyunk azokat, ha az ország alkotmányával nem ellenkeznek, törvénnyel megerősíteni. [...] az ilyen bevándorló nép soha sem fogadtathatik be egy országba vagy tartományába olyformán, hogy itt külön államot képezzen, mert úgy az nem befogadás, hanem új államnak az országterület egy részének elszakasztásával történő alapítása volna.

A magyar politikai gondolkodást jól tükröző gondolatot Pálffy Károly magyar kancellár mondta ki, miszerint „a szerb, mint nemzet, Magyarország területén nem létezik”.⁷⁰

Mindazonáltal az 1790/91. évi országgyűlés elismerte a kiváltságoknak mindazon pontjait amelyek „az ország alapokmányával nem állanak ellentétben”, ezek azonban csak az egyházra, az alapítványokra és az iskoláztatásra terjedtek ki.

I. Ferenc József 1849 novemberében kibocsátott „nyílt parancsa” Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó vármegyék területéből, valamint Szerém megye két járásából létrehozta Temesvár székhellyel a Szerb Vajdaságot, majd címei közé felvette a „Szerb Vajdaság nagyvajdája” megjelölést is. Az új tartományt távolról sem hasonlított a szerbek elképzeléseire az autonóm tartományról.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc egyik tábornoka a szerb Damjanich János⁷¹ volt, akit Haynau az aradi tizenhármas egyikeként kivégeztetett.

Az I. világháborút követően a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia megalakulása után a szerb etnikai tér expanziója elsősorban az új állam határain belül erősödött föl, míg az ország határain kívül, Magyarországon vagy Romániában rekedt számottevő szerb lakosság kisebbségi sorba került, ahol mai napig tartó, egyre gyorsuló fogyásuk figyelhető meg. Ez a folyamat a mai Magyarország határain belül elsősorban az 1920-ban kezdődő repatriálások, illetve optálások miatt következett be, amikor a szerb lakosság az új délszláv államba távozott.⁷² A megmaradt fővárosi mag, elsősorban értelmiségiek, továbbvitték a „szerbiséget”, mindent megtettek annak érdekében, hogy nemzetiségi létük, identitásuk fennmaradjon. A két világháború között a szerb közösségi életet a templomok és az olvasóköriak jelentették. A II. világháború után a magyarországi szerbek kitartóan harcoltak nemzetiségi jogaiért, de a negyvenes évek végén Magyarország és Jugoszlávia megromlott viszonya jogaik érvényesülését jelentősen visszavetette.

11. Szlovákok⁷³

A szlovákok történelme szorosan összekapcsolódik a magyarság történelmével. A csehek és a szlovákok elődeinek első közös állama a Nyitrai Fejedelemség volt a 9. század elején, majd 833-ban létrejött Szvatopluk nyitrai fejedelem uralma alatt a Nagymorva Birodalom. A Nagymorva Birodalom fennállása alatt Cirill és Metód bizánci keresztény hittérítők megalkot-

[03. szerbek.htm](#)

⁷⁰ Margalits Ede: *Szerb történelmi repertórium. I.* Budapest, 1915. 234. o. Idézi: Szakály, Uo.

⁷¹ Damjanich Horvátország szerbek lakta *Kraina* tartományában, Stazán (Temesvár) egy határőrcsaládban született. Anyanyelve szerb, vallása görögkeleti volt.

⁷² Bottlik Zsolt: A szerb etnikai tér változásai a XX. században a mai Magyarország területén. *Kisebbségkutatás*, 2005. 2. szám. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2005_02/cikk.php?id=1261

⁷³ Forrás: <http://www.slovaci.hu>

ták az ószláv nyelvet, amelyet 867-ben II. Adorján pápa Rómában a héber, a görög és a latin mellett a keresztény világ negyedik liturgikus nyelvének rangjára emelt.

A Nagymorva Birodalom fennállásának a belső viszályok, valamint a keleti frankok és a nomád magyar törzsek támadásai vetettek véget. Az itt élő szláv nép a formálódó magyar állam befolyása alá került, a honfoglalás után pedig a magyar királyság részévé vált. Ettől kezdve a többi szláv népességtől államhatár választotta el. Népnévük, a *slovenský* (szlovák) a 13. századtól mutatható ki.

Mátyás király 1467-ben Pozsonyban alapította meg Magyarország első egyetemét, az *Academia Istropolitana*-t, amely négy karral 1467-ben nyílt meg.⁷⁴ Kancellárja Vitéz János lett, akinek halálával elkezdődött az egyetem hanyatlása, majd Mátyás király halála 1490-ben meg is szűnt.

A Felvidéken vegyesen éltek szlovákok és magyarok, valamint szászok. Az együttélés évszázadokon át problémamentes volt. A megyéket kétnyelvű, magyar-szlovák származású köznemesség, a szász városokat önkormányzatok irányították. Nagyobb szlovák csoportok a 18. század folyamán a törökök uralmát követően telepítéssel kerültek Magyarország belső, elnéptelenedett területeire. Letelepődési hullámuk, amely egy országon belül zajlott, három szakaszra bontható.

1670-1711 között főként szökött jobbágyok indultak el a törököktől visszafoglalt vidékekkel határos megyékből – mintegy hídfőállásként használva ezeket a helyeket a további vándorláshoz. Ebben a szakaszban Észak-Dunántúlon, az ország közepén és keleten, a nyelvhatáron lévő megyék déli, lakatlan helységeiben települtek le.⁷⁵ 1711-1740 között zajlott le a földesurak szervezett telepítéseinek nagy része. Ebben a szakaszban a szlovákok első, önálló településeik és nyelvshigeteik egész sorát hozták létre a Dunántúlon⁷⁶ és a Nagyalföldön.⁷⁷ Ekkor alapították az első bükki üveghuta-települést, Óhuta-Bükkszentlászlót. A harmadik telepítési szakaszban Bácska és Bánát lakatlan területeit népesítették be. A Nagyalföldön ekkor főként másodlagos telepítésekről, ill. továbbvándorlásról beszélhetünk. A békéscsabai szlovákok 1746-ban Tótkomlóst, 1747-ben Apatelket (Mocrea), a békéscsabai, szarvasi, tótkomlói szlovákok 1754-ben Nyíregyházát telepítették be. Ekkor létesültek a Mátra és a Bükk hutás falvai is.

A 19. században szintén a másodlagos telepítések domináltak. Ezek jellemző láncolataként a tótkomlóiak 1802-ben megalapították a mai Nagylakot, a nagylakiak 1815-ben Pitvarost, a pitvarosiak a tótkomlói és nagylaki pusztabérlokkal együtt 1844-ben létrehozták Csánadalbertit. A legfiatalabb szlovákok lakta települések – Kétsoprony, Telekgerendás – az 1950-es évek elején, a mezőgazdasági szövetkezetek, állami gazdaságok szervezésével egy időben jöttek létre Békés megyében az egykori tanyaközpontokból.

A nemzetébredés korában a szlovákok is elkezdték önmaguk megszervezését, de a reformkor magyar nyelvújítási, valamint a magyar nemzetállam létrehozásának folyamatában követeléseik nem jártak sikerrel. Nemzeti mozgalmuk egyik vezetője *Ludevít Stúr* (1815-1856) evangélikus teológus, nyelvész, a pozsonyi evangélikus líceum tanára volt. Gyűjtő hangú nemzetiségi agitációi, magyarellenes röplapjai és újságcikkei miatt 1840-ben eltiltották a tanítástól. 1845-ben politikai lapot alapított. Az új szlovák irodalmi nyelven íródo magyarellenes hangvételű *Slovenskja Národné Noviny* szépirodalmi melléklettel jelent meg és a szlovák nemzeti összefogásra, és nyelvművelésre buzdított.

⁷⁴ Az egyetem felállítását II. Pál pápa 1465. május 19-én kelt, Vitéz Jánoshoz és Janus Pannoniusához intézett bullájában engedélyezte. Az egyetem nevét az *Istropolitana* szóról kapta, mely [ógörög nyelven](#) Pozsony városát jelentette.

⁷⁵ Sárísáp, Keszölc, Piliscsév, Pilisszántó, Vanyarc, Acsa, Csővár, Óhuta.

⁷⁶ Pilisszentlászló, Öskü, Bánhida, Vértesszőlös, Bakonycsernye, Tardosbánya

⁷⁷ Bénye, Alberti, Csömör, Kiskörös, Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény

A szlovákok 1861-ben újabb kísérletet tettek, amikor Túrócszentmártonban nemzeti gyűlést tartottak. Az itt elfogadott Túrócszentmártoni Memorandum így fogalmaz:⁷⁸

Öntudatunk határozottan mondja, miszerint mi felsőmagyarországi szlávok ép oly nemzet vagyunk, mint a magyarok, vagy bármely nemzete e közös hazának, miből ha csak a nemzeti jogegyenlőség a polgári szabadsággal együtt chimera lenni nem akar, önként következik az, miszerint mint nemzet, kevesebb joggal nem bírhatunk, mint bár hazánknak bármely más nemzete.

A szlovákok egy felső-magyarországi szláv kerület kialakítását kérték a magyar országgyűléstől. Érvelésükben hivatkoztak arra, hogy „legidősebb örökösei e közös hazának”, és területi autonómiájuk jogosságát Szent István intelmeiből vezették le.

A Memorandum a Bach-rendszer bukása után az 1861-ben ismét összehívott országgyűlés június 27-i ülésén került a képviselők elé, akik nem voltak hajlandók az önálló felső-magyarországi szláv kerület létrehozásáról tárgyalni. Nyitra, Zólyom, Temes, Trencsény vármegyék⁷⁹ valamint Besztercebánya, Selmec, Eger kifejezetten tiltakoztak a Memorandum ellen.⁸⁰

Bár „az alacsony hatékonyságú magyar iskolarendszer képtelen volt arra, hogy tömegeket elmagyarosítson”, ám modern pályákon mozgó, nemzetileg öntudatos szlovák szakemberréteg sem alakult ki. Maradt a hagyományos papi, tanítói réteg, akikhez néhány ügyvéd, kereskedő, banktisztviselő csatlakozott – a századelőn összesen 6–800 szlovák ajkú család.⁸¹

Az I. világháborút lezáró békeszerződések következtében a magyarországi szlovákság Csehszlovákia megalakulásával államjogilag is elszakadt nemzetalkotó etnikumától, mellyel ezer évig egy hazája volt. A teljes vertikumú kultúra kifejlesztéséhez és fenntartásához elégtelen lélekszámú, szétszórta élő, egymástól és az anyanemzettől is elszigetelt magyarországi szlovákság az anyanyelv megtartása szempontjából hátrányos helyzetbe került. Mindezt fokozta, hogy az anyaországtól számottevő segítséget nem kapott.

A trianoni Magyarország második legnagyobb kisebbsége a szlovákság lett. Kulturális életükben a még 1885-ben alapított *Uhorkokrajinský Vzdělávací Spolok Slovenský* (Magyarországi Tót Közművelődési Társulat) vitt jelentős szerepet.

A II. világháborút követő csehszlovák-magyar lakosságcsere során mintegy 73 000 magyarországi szlovák települt Szlovákiába. Az áttelepülés után a Magyarországon maradt szlovákság nem csupán létszámában fogyatkozott meg, de felbomlottak azok a több száz éves hagyományokra visszatekintő, etnikailag viszonylag zárt közösségek is, amelyek a magyarországi szlovákság nyelvének, kultúrájának hordozói voltak. A veszteség hosszú távú káros hatása mindmáig érvényesül.

⁷⁸ Idézi Völgyesi Orsolya: A történeti Magyarország – népek börtöne vagy népek bölcsője?

Forrás: http://www.kre.hu/rektori/files/studiacikkek/2003.1_2.szam/03.Volgyesi_Orsolya.pdf

⁷⁹ „Trencsén megye első alispánja azon 342 tót-ajku megyei községnek tiltakozását a Turócz-Szt.-Mártoni gyűlekezet emlékirata ellen terjeszti föl, melyben a képviselőháznak a nemzetiség kérdésének általa, leendő kellő megoldása iránt teljes bizalmukat fejezik ki; és az említett gyűlekezet határozatát, mely minden megbízás nélkül és a haza iránti ellenséges szellemben hozatott s az ország szétdarabolására vezető célzásokat tartalmaz – kárhoztatják, kijelentvén hogy Magyarországon lakó minden nemzetiségeket testvéreknek tekintvén, a haza alkotmányos szabadságért és területi épségért élni és halni készek.”

Forrás: <http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/1861/pdf/kepv-64-ules.pdf>

⁸⁰ Ugyanezen az ülésnapon olvasták fel Temes és Csanád vármegyék tiltakozását a szerbek karloviczi congressusán elhangzott törekvések ellen. „Csanád megye közönsége hasonlóképen kéri, hogy a szerb vajdaságnak a karloviczi congressus által az ország területi épségének veszélyeztetésével szándokolt föllállítását, gátoltassék meg”. Forrás: <http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/1861/pdf/kepv-64-ules.pdf>

⁸¹ Völgyesi, uo.

12. Szlovének⁸²

A Vas megyében élő szlovének őshonos nemzeti kisebbség; már a honfoglalás előtti időkben is a Dunántúl délnyugati sarkában éltek. A szlovének *Pribina* (847-861), és fia *Kocel* (861-861) alsó-pannóniai szláv fejedelmek alattvalói voltak és uralkodásuk alatt keresztelkedtek meg. Kocel kérésére II. Adorján pápa 869-ben Metód hittérítőt nevezte ki a pannóniai szlávok érsekévé. Ebből a korból egy prédikációban maradt fenn a II. freisingi nyelvemlék, amely megőrizte a legrégebb szlovén szót, a *mrsk-t*.⁸³

A magyarok a szlovéneket is a tótnak mondták.⁸⁴ A tót mellett használták vendus-tót, és a vend⁸⁵ neveket is. A vendet a Trianoni békeszerződés (1920) előtt a szlovén szinonimájaként használták. A győri egyházmegyéhez tartozó Vas vármegyében élő szlovéneket az egyház „Tótság” névvel illette. A lakosság évszázadok óta anyanyelvén *slovenecinek* nevezi magát.⁸⁶

A honfoglaló magyarok ötszáznál is több földműveléssel foglalkozó szót vettek át a szlávoktól, köztük a szlovénektől. Példákat Mukics Mária közöl: borona, járom, jászol, gereblye, lapát, kasza, len, szilva, konkoly.⁸⁷

III. Béla 1183-ban Szentgotthárdon cisztercita apátságot alapított. A már itt élő és a Karantániából⁸⁸ betelepített szlovén lakosság az apátság majorjaiból hozta létre a Szentgotthárd környéki mai szlovén településeket. A török hódoltság az 1600-as évek elején érte el a Rába és a Mura között; a szlovének első hulláma ekkor menekült el Somogyba.

A reformáció idején a szlovén parasztok követték uraikat és átértek az evangélikus hitre, majd az ellenreformáció idején egy részük rekatolizált. A szlovének a Széchy, a Batthyány a Nádasdy családok, valamint a szentgotthárdi cisztercita szerzetesek jobbágysai voltak. A 17. és 18. században a protestáns hitre tért szlovéneknek menekülniük kellett; második hullámuk a Somogy megyei Mihálydon, Sandon, Liszón, Iharoson, Berényben, Kónyiban, Surdon talált otthonra.

Mária Terézia 1777-ben Szombathelyen egy új egyházmegyében egyesítette a magyarországi katolikus szlovéneket. A királynő által elrendelt úrbérrendezéssel kapcsolatos iratokat szlovén nyelvre is lefordították.

A szlovén irodalmi nyelvet négy központi nyelvjáráásra alapozva alkották meg a 16. században; a nyelvfejlődés folyamatából azonban a magyarországi szlovének kimaradtak. A 18. századi szlovén nyelven író szerzők műveik címében a *slovenski*, és a *sloven* kifejezéseket használják. Temlin Ferenc 1715-ben fordította le Kis katekizmust (Mali katechismus) szlovén

⁸² A szlovének történelmének összeállításához felhasználtuk Mukics Mária: *A magyarországi szlovénekről*. Budapest: Press Publica. 2003. c. munkáját.

⁸³ Jelentése gyűlöletes, utálatos.

⁸⁴ A magyar „tót” szó az összes szláv népre vonatkozott. Eredete az indoeurópai „taut”, ami jelenthette magát az adott népet, vagy a szomszédjukat. L. Mukics Mária: „Sem okosak, sem gazdagok.” A magyarországi szlovének identitása, különös tekintettel a Felsőszölnökre, Rábatótfaluban és Szombathelyen élőkre. In Bindorffer Györgyi (szerk.) *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében*. Budapest: Gondolat- MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 23. o.

⁸⁵ A vend név a német wint, winde, winid szavakból származik, amely később windisch-sé alakult és a német nyelvterületen élő szlávokat, szlovéneket jelöli. Pável Ágoston nyelvész 1942-ben azt írja, hogy a vend a szlovén egy nagyobb nyelvjárása, amely hangsúlyozásában, hanglejtésében és a mássalhangzók lágyításában tér el. Kniezsa István szerint a szlovének soha nem hívták magukat vendnek. L. Mukics, 2007, 23. o.

⁸⁶ Az elnevezésekről L. Mukics, 2003. 5. o.

⁸⁷ Mukics, 2003. 9. o.

⁸⁸ A Római Birodalom *Noricum* tartományának része. A 6. századtól avarok majd kiűzésük után szláv *karantánok* népesítették be. A 11. század elején Bajorországhoz került, majd Karintia néven osztrák tartomány lett. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/K/Karant%C3%A1nia.html>

nyelvre, 1725-ben pedig kiadták a Szlovén abc-t (*Abecedarium slovensko*). Széver Mihály „kedves szlovén népének” ajánlotta könyvét. Küzmics István „rég szlovén nyelvre” fordította az Újszövetséget 1771-ben, és „a Mura és a Rába között lakó szlovénjeinknek” ajánlotta.⁸⁹ Ezekből a példákban is látható, hogy e nép önelnevezése nem a vend, hanem a szlovén.

1848-ban a katolikus szlovének a Habsburgokat, az evangélikusok pedig Kardos János (1801-1873) őrihodosi lelkész vezetésével Kossuth Lajost támogatták. A katolikus szlovének azonban nem vettek részt magyarellenes megmozdulásokban. Az evangélikus szlovének a honvédseregben sorozás útján, vagy a német nemzetiségűek helyetteseként küzdöttek az osztrákok és a horvátok ellen, Lendvában pedig szlovénekből nemzetőrség is verbuválódott.

Ekkor terjedt el a „vend nem szlovén” nézet, amely elhatárolta magát a Monarchia osztrák részén élő katolikus szlovénektől. A vallásuk megtartása érdekében vállalták a magyarok által rájuk erőltetett vendszlovén elnevezést. A magyarosító intézkedések hatására a szlovének nyelve is visszaszorult a családba és a templomokba.

A rossz gazdasági helyzet elől a szlovének Észak-Amerikába menekültek, majd 1921 után a bevándorlási kvóta betelteleével Dél-Amerika országai felé vették az irányt. Az itthon maradó katolikus szlovén értelmiségiek ellenállási mozgalmat indítottak a magyarosítás ellen. *Szlovenszka krajina* néven a szlovénok lakta vasi és zalai régiókban területi autonómiát követeltek, de a szlovén vezetőkben felmerült Jugoszláviához való csatlakozás is.

A Trianoni béke után a szlovének lakta területek két részre szakadtak, a szlovéniai a Murántúlra (Prekmurje) és a Magyarországon maradt Rába-vidékre (*Porabje*), de kerültek szlovének Ausztriához is.

A két világháború között ismét divatba jött a „vend nem szlovén” elmélet. Dr. Pável Ágoston (1886-1946) meggyőzően igazolta azonban a vendek szlovén származását. Nyelvüket a Murántúlról és az Amerikába kivándorolt szlovénektől kapott szlovén nyelvű lapok olvasásával ápták.

A szlovének egy része Felsőszölnökön 1940 után belépett a *Volksbund*ba, mivel Németországban jövedelmező állásokat kínáltak. 1946-ban elterjedt, hogy lakosságcserére kerül sor Jugoszlávia és Magyarország között, de ez a terv nem jutott el a megvalósulásig.

A II. világháború után a szlovének lakta vidék a határsáv miatt nehezen volt megközelíthető. 1956-ban a menekülők fő iránya Ausztria felé ezen a területen át vezetett. A szlovének jól ismerték a határt, de ők maguk nem hagyták el otthonaikat. A Kádár-korszakban – elvágva minden lehetséges kapcsolattartási lehetőségtől a határon túli szlovénekkal –, az itt lakók szigorított határvédelem alatt éltek.

1947-ben a szlovénekkal, szerbekkel és horvátokkal együtt alakult meg a Magyarországi Délszlávok Szövetsége, miután a délszlávok kiváltak a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontjából. A szövetség 1970-ben alapított hetilapja, a *Narodne Novine, Za nasa Slovence* címmel egyetlen szlovén nyelvű oldalt is közölt. 1986-ig kellett várni az első szlovén nyelvű kalendáriumra.

13. Ukránok

A magyarországi ruszinok és ukránok keleti szlávok: gyökereik közösek, de a két nemzetiségi közösség tagjai eltérő történelmi utat jártak be. A ruszinok őshonosak a Kárpát-medencében, az ukránok pedig – különböző indíttatású és motivációjú migrációs folyamatok

⁸⁹ Mukics, 2007. 24. o.

eredményeként érkeztek hazánkba. Magyarországi, kárpátaljai származású személyek között vannak olyanok is, akik kettős – ruszin és ukrán – identitással rendelkeznek.

A magyar nyelvgyakorlat nem tett különbséget a keleti szláv fehéroroszok, az oroszok és az ukránok között. Miután az egykori Magyarország területén a nyelvjárások szempontjából eléggé tagolt közösségek éltek, számos csoportnév is elterjedt, és a kívülállók nem nagyon tudták megkülönböztetni az ukránok és a ruszinokat.

A „határvidéken élő, határvidék lakója” jelentésű ukrán népnév az ukránok körében is viszonylag későn, a 19. század végére, a 20. század elejére terjedt el. A kisoroszokként ismert ukránok nemzeti mozgalmának vezetői a 19. század elejétől szükségesnek tartották egyértelműen elkülöníteni magukat az oroszoktól, s bevezették az ukrán nevet, amely fokozatosan elterjedt és átkerült a szomszédos, valamint a távolabbi népek nyelvébe is.⁹⁰

A magyarság érintkezése a később ukránná váló népességgel, keleti szláv törzsekkel még a honfoglalást megelőzően alakult ki, és tartott a Kárpát-medencében való megtelepedés után is. Középkori magyar állam különféle okleveleiből viszont az derül ki, hogy a korai feudalizmus időszakában a Kárpátok és közvetlen déli előterülete a gyeplő vidékéhez tartozott, ahol csak nagyon gyér népesség élt. Ezeken a területeken magyarok és részben németek telepedtek meg, csak a késő középkortól mutatható ki kisebb-nagyobb ukrán közösségek beköltözése. Az ukránok sok keleti szláv kulturális elemet közvetítettek magyar kultúrába.

Az ukránok államiságát a 9. század végén létrejött Kijevi Nagyfejedelemség, a Kijevi Rusz megalakulásához köthetjük. „Az etnikailag heterogén, sztyeppei elemekkel keveredett varég-szláv fejedelmi dinasztia valóban egységesen saját uralma alattinak tekintette a Kijevi Rusz egészét. Ezt fejezte ki a „ruszskij” megjelölés, amely nem etnikai, hanem alattvalói-függőségi hovatartozást jelölt.”⁹¹ A Kijevi Nagyfejedelemség dinasztikus kapcsolatokat ápolt Európa uralkodóházaival. Bölcs Jaroszláv (1019-1054) felesége svéd királylány volt, lányai közül pedig Anasztázia I. András magyar királynak lett a felesége. Uralkodása alatt jött létre az első törvénykönyv, a Ruszkaja pravda, ekkor választottak nem görög származású metropolitát az önállóvá váló kijevi metropólia (püspökség) élére, s jöttek létre az első kolostorok, amelynek szerzetesei fontos szerepet játszottak az írásbeliség kialakulásában. A Kijevi Rusz fejlődése a 13. században, a tatárok hódítása következtében szakadt meg.

A 14-15. században a Kijevi Rusz területének döntő többsége a Lengyel-litván állam része lett. 1648-ban felkelés tört ki, amelynek élére *Bogdan Hmelnyickij* állt. Az 1649-es zborovi ütközetben győztes felkelők elérték, hogy a lengyel kormányzat elismerje „Kozák-Ukrajna” autonómiáját.

1654-ben Hmelnyickij Perejaszlavban szerződést kötött *Olekszij Mihajlovics* moszkvai cárral, minek következtében Ukrajna „a moszkvai cárnak, mint Malaja Roszija cárijának” pártfogása alá került.⁹²

Az anyaországot 1667-ben a Dnyeper mentén két részre osztották. A bal parti területek Oroszország fennhatósága alatt maradtak, míg a jobb parti Ukrajna (Volhínia, Podólia, Galícia) Lengyelországhoz tartozó területeken az autonómiát teljesen felszámolták, az ukrán nemzetfejlődés gyakorlatilag leállt. Ezzel ellentétes folyamat játszódott le a 18. század végétől kezdve azokon az ukrán területeken, amelyek a Habsburg Birodalom fennhatósága alá tartoztak. Az ukrán nemzeti mozgalom ébredése *Tarasz Sevcenkó*hoz kapcsolható. 1837-ben Pesten nyomtatták ki ukrán nyelven a „Dnyeszteri tündér” c. ukrán népdalokat és meséket tartalmazó kötetet.

⁹⁰ Udvari, uo.

⁹¹ Font Márta-Varga Beáta: *Ukrajna története*. Szeged: Bölcsész Konzorcium, 2006.
<http://mek.oszk.hu/04800/04809/04809.pdf>

⁹² Enciklopedija ukrainoznansztva, 6. kötet. 2018. o.

A Trianoni békeszerződés után megvont országhatárok között csak kicsiny ukrán töredékek maradtak, amelyeket a népszámlálások nem vettek figyelembe.

A 19. és a 20. század fordulóján, majd a II. világháború alatt és 1960-80, valamint a rendszerváltás után ismét több hullámban érkeztek ukránok Magyarországra. Elvándorlásuk azonban országuk hányatott sorsa ellenére Magyarország felé nem volt tömeges.

IV. A nemzeti és a nemzetiségi ébredés kora

„Ő királyi felsége helyeslésével határozzák a karok és rendek, hogy a magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentúl rendes tantárgy legyen, hogy ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassankint közhivattal az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik egyéb, rendesen elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják. A kapcsolt részekben pedig maradjon rendkívüli tantárgynak.”

1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról

IV. 1. Népeségi adatok

A török hódoltság utáni telepítések következtében átalakult Magyarország nemzetiségi összetétele. Míg a középkorban a kisebbségi népesség aránya alumaradt a magyarokéval szemben,⁹³ addig 1720-ra ez az arány a becslések szerint 50-50 százalékra módosult.⁹⁴

Magyarországon, Erdélyben és Horvátországban II. József uralkodása alatt 1784-1787 között végezték el az első, a teljes lakosság egészére kiterjedő népszámlálást, *consriptiot*, amit még 1777-ben Mária Terézia rendelt el. A katonaság segítségével végrehajtott népszámlálá-

⁹³ Magyarország területére Szent István király államalapításától az őshonosnak mondható szlovákok, szlovének, ruszinok mellé folyamatosan települtek be az országot nyelvükkel, kultúrájukkal színesítő és gazdagító különböző népcsoportok. Érkeztek bevándorlók szervezett telepítés keretében, és spontán módon; menekültek telepedtek le, majd költöztek ismét vissza hazájukba. Létszámuk az idők folyamán hol nőtt, hol csökkent az összlakosságon belül, és köztük is voltak milliós, valamint igen kis létszámú népek, voltak, akik önállóságot kaptak, akik önállóságra törekedtek, és voltak olyan nemzetiségek is, amelyek soha nem akartak elszakadni Magyarországtól.

Az Árpádkorban németek, mohamedán vallású izmaeliták, szaracénok, örmények, kálizok, kazárok, a szerzetes-rendekkel együtt érkező franciák, olaszok Kovacsics József szerint 4-500 ezren lehettek (Kovacsics, 1997. 21. o.). A tatárjárás alatt a síkvidéken, a magyarok között élő vallonok, németek, szlávok olaszok, besenyők és böszörmények (khorezmi, alán és bolgár népek) létszáma nagymértékben lecsökkent, vagy teljesen eltűntek. A hegyvidékeken élő szlávok, (szlovákok, horvátok, szlovének) valamint a románok, a ruszinok és a székelyek túléltek a pusztítást. A tatárjárás utáni idők után számarányukat az összlakosságon belül a szerzők pl. Melich (1925), Kovacsics (1997) és Kniezsa (2000), kb. 20 százalékra becsülik. A középkor végén a magyarok mellett szászok, kunok, németek, jászok, szlovákok, románok, ruszinok éltek a magyar államban; Szűcs Jenő szerint a négy milliós ország mintegy 20-25 százalékát a nemzetiségek tették ki (Szűcs, 1984. 7. o.).

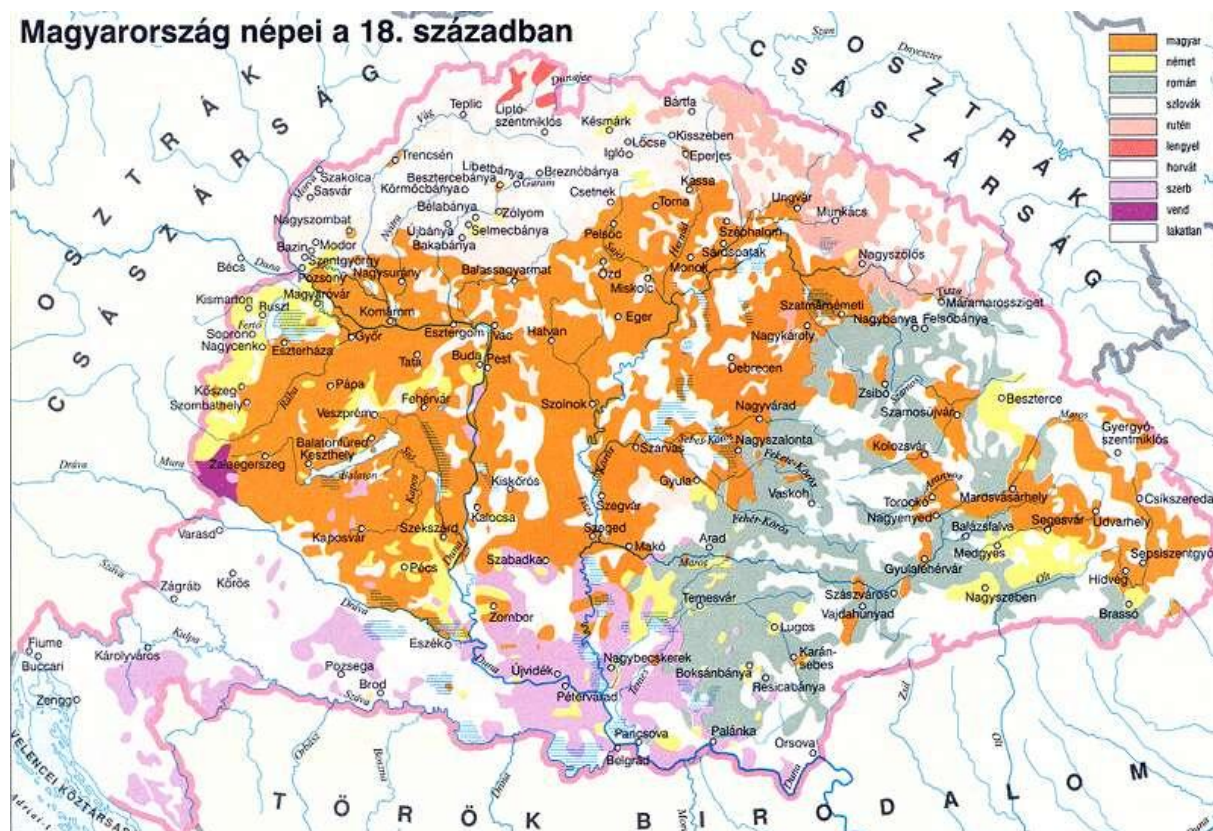
⁹⁴ Magyarország adózó népességének összeírásakor 1715-1720 körül a nemzetiségi hovatartozásra a lajstromba vett személy neve alapján lehetett következtetni. Ennek alapján sorolták az egyes embereket külön nemzetiségi kategóriákba. 1773-as *Lexicon Locorum* adatai nem számszerűsíthetők, mivel csak a településekben leginkább használatos nyelveket és vallásokat rögzítette. (Acsády, 1896., Bottlik, 2002.).

<http://www.epa.hu/00400/00462/00013/9.htm>.

son összeírt 8,5 millió⁹⁵ össznépesség nemzetiségi eloszlására az anyanyelvi bevallásokból következtethetünk. Magyarországon Erdéllyel és Horvátországgal együtt a lakosság 40%-ának magyar volt az anyanyelve, utána a románok következtek 16%-kal, majd a szlovák, a horvát és a német lakosság 10-10%-kal. Ezen kívül 6% szerb, 3% vendnek nevezett szlovén és 3% ruténnek nevezett ruszin lakosságot tartottak nyilván.

1. térkép⁹⁶

Fényes Elek az 1830-as évek végén nyilvánosságra hozott statisztikai szerint a magyar korona országai lakosságának kevesebb, mint fele, csupán 37,4%-a, a szűkebb (Erdély, Horvátország és a Katonai Határőrvidék nélkül vett) Magyarország lakosságának 44%-a, Erdély lakosságának pedig csupán 28%, Horvátországnak pedig kevesebb, mint 0,5%-a volt magyar anyanyelvű. Fényes 1847-ben napvilágot látott „Magyarország leírása” c. könyvében 4.774.899 millió (40%) magyar anyanyelvű lakos mellett 7.150.897 millió (60%) nem magyar ajkú lakost említ; leírása szerint „nyelvöket nézve” Erdély nélkül a következő „népfajok” élnek Magyarországon:

[...] magyarok (4.774.899 fő), tótok⁹⁷ (1.722.005 fő), rácok⁹⁸ (1.293.095 fő), oláhok⁹⁹ (1.272.787 fő), németek (1.126.666 fő), horvátok (943.995 fő), oroszok¹⁰⁰

⁹⁵ Kosáry (2003) 9,2 millió főt említ. <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=5626&pIdx=4>

⁹⁶ 1. térkép: Magyarország népei a 18. században. Lelőhelye: Barta János: *A kétfejű sas hatalmában*. Új képes történelem. Magyar Könyvklub-Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 82. o. Internetes forrás:

<http://mek.oszk.hu/01900/01902/html/index289.html>, <http://mek.nif.hu/01900/01902/html/index2.html>

⁹⁷ Szlovákok

⁹⁸ Szerbek

⁹⁹ Románok

¹⁰⁰ Ruszinok

(459.870 fő), zsidók (259.607 fő), vindusok¹⁰¹ (44.536 fő), bolgárok (12.940), francziák (6.691 fő), görögök (4.530 fő), clementinusok¹⁰² (2.150 fő) montenegrinusok¹⁰³ (3.025 fő), összesen 11.895.789 fő.¹⁰⁴

Fényes Elek a cigányokat sem hagyta figyelmen kívül, de számukat nem tudta pontosan meghatározni, „miután az egyes népfajok közt csak elszórva laknak. Némellyek 30,000, mások ismét, mint Blach Richárd 50,000 cigányt számítanak hazánkra”.¹⁰⁵ Fényes későbbi számításai szerint 1851-ben 83 769, 1867-ben pedig Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát, és a Határőrvidéket beszámítva 95 500 cigány élt a magyar királyság területén.

IV.2. A nyelvrendeletek kora

„Ő királyi felsége helyeslésével határozzák a karok és rendek, hogy a magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentul rendes tantárgy legyen, hogy ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassankint közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik egyéb, rendesen elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják. A kapcsolt részekben pedig maradjon rendkívüli tantárgynak.”

1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról

A 18. század vége nem csak a nemzeti, de a nemzetiségi mozgalmak ébredésének is a kora volt. A magyar nyelvújítási és nemzeti törekvésekkel egy időben a különböző társadalmi szerkezetű, és egymástól eltérő gazdasági-politikai státusú nemzetiségek is megfogalmazták a magyar nemzeti törekvésekkel szemben álló nyelvi és nemzeti követeléseiket.¹⁰⁶

II. József 1784-ben kiadott nyelvrendelete, amely a soknyelvű és soknemzetiségű Habsburg birodalomban egységesen a németet tette hivatalos nyelvvé annak minden következményével együtt a hivatali állások betöltésénél, középiskolába való beiratkozáskor, a magyarok mellett valamennyi nem német anyanyelvű alattvalót érintett.¹⁰⁷ Ezért a király halála után nem csak a magyarok törekedtek anyanyelvük legszélesebb körű használatára.

¹⁰¹ Szlovének

¹⁰² A clementinusok, klementinerek, kelemencek katolikus albánok, akik a török elől menekülve 1749–1755 között települtek a történeti Magyarországra, Szerémségbe, Jarak, Hertkovce, Nikince településekre. Nevük a kelmendas törzsnévből származik. 1900. évi népszámlálás 4438 albán anyanyelvű lakost írt össze. 1912-ben visszatértek a függetlenné vált Albániába. Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon. 1980. 121. o.
<http://mek.niif.hu/02100/02115/html/3-245.html>

¹⁰³ Crna Gora-ból (Montenegro) származók.

¹⁰⁴ Fényes, 1847, 25. o.

¹⁰⁵ Fényes, 1847: 30. o.

¹⁰⁶ A horvátok és a szászok nemesi privilégiumokkal és területi autonómiával rendelkeztek, valamint képviselőt küldhettek a pozsonyi, ill. az erdélyi országgyűlésbe. A szlovákok és a ruszinok semmiféle előjoggal nem rendelkeztek, gazdaságuk és társadalmuk a többi nemzetiséghez képest fejletlen volt. Köztük helyezkedtek el a románok és a szerbek. A sváboknak nevezett 18. század folyamán betelepült németek pedig a sokféle származási hely, a magyarországi területi tagoltság, az eltérő nyelvjárásokkal és kulturális örökséggel jellemezhető nagyfokú heterogenitás miatt nem voltak abban a helyzetben, hogy a politikai, nyelvi, kulturális egységesülési folyamatok beindulhatott volna. L. Weinhold, 1981. 726. o.; Arató, 1983.; Bindorffer, 2001. 81. o.

¹⁰⁷ „5. Hivatalra ezután sem a kormányshékeknél, sem a vármegyéknel, sem az egyházi rendbe senki sem juthat, a

A magyarországi diétán a magyarok, a nemzetiségek közül pedig csak a horvátok vehettek részt; az erdélyi országgyűlésbe a magyarok mellett csak a szászok és a székelyek küldhettek képviselőket. A latin nyelv helyébe állított magyar nyelv az országgyűlési életben mind modernizációs, mind nemzetépítési szempontból szükségszerű volt; kizárólagossá tétele, a kisebbségek nyelvének becsmérlése, nyelvhasználati igényeinek semmibe vétele azonban megmérgezte a 41,55%-os relatív magyar többség és az 58,45%-os abszolút nemzetiségi többség közti viszonyt.¹⁰⁸

A nyelvrendeletek sora az 1790/91. évi országgyűlésen vette kezdetét; a folyamat 1844-ig tartott, amikor a magyart végül is államnyelvé tették. Az 1791-ben született első törvénnyel, a magyar nyelvet rendkívüli, majd a következő évben kötelező tárggyá tették a magyarországi középiskolákban.¹⁰⁹

Ezzel szemben a nemzetiségek nyelvi jogaik érvényesítése mellett politikai jogokat is követeltek. A szerbek 1790-ben 17. századi kiváltságaikra¹¹⁰ hivatkozva a temesvári egyházi-nemzeti kongresszuson kérték II. Lipóttól nemzeti-egyházi jogaik megerősítését, ehhez Bánátnban saját terület biztosítását kormánysszékkal és udvari hatósággal.

A románok 1791-ben *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae* címen közös kérvényt nyújtottak be II. Lipóthoz annak érdekében, hogy a magyarok, székelyek és szászok mellett, mint ahogy azt II. József elrendelte,¹¹¹ negyedik rendi nemzetként ismét helyet kapjanak az erdélyi alkotmányban. Követeléseik között szerepelt nemzetként való elismerésük, létszám-arányos képviselő az erdélyi parlamentben, és anyanyelvük használata. A kérvény ügyében illetékes erdélyi országgyűlés azzal utasította vissza a románokat, hogy meglévő polgárjogokat elegendőnek tartják.

A legrosszabb helyzetben a szlovákok voltak. Mivel semmilyen privilégiummal nem rendelkeztek, nem állt módjukban sem nemzeti, sem egyházi kongresszust tartani, amellet – hátráltatva a politikai alapon szerveződő önálló nemzet létrehozását –, ellentétek feszültek a református és a katolikus szlovákok nemzetkoncepciói és nyelvi egységesítési mozgalmai között is.¹¹²

ki németül nem tud; [...] 6. Az országgyűlés nyelve is német lesz; s azért követül oda nem küldhetik, ki németül nem tud. 7. [...] latin iskolába csak azokat szabad felvenni, kik németül írni s olvasni tudnak [...]” Horváth, 1873. 537. o. A király 1790. február 20-i halála előtt egyébként visszavonta a nyelvrendeleetet.

¹⁰⁸ A magyarok minden nemzetiséghez képest többségben voltak, de az összes kisebbség létszámát figyelembe véve többségük csak relatívnak mondható.

¹⁰⁹ „1790/91. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4890>
„1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról”

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4957>

¹¹⁰ Mivel segítették a Habsburgokat a törökök elleni harcban, 1691-ben I. Lipóttól, aki a szerbeket mint politikai nemzetet fogadta be, kiváltságlevelet és teljes autonómiát kaptak: szabadon gyakorolhatták ortodox vallásukat, ügyeiket saját maguk intézhették, a magyaroknak nem volt beleszólásuk életükbe, sőt kikerültek a vármegyék hatásköre alól. Ez az állapot a korabeli magyar rendi gondolattal összeegyeztethetetlen volt és megvetette szerbek és magyarok ellentétét, amit tetézett az is, hogy a diplomát I. József, III. Károly és Mária Terézia is megerősítette, sőt, újabb kedvezményeket kaptak.

¹¹¹ II. József 1781. évi pátense biztosította a szászföldön élő románok polgárjogait, 1784. évi rendelete pedig lehetővé tette a nemzeti és vallási hovatartozástól független hivatalviselést. A románok számára II. József kb. 300 iskolát és három tanítóképzőt létesített. Halála előtt visszavonta a románok számára kedvező rendeleteit, halála után pedig az udvar visszaállította a korábbi erdélyi alkotmányt.

¹¹² A katolikusok Anton Bernolák vezetésével önálló szláv népként tekintettek magukra, és nyelvüket ennek megfelelően kodifikálták. Szlovák népnévvel jelölve magukat megfogalmazták a szláv nemzetben belüli elkülönülésüket. Az evangélikusok a Nagymorva Birodalomra, a huszitizmusra hivatkozva a csehek és a szlovákok egységének gondolatát erősítették. A protestáns és a katolikus szlovákok között feszülő nyelvi ellentéteket úgy oldották fel, hogy a katolikus nyelvújító Bernolák a cseh nyelvhez közel álló nyugat-szlovákokat emelte az irodalmi nyelv szintjére, az evangélikusok pedig a cseh nyelvet szlovakizálták.

A horvátok sajátos státuszt foglaltak el Magyar Királyságon belül. A Szlavón, majd a Horvát bánság belső önállóságot élvező tartományként tagozódott be a Magyar Korona országai közé.¹¹³ Bevándorolt horvátok azonban Magyarország déli és nyugati peremvidékén is éltek. A legnagyobb mértékű vándorlás az 1530-40-es évekre tehető. A gradistyei¹¹⁴ horvátok 1493-as töröktől elszenvedett vereség után kezdtek Magyarország felé menekülni Horvátországból, de a Batthyányi, az Erdődy, és a Zrínyi család a veszélyeztetett délkeleti területekről szervezetter is áttelepítették horvát jobbágyaikat a mai Vas, Zala és Győr-Sopron megye területére. Beköltözésük eltartott egészen a 17. század közepéig.¹¹⁵

Az 1790/71. évi országgyűlés Horvátországot kivéve semmilyen további autonómiát, nemzeti önállóságot nem tartott összeegyeztethetőnek az ország területi egységével, mivel az autonómiák létrejöttével „állam az államban képeztenék”.¹¹⁶ Desewffy József országgyűlési követ, több megye táblabírája, később a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági és tiszteletbeli tagja a következőképpen fogalmazta meg nemzet- és hazakoncepcióját: „Több nyelvek, de csak egy nemzet van Magyarországon. Ezen nemzet nem mástól függő, nem hódította meg. Magyarország a magyarok országa, a többi bene lakó nemzetiségeknek csupán a lakóhelye”.¹¹⁷

A politikai szinten forrongó konfliktusok normalizálását hátráltatta a polgári nacionalizmus szellemében fogant, nemzetiségeket és nyelvüket lebecsülő közbeszéd is. Kazinczy Ferenc például leszögezte, hogy a magyar nyelv teszi nemzetté a magyart, és a „nemzet testébe ékelődött” idegen¹¹⁸ vagy magyarrá lesz, vagy éhen hal. Bessenyi György szerint „a köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kellene tennünk. Mert megérdemli ezt az az áldott haza az idegen nemzetektől, amelyeket a maga kebelében táplál, hogy annak nyelvét és szokásait is bévegyék”.¹¹⁹ Batsányi János abban reménykedett, hogy a Horvátországban élő horvátok belátják, érdemesebb „egy költséges holt nyelv helyett azon nemzetnek élő nyelvét tanulniuk, s ügyüket rajta folytatniok, melynek koronája s védelme alatt bátorságos, szabad életet élnek.” Emellett kifejtette, hogy ha a magyar nyelv fejlődésére azért is nagy szükség van, mert különben „a naponként hazánkba sereglő sok gyülevész népnek bitang nyelvétől lenyomattatik”.¹²⁰

„A magyar nyelv használatáról” szóló 1805. évi IV. törvénycikk¹²¹ hatására több, többségében nemzetiségi lakosságú megye, köztük Pozsony, Sáros, Zólyom, Bihar, Temes, Szatmár, magyarosító intézkedéseket fogadott el. Horvát István történetíró, egyetemi tanár, Tolna megye magyarosító határozata kapcsán 1805-ben azt írta, hogy elbocsátás terhe mellett minden német falusi tanítónak rövid időn belül meg kell tanulnia magyarul, és magyarul kell tanítania. 1824-ben, vitába szállva Juraj Palkovič¹²² Pozsonyban megjelenő, magát nemzetinek ne-

¹¹³ 1476-ban Mátyás király a két bánságot a horvát-szlavón bán kormányzása alatt egyesítette. Területe a mohácsi csatavesztés után I. Ferdinánd birodalmához, majd a törökök uralma alá került, 1790-ben pedig magyar kormányzat alá rendelték.

¹¹⁴ Nevük Burgenland horvát fordításaként terjedt el a Gradišće-i elnevezésből származik.

¹¹⁵ Sokcsevits Dénes: A magyarországi horvátok rövid történelme.

Forrás: <http://www.horvatok.hu/index.php?id=6>

¹¹⁶ Idézi Katus, 1993. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00016/pdf/07.pdf>

¹¹⁷ Idézi Arató, 1983. 108. o.

¹¹⁸ Szabó, 1984/1985. 66. o.

¹¹⁹ Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék, 1781.

¹²⁰ Idézi Arató, 1983. 110. o.

¹²¹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5019>

¹²² Juraj Palkovič (Rimabánya/Rimavská Bana, 1769. február 27. Pozsony/Bratislava, 1850. június 13.) szlovák költő, újságíró, műfordító, kultúrpolitikus, a Pozsonyi Evangélikus Liceum professzora, 1832-1836 között Korpona/Krupina város képviselője a magyar országgyűlésben. 1803-ban többedmagával létrehozta a Cseh-szlovák nyelv és irodalom tanszéket a Pozsonyi Evangélikus Liceumon, ahol nem csupán cseh-szlovák nyelvtant, hanem az irodalomtörténethez kapcsolódva szerb, lengyel és orosz nyelvet is tanított. 1812-1818 között a Týdenník, 1832-1841 között a Tatranka című folyóirat kiadója volt.

vező *Týdenník* című szlovák nyelvű lapjával, cikk jelent meg a Tudományos Gyűjteményben.¹²³ A szerző a szlovák nyelvet „kaszás és robotoló” nyelvnek nevezte és kijelentette, hogy „a tótnak mint zsellérnek a neve nem kaphat a magyar hazában nemzeti nevezetet”.¹²⁴

1825-27. évi országgyűlésen indítvány született arról, hogy az elemi iskolákban csak olyan gyerekeket vegyenek fel, akik tudnak magyarul. „Így tehát az összes szülők arra kényszerülnének, hogy gyermekeiket már a bölcsőben magyar nyelvre tanítsassák” és annak is hangot adtak a magyar képviselők, „hogya valaki a magyar kenyeret eszi, s magyar fizetést vesz, tudjon magyarul”.¹²⁵

„A nemzeti nyelv használatáról” szóló 1830. évi VIII. törvénycikk arról rendelkezett, hogy magyar nyelvtudás nélkül nem lehet sem közhivatalt betölteni, sem ügyvédi vizsgát tenni.¹²⁶ A nem magyar ajkú településeket is beleszámítva mindenütt a magyar lett a közigazgatás nyelve. A vármegyei közgyűléseken rendszeresen felmérték a magyar nyelv terjedésének helyzetét, bizottságokat küldtek ki a hathatós nyelvi asszimiláció kidolgozására. A nemzetiségiek lakta megyékben erőszakos magyarosításba kezdtek; a szlovákok lakta Nógrád megyében 1831-ben például Nemzeti Intézetet hoztak létre. Pest megye az evangélikus egyháznak írott levelében jelezte, hogy egyenes arányban a magyar nyelv elsajátításával csökkenteni kell a vallási anyanyelvhasználatot.

„A magyar nyelvről” szóló 1836. évi III. törvénycikk elrendelte, hogy a királyi ítélőtábla elé vitt pereket magyarul kell lefolytatni és az ítéletet magyarul kell kihirdetni; bevezette a magyar nyelvű könyvelést és anyakönyvvezetést, és a „oláh Mesteri és Papi előkészületi Intézetben magyar nyelvet tanító szék”-et kell felállítani.¹²⁷

Az „1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről” tovább szélesítette a közigazgatásban, a törvénykezésben és az egyházi, valamint a világi törvényhatóságokban a magyar nyelv használatát. Magyar lett a köztörvényhatóságok, az egyházi törvényhatóságok nyelve, a királyi helytartótanács magyarul küldte körleveleit az ország valamennyi törvényhatóságához.¹²⁸ Három éves határidővel ott is elrendelték a magyar nyelvű anyakönyvvezetést, ahol a szertartás nyelve még az anyanyelv volt, de már nem állhatott egyházi szolgálatba olyan pap, aki nem tudott magyarul. Az egyházi nyelvhasználatot itt iktatták először törvénybe.¹²⁹

A negyvenes években tovább folytatódott a kisebbségek nyelvének, kultúrájának méltánytalan lebecsülése; a szláv nyelv aljasnak számított, a tótokat valódi intenzív műveltségre képteleneknek tartották. Horvát István szerint a horvát nép „történeti tudományos műveltségét illetően még csecsemő korban él”.¹³⁰ Thaisz András, a Tudományos Gyűjtemény egyik szerzője és szerkesztője ugyancsak támadást indított a szláv nyelvek ellen, amelyek szerint csak

¹²³ Az első magyar, 1817-1841 között havonta megjelenő tudományos folyóirat. Alapítói Fejér György dogmatikaprofesszor, szerkesztő, és Trattner Tamás János kiadó. Az alapítók célul tűzték ki a tudományok ápolását, a kritika meghonosítását, a külföldi tudományos eredmények ismertetését. A nyelvújítási harc utolsó szakasza is a Tudományos Gyűjtemény lapjain zajlott. A lapnak jelentős szerepe volt a feudális nemzetfogalom lebontásában, a polgári nemzetté válás eszméinek megvitatásában. A húszas évek elején azonban a mértékadó értelmiség egyre elégedetlenebbek lett a folyóirat minőségével. „Kazinczy 1823 januárjában Szemerének bosszúsán jegyezte meg, hogy a *Tudományos Gyűjteményben* 'sok szemét' van, Bajza 1824 áprilisában fanyalogva írta Toldynak, hogy a folyóirat bizony „elég silány”, Vörösmarty és Fábíán Gábor ítéletei 1825-ben, Toldy 1826-ban pedig egyenesen lesújtóak. Kialakult már ekkorra – s ebben része volt a megbírált *Tudományos Gyűjteménynek* is – egy olyan nemzedék, amelyik igényesebb és mozgékonyabb, frissebb és tágabb látókörű elődeinél. Amint az elaggott kiadó, Trattner Mátyás 1827 végén meghal, veje és utóda, Károlyi István az ő képviselőjüknek, Vörösmartynak adja át a szerkesztői tisztséget.” <http://vmek.oszk.hu/04700/04727/html/118.html>

¹²⁴ Idézi Arató, 1983.108-109. o.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5134>

¹²⁷ 1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5148>

¹²⁸ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5202>

¹²⁹ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5255>

¹³⁰ Idézi Arató, 1983.130. o.

egy régi, nagy kultúra töredékei, amelyek nem alkalmasak az irodalom feladatának betöltésére. Úgy gondolta, hogy „minden becsületes módot el kell követni, hogy a tót [szláv] lassanként kiirtassék: mert Magyarországon csak a magyar nemzeti – azonkívül csak nép legyen”.¹³¹

A nyelvtörvényekkel párhuzamosan egyre jobban elterjedt és vált elfogadottá a magyar nemzetállam fogalma, amelyen belül csak egy nemzet, a magyar létezett. A feudális privilégiumokkal rendelkező Horvátországot kényszerűen elismerték ugyan nemzetnek, de a szerbekről, szlovénektől, románoktól, ruszinoktól és a szlovákoktól megtagadták a politikai jogokat.

Az „1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről” államnyelvé tette a magyart és a közélet minden területére kiterjesztette alkalmazását. Magyar lett a királyi kancellária, a Helytartótanács és az országház közti levelezés, a törvények, az országgyűlés, az ítélőszékek, következésképp a szentszékek nyelve.¹³²

A nemzetiségi nyelvek használatát még a nem magyar nyelvű megyékben sem engedélyezték, az ország határain belüli iskolákban közoktatási nyelv kizárólag a magyar lett. A törvény hatására először a református gimnáziumokban vezették be a magyar nyelvet, majd a katolikus középiskolák nagy részében is a magyar lett az oktatás nyelve. A kapcsolt Részekben elrendelték, hogy a fő-, és minden középiskolákban mint „rendszerinti tudomány taníttassék”.¹³³

A nemzetiségek képviselői okkal és joggal tiltakoztak a nyelvtörvények túlzásai ellen, de a polgári átalakulás programját megfogalmazó liberális magyar reformpolitikusok nyugati mintákat követő célkitűzése az államhatárokon belül élő, azonos nyelvet beszélő nemzet létrehozása volt, amelynek tagjai minden tekintetben egyenlők. Deák Ferenc – érzékelve a nemzetiségek ellenállását – 1842-ben megállapította:

Meg vagyok arról [...] győződve, hogy a monarchiát veszély, Magyarország önállását és nemzetiségét halál fenyegeti. [...] Ha van még eszköz, ami a veszélyt egykor elháríthatja, csak egyetlen egy van, s ezen eszköz: a népet melyet e nemzethez, ezen nemzeti önálláshoz sem szeretet, sem nemzetiség, sem bizodalom, sem anyagi s erkölcsi jólét nem kötnek, a polgári jogok megosztásával kapcsolni e hazához, hogy oka legyen védelmezni ezen állapotot.¹³⁴

Deák is azt gondolta, ha eltörlik a jobbágyságot és a rendi kiváltságokat, biztosítják az állampolgári jogegyenlőséget és a közteherviselést, megteremtik a polgári jogviszonyokat és intézményrendszert, ha az egész ország lakosságát nemzetiségre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül egyénenként egyformán részesítik a polgári és politikai jogokban, akkor a nemzetiségi kérdés magától megoldódik. Wesselényi Miklós magabiztosan kijelentette: „Mi polgárilag jól össze van forrva, az nemzetileg is egybe szokott olvadni”.¹³⁵

Nem így történt. A kisebbségek nem voltak hajlandók lemondani csoportjogaikról, önálló nemzetként való elismerésükről. Miközben a liberális magyar politika minden erejével magyarosításukra és megmagyarosodásuk után a magyar nemzetbe való fogadásukra törekedett, a modern, egyéni szabadságjogokon alapuló polgári nemzetállam megteremtésének folyamatában sorozatosan sértették meg a nemzetiségek önértékét. Szinte nem volt országgyűlés, ahol ne hangzott volna el kisebbségeket sértő megjegyzés, ne született volna jogaikat korlátozó indítvány, vagy törvény.

¹³¹ Uő. 108. o.

¹³² „[...] gyedül a kapcsolt Részek követeinek engedtetvén meg: hogy azon esetben, ha a magyar nyelvben jártasok nem lennének, a közelebbi 6 évek alatt tartandó országgyűléseken szavazataikat latin nyelven is kijelenthesék.” A „kapcsolt Részekbeli” megnevezés a királyi Magyarországon Horvátországot, Szlavóniát és Dalmáciát jelentette. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5255>

¹³³ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5255>

¹³⁴ Katus, 2003. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2003_03/cikk.php?id=788

¹³⁵ Katus, 2002. <http://www.epa.oszk.hu/00400/00462/00013/index.htm>

Kossuth a Pesti Naplóban közölt írásában a nemzetiségek nyelvét a magánszférába utalta és kívánatosnak tartotta „a magyar nemzetiséget minden törvényes és méltányos úton, s különösen az iskolamesterek serkentésével terjeszteni”.¹³⁶

Hiába írta Széchenyi, hogy az erőszak, a kényszer, erőszakot és lázadást szül, hiába emelt szót Kazinczy Gábor a kisebbségi nyelvek közéleti használatának engedélyezéséért, hiába figyelmeztetett Deák Ferenc, hogy tiltással nem lehet a magyar nyelvet terjeszteni, és ismerte el, hogy „anyai nyelvünk megtanulása és művelése igen nehéz”,¹³⁷ hiába kifogásolta Batthyány, hogy a horvátoknak nem engedik meg, hogy belső közigazgatásukban anyanyelvüket használják, a mérsékelt hangokat nem akarta senki meghallani. Hiába terjesztette be 1848. július 24-é törvényjavaslatát Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszter az elemi népoktatásról, amely viszonylag széles lehetőségeket kívánt biztosítani a nemzetiségek anyanyelven történő oktatásához, javaslata komoly ellenállásba ütközött az alig néhány éve megszerzett nyelvi hegemoniához ragaszkodó politikustársai részéről. A tervezetet az alsóház elfogadta ugyan, de a felsőtábla már nem tárgyalta.

V. 1848/49-től az 1861. évi diétáig

„A közös szabadság a nemzeti különbségeket s ellenszenvet biztosan kiegyenlíti.”

Kossuth, 1848. márciusi országgyűlés

Kossuth azonban tévedett. A nemzetiségek kezdetben lelkesedtek ugyan a polgári forradalomért és elégedetten vették tudomásul a jobbágyfelszabadítást. „A román vezérpublicista Bari1 könnyezett a hírre, élete nagy, örömteli pillanatának tekintette, néhol százok és románok éltették a pesti 12 pontot, uniópárti román röpirat is készült. Szlovák lelkesek Kossuthért lelkesedtek, a szerbek rokonszenvtüntetések tartottak, *Stratimirović*¹³⁸ magyar kokárdával jelent meg az újvidéki szerb gyűlésen” – írja Szász Zoltán.¹³⁹ A kezdeti eufórikus hangulat után azonban a nemzetiségek ismételten és egyre hangosabban követelték nemzeti létük elismerését, nyelvi jogaik törvényes biztosítását, a területi autonómiát, és benne saját politikai intézmények létrehozását; az egyéni szabadságjogokért és a jogegyenlőségért cserébe nem voltak hajlandók feláldozni nemzetiségüket. 1848 tavaszán a kisebbségek nemzeti gyűléseiken megfogalmazták követeléseiket és eljuttatták azokat az országgyűléshez, illetve a kormányhoz.

A szerbek március 27-én megtartott újvidéki gyűlésükön 16 pontban foglalták össze követeléseiket, köztük az egyenjogúságot, egyházi önkormányzatot, a szerb nemzeti gyűlés összehívását, nemzeti iskolákat és nemzeti közművelődésük szabad és független szervezését és igazgatását, a szerb értelmiség alkalmazását a legfelső és a felsőbb hatóságoknál és bíróságoknál:

Mint ahogy a szerbek a magyar nemzetiség és a magyar nyelv elsőbbségét és hatalmát minden közös állami és közös hazai viszonyokban Magyarországon szíves készséggel elismerik, ugyanúgy kívánják és követelik, hogy a magok nemzetisége is elismertesség és nyelvük szabad használása összes ügyekben és tanácskozásaiban [...] törvény

¹³⁶ Idézi Katus, 2002. uo.

¹³⁷ Idézi Arató, 1983.133. o.

¹³⁸ Đorđe Stratimirović (1822-1908) a szerb felkelők főparancsnoka és az *odbor* elnöke az 1848–49-es szabadságharc idején, az későbbi császári és királyi vezérőrnagy, képviselő.

¹³⁹ Szász, 1998. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00002/tsz98_3_4_szasz_zoltan.htm

által megerősítessék.¹⁴⁰

A szerbek követelését az országgyűlésen Kossuth így kommentálta:

A honnak lakosait nyelv és valláskülönbség nélkül részesíteni kívánják a közszabadság áldásaiban. A magyar nemzet őszintén vallja azon elvet, hogy minden népnek a maga nyelvét, s annak belügyeiben, egyházi dolgaiban szabad használatát tiszteli, s a magyar szabadságot minden polgártársaira különbség nélkül kiterjeszti. [...] A magyar nemzet mindent megoszt, szabadságot és jogot, és tiszteli a külön nyelveknek tökéletes szabad kifejlődését.¹⁴¹

A szerbeket nem elégítette ki Kossuth válasza. 1848. május 13-15. között Karlócán megtartott nemzeti gyűlésükön az egész délvidékre kiterjedő szerb vajdaságot követeltek és kijelentették, hogy a szerb nemzet az osztrák ház alatt a magyar korona közös kötelékében politikailag szabad és független nemzet; kormányt (odbor), metropolitát és vajdát választottak. A szerb nemzetiségű határőrezredek csatlakozásával létrejött a nemzeti haderő; ezennel megkezdtek a fegyveres felkelés előkészítését.

A szlovákok március 28-án Liptó megyei gyűlésükön előterjesztett petíciójukban a szlovák nyelv használatát követelték a megyegyűléseken, a bíróságokon, a kérvények benyújtásánál, a perek lefolytatásánál, és a hivatalos megyei és országgyűlési hirdetményeknél. A brezovai népgyűlés kiegészítette a követeléseket azzal, hogy az oktatás minden szintjén hozzanak létre szlovák nyelvű nemzeti iskolákat. Május 10-én Liptószentmiklóson megtartott tanácskozásán a szlovák értelmiség saját nemzeti gyűlést, minden nemzet számára országgyűlési képviselőket és az országgyűlésben anyanyelven történő felszólalást követelt.¹⁴² „A testvérm nemzetek egyetemes országgyűlése” mellett követelték „különleges nemzetgyűlések” összehívását, s az etnográfiai határok megállapítását, tehát lényegét tekintve a területi autonómiát.¹⁴³

Az erdélyi románok május 15-én Balázsfalván önálló nemzetté nyilvánították magukat. Magyarország és Erdély uniójának elfogadását külön nemzetként való elismerésükhöz kötötték.¹⁴⁴ Román nyelven oktató elemi és középiskolákat, valamint egyetemet követeltek. Ősszel létrejött a kormányként működő szebeni ún. békéltető bizottság. A helyi román határőr alakulatok csatlakoztak a kormányhoz. Az autonómia követelésekre Kossuth az országgyűlésben így reagált:

Én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, akik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen. [...] egy országot nyelv szerint felosztani, s mindenik résznek külön territoriumon külön politikai nemzetiséget adni annyit tesz, mint azon országot feldarabolni és megszüntetni.¹⁴⁵

Az 1848 áprilisában elfogadott törvények nem is foglalkoztak a nemzetiségi kérdések megoldásával. Kossuth minden területi autonómiára vonatkozó követelést elutasított, de „a közös szabadságban és a közös jogban” való részesedésen túl nyelvi engedményekre hajlandó

¹⁴⁰ Katus, 2002.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² Bár az 1848-ban Prágában megtartott első, az ausztroszlavizmus által dominált szláv kongresszuson elhangzott a szláv testvériség és együttműködés szükségességéről szóló megnyilatkozásokat tettek nem követték, a szlovákoknak követeléseikhez megerősítést adott.

¹⁴³ Katus, 2002. uo.

¹⁴⁴ Az erdélyi szászok az unió ellen foglaltak állást.

¹⁴⁵ Katus, 2002. oo.

volt. Fordulat csak az 1849. június 6-án összeülő minisztertanácson történt, ahol határozat született arról, hogy: „minden népfa jnak teljes szabadságában van illető egyházában, községében, iskoláiban és családi körében vallását, nyelvét, gyermekei oktatását ápolni, kezelni és biztosítani”¹⁴⁶.

Az országgyűlés által kiküldött erdélyi unióbizottság a román képviselők véleményének figyelembevételével 1848 szeptemberében 16 pontos törvényjavaslatot készített „a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjani biztosításáról”.¹⁴⁷ Elhangzott az az ígélet is, hogy a románokat a közigazgatás minden ágában „igazságos arányban” fogják alkalmazni.¹⁴⁸ Az Országos Honvédelmi Bizottmány 1848. novemberi békeajánlatában a szerbek számára is kilátásba helyezte a románoknak ígért nyelvi jogok biztosítását és „elismerte a szerb görögkeleti egyház önkormányzatát, és megígerte, hogy ’a szerb nemzet vajdát fog kapni’. A tervezetek továbbra sem vették figyelembe a nemzetiségek autonómiaigényeit.”¹⁴⁹

Deák Ferenc 1848. augusztus végén törvényjavaslatot készített Horvátország konszolidálására, de ekkor már hiába akart horvát minisztert a kormányba, és horvát államtitkárokat a közös ügyeket intéző pesti minisztériumokba, vagy akár Horvátország kiengedését a magyar korona alól, a horvát-magyar fegyveres konfliktus kezdetén ezeknek az ígéreteknak nem volt relevanciájuk.

A Szegeden ülésező országgyűlés 1849. július 28-án elfogadott határozati javaslata a nemzetiségek jogairól csak a nyelvi jogok biztosítására vonatkozott. Kimondta, hogy magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőkben ezenel biztosittatik, a nemzetiségi többségű megyékben a megyei adminisztrációt a helyi többség nyelvéen viszik és ahol a magyarok mellett csak kisebbséget alkottak, a hivatalos gyűlésen ott is felszólhatnak az anyanyelvükön. A helyi nemzetörség nyelve szabadon választható, az oktatás nyelvéül „mindig a községi vagy illetőleg az egyházi nyelv fog használtatni”. Az egyházak teljes szervezeti ügyintézési és nyelvi szabadsága mellett a „görög szertartásúak számára” a budapesti egyetemen hittudományi kart terveztek létesíteni. A kormány felhatalmazást kapott a nemzetiségek további kívánságaival foglalkozni, sérelmeiket rendeleti vagy törvényi úton orvosolni. Az utolsó pont amnesztiát biztosít mindazoknak, akik „fegyvereiket letévéen, megtérnek és a függetlenségi esküt leteszik”.¹⁵⁰

A magyar politikai elit tisztában volt a szerbek, románok, szlovákok, és a horvátok politikai és kulturális aspirációival, tapasztalta öntudatra ébredésüket, tanúja volt minden egyes nyelvi törvény elleni tiltakozásnak, láthatta kulturális intézményeik létrehozását, anyanyelvük kodifikációját. A hegemonia-igény, és a magyar államiságból, nyelv- és kultúratudatosságból fakadó vezetéstudat azzal a szívszorongató ténnyel társulva, hogy a magyarság létszáma még mindig jóval alatta maradt kisebbségeinek, nem engedhette meg a nemzetiségek önállósodását, így a képviselőházi határozat – bár nem fogalmazta meg a nemzetiségekre nézve sérelmes

¹⁴⁶ Katus, 1993. uo.

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ Teleki László, a magyar kormány párizsi követe, 1849 tavaszán felhívta Kossuth figyelmét arra, hogy „nem annyira az osztrákokkal, mint a szerbekkel, horvátokkal és románokkal kellene egységre lépni, mi szerintem nem igen nehéz dolog volna, mert volt alkalmam több illy faju emberekkel találkozni, és mind sokkal inkább kívánnak velünk egyezkedni, mintsem Ausztriával, csak az Istenért, adjatok nekik mindent, amit lehet. [...] A különféle nemzetiségek iránt legyünk jogkiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is. Liberté, égalité, fraternité, még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. [...] áldozzunk valamit a ’corpus iuris’-ból, s a szerbeknek és a románoknak adjunk területi önkormányzatot és nemzeti gyűlést. Ha mindehhez még a nemzetiségek által lakott megyékben szabad nyelvhasználatot biztosítunk, akkor „leraktuk Magyarországra nézve a legfényesebb jövőnek alapját”, s nemcsak a mi nemzeti kisebbségeink, hanem a szomszédos népek is „örömmel fogják Magyarországot elfogadni, mint egy jövőendőbeli dunai confederationnak központját.” Katus, 2002. uo.

¹⁵⁰ Uo.

egy magyar politikai nemzet elvét –, de az autonómia kérdését ismét megkerülte. A 19. század első felében uralkodó politikai koncepció szerint az állam azonos a nemzettel és az egy magyar politikai nemzeten belül németül, szlovákul, románul, szerbül, ruszinul, bolgárul, lengyelül, szlovénul, görögül, örményül beszélő magyarok élnek.¹⁵¹

Az a liberális felfogás, amely szerint a nemesség lemond kiváltságairól, és az alkotmány sáncain belülre emeli az ország valamennyi népét, és nyugati mintára megteremti az egynyelvű, egy nemzetű modern, egyéni szabadság- és polgárjogokon alapuló polgári államot, - amelyben a nemzetiségek egyenjogúságot egyénenként és csak asszimilánsként kaphattak volna, nem illeszkedett Magyarország akkori nemzetiségi konstellációjába. Eötvös szerint:

A nemzetiség nem egyéb, mint azon összetartozásnak tudata, mely nagyszámú emberek között — multjok emlékei, jelen helyzetök s mi ezekből foly érdekeik és érzelmeik közössége által támad. Miből világos, hogy a nemzetiségi érzésnek forrása lehet minden, mi által az emberek között ezen összetartozásának érzete keletkezik. [...] Nagy tényező erre a nyelv közössége s ezért természetes ; hogy ott, hol az létezik, egy közös nemzetiségnek érzetét találjuk kifejlődve oly népeknél, melyek századokon át külön s néha ellenséges államokban éltek, [...] ¹⁵²

Eötvös József alkotmányos magyar államát, amelybe beleértette a nemzetiségeket is, és amely „az egyes nyelvi nemzetek törekvései feletti, osztársadalmi érdekeket, célokat képviseli”, valamint a nemzetiségi szuverenitás korlátozását, amely „biztosítja valamennyiük számára a közös államban elérhető legteljesebb egyenlőséget és szabadságot” – a nemzetiségek nem fogadták el.¹⁵³

A polgári szabadságjogokon keresztüli asszimiláció nem volt csereszabatos, az egynyelvű nemzetállam erőszakos megteremtésének gondolata elsietett és eltúlzott volt. Ebben az értelemben bizonyos politikai szűklátókörűségről, sőt vakságról, a helyzet teljes félreértelmezéséről beszélhetünk. A nemzetiségeknek nem a „magyar szabadság” kellett. A nemzetiségi elitek nem mondtak le elkülönülési igényükről és nyelvi jogaikról, és egyre inkább Magyarország ellenségeivé váltak. Egy ellenség pedig sohasem fog asszimilálódni. A reformkorszak politikusai a helyzet reális felmérése helyett reménykedtek, hittek és kényszerítettek. Ahogy Szász Zoltán megfogalmazta:

De hitték és még inkább hinni akarták, hogy 'a polgári szabadság és e szabadságot biztosító alkotmány' megteremtői magukhoz vonhatják a nem magyarokat, értelmiségük számára vonzóvá teszik még magát a magyarosodást is. Az pedig nyilvánvaló, s egyben fájdalmas perspektívát villantott fel a kortársak szemében, hogy a nem magyarok nagy statisztikai részaránya mellett minden érdemi jogkiterjesztés a magyar etnikum politikai súlyának csökkenéséhez vezethet. Herder intelme a magyarságnak a szláv tengerben való várható elmerüléséről jó ideje külön is ösztönzően hatott a megújító reformok politikájára, a magyar etnikum erőinek koncentrálására, összekötve azt a közélet magyarosításával.¹⁵⁴

A nemzetiségi kérdés megoldására az emigrációban élő Kossuth 1851-ben kidogozott alkotmánytervezete nyelvi és vallási különbségre való tekintet nélkül kívánta biztosítani a polgári szabadságjogokat, ugyanakkor elismerte a nemzetiségek csoportjogait is. A kisebbségek szabad nyelvhasználatának biztosítása mellett a kisebbségek országos politikai szervezeteket

¹⁵¹ Ács, 1984. 9-12. o.

¹⁵² Eötvös, 1865. 9-10. o.

¹⁵³ Olasz, 2000. Forrás: <http://www.hhrf.org/europaiutas/20002/7.htm> (Letöltve: 2009.01.15.)

¹⁵⁴ Szász, 1998. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00002/tsz98_3_4_szasz_zoltan.htm

is létrehozhattak volna, de a nemzetiségek autonómiáját Kossuth még a forradalom és szabadságharc bukása után sem tudta elfogadni.¹⁵⁵

A nemzetiségek már 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején egyenrangú nemzetként határozták meg önmagukat, és nemzeti gyűléseket összehívását, nemzeti iskoláik alapítását és nemzeti közművelődésük megteremtését követelték, de a horvátokon kívül a magyar politika nem ismerte el még az autonómiájukat sem, nemhogy szuverenitásukról, politikai önrendelkezésükről szó eshetett volna.

A Magyarországon élő kisebbségeket Kossuth Lajos, Mocsáry Lajos, Eötvös József, Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, továbbá az egész 19. századi irodalom, politikai-országgyűlési szóhasználat azonban nemzetiségként említi.¹⁵⁶ Egyedül Mocsáry hangsúlyozta kisebbség és többség egyenlőségét, mikor azt állította, hogy a magyarok is csak egy nemzeti-ség, ugyanakkor „[...] létezik Magyarhon területén Tót, Szerb, Horvát és Oláh nemzet is”.¹⁵⁷

A 19. századi nemzet, a nemzeti identitás létrehozásához és fenntartásához kétségtelenül elengedhetetlen a közös nyelv, az összetartozástudat, közös érdek, territórium, az etnikai alapon kifejlődött etnocentrizmus. „Ha két ember ugyanazt a nyelvet beszéli, már olyan egységet (entitást) alkot, melyet a természet eleve egybeforrasztott.”¹⁵⁸ A territóriumot kivéve a szükséges komponensek a kisebbségek esetében is rendelkezés álltak a saját nemzetépítéshez.

A nemzet fogalmát az uralkodó magyar államhatalom azonban erejének kifejezésére használta; a fennhatósága alá tartozó nemzetiségeknek jogokat nem, csak engedményeket tett. „Ebbe az engedményfelfogásba természetesen az is beletartozott, hogy az uralkodó államhatalom az alávetett népeket eleve alacsonyabb rendűnek tekintette. Vagyis az uralkodó állam az alávetett népek sajátos nemzeti értékeinek elismerése helyett inkább csak eltűrte ezek sokféleségét.”¹⁵⁹

Ha feltételezzük, hogy a nyelv, a kultúra, a hagyományok a nemzet leglényegét képezik, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy az I. világháború után nemzetiségeink csatlakoztak azokhoz az országokhoz, amelyekhez nyelvi, kulturális és vallási kapcsolatok fűzték.

VI. Kísérlet a nemzetiségi törvény megalkotására

„Az országban lakó minden népek, névszerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz, sat. - egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátaiban belül az

¹⁵⁵ „Tehát az egy Nemzetiséghez tartozó honpolgárok nemzetiségi érdekeik előmozdítása végett társaságba állnak községenként, képviselő útján kerületi egyleteket képezendnek, s a kerületeket egy köz nemzeti egyletbe összeforrasztandják – adnak magoknak olly szerkezetet a mint nekik tetszik – választanak nemzeti főnököt, czimezendik őt Vajvodának, Hospodárnak a mint tetszik, egyesítendik, ha úgy tetszik, nemzeti társas egyletükkel egyházuknak, iskoláiknak kormányzatát; csinálnak magoknak szabályzatokat. Kormányozandják egyletüket ezen szabályok szerint, szóval társas önkormányzati teljes szabadsággal gondoskodandnak mindazon erkölcsi s társas érdekek előmozdításáról, amiknek összevételét „nemzetiségnek” nevezzük. [...] Ezen egyesületnek nincs semmi köze az állammal, s az államnak nincs semmi köze ő vele. – Az állam nem kíván tőle egyebet, mint hogy gyűlései nyilvánosak legyenek, miszerint ha törvényt sértenének, a törvény uralma feltartathassék. Így lehet, így kell a Nemzetiségi érdekeket biztosítani az egyéni jogok körében társadalmilag.” *Kossuth Lajos üzenetei*. 2004. Kossuth változó nemzetiségpolitikai nézeteiről L. Kosáry, 1990. 290-291. o.

¹⁵⁶ báró Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*; Mocsáry Lajos: *Nemzetiség*; Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés*.

¹⁵⁷ Mocsáry, 1858. 42. o. és 69. o.

¹⁵⁸ A gondolat Herdertől származik. L. Girasoli, 1995. 20-21. o.

¹⁵⁹ Girasoli, uo.

egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.”

Részlet az 1861. évi nemzetiség törvény tervezetéből

Az 1860-as évek elejére a liberális politikai elit leszámolt azzal, hogy az egyéni szabadságjogok, és az állampolgári jogegyenlőség meg fogja szüntetni a nemzetiségi kérdést, és tudomásul vette, hogy a nemzetiségek soha nem fognak a magyarokkal egy nemzetté összeolvadni. Eötvös József, Deák Ferenc, Kemény Zsigmond, Mocsáry Lajos felhívták a figyelmet arra, hogy a magyar nemzetiségnek nemcsak kizárólagos uralmáról, de történeti jogai és politikai szupremáciája nagy részéről is le kell mondania, s vezető szerepének a jövőben elsősorban társadalmi, kulturális és erkölcsi téren kell megnyilvánulnia; intézményesen, törvényekkel biztosított és körülbástyázott előjogokkal nem rendelkezhet, csupán első lehet az egyenlők között.¹⁶⁰

Az 1849-es Szemere-kormány kultuszminisztere, a történetíró Horváth Mihály szerint „nagy hibát követett el törvényhozásunk és új kormányunk”, amikor „megelégedve a jogegyenlőség és szabadság általános elvének kimondásával, külön világos és részletes törvényt nem alkotott az országban lakó különféle nemzetiségek biztosítására.” A jeles liberális publicista, Lukács Móric pedig ezt írta 1860-ban:

Hazánk soknyelvű ország, ezt tényül kell elismernünk, akár tetszik, akár nem [...]. Hogy mi e ténynek egész horderejét annak idején el nem ismertük, s ehhez képest törvényesen intézkedni nem siettünk, egyik fő oka volt annak, hogy 12 évvel ezelőtt a reakciónak sikerült más ajkú honfitársainknak nagy részét ellenünk fölizgatni.¹⁶¹

Szembeszállva Eötvös liberális, ám a nemzetiségek kollektív jogait elutasító nézeteivel Mocsáry Lajos 1858-ban megjelent „Nemzetiség” c. könyvében így írt:

Elősegítette ezen nemzetiségi törekvések kifejlődését különösen hazánkban azon részint méltatlan minden esetre felette vigyázatlan eljárás, melyet nem-magyar kivált szláv honosaink irányában követtünk. Hazámfiak! mondjuk ki őszintén a' a mea culpa. Csúfultuk, lenéztük elejétől fogva a' tótokat, azután pedig nagyon kimutattuk óhajtasunkat hogy anyanyelvöktől megválva a' miénket tegyék ugyanazzá! Szinte lenéztük és semmibe vettük a' ráczoikat; egyenesen sértettük a' tótok és horvátok municipalis jogait 's így sértettük nálok azon szellemet, melyet magunk csepegtettünk beléjük institutioink által.¹⁶²

1860-ban jelent meg Mocsáry a „Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában” című könyve is, amelyben a nemzeti kisebbségek jogos nyelvi és a kollektív jogokra vonatkozó politikai igényeinek kielégítése mellett érvelt.

1861-ben a szerbek ismét kongresszust tartottak Karlócán. Nem mondtak le a széles körű autonómiáról, és továbbra is igényt tartottak a Vajdaságra, mint önálló igazgatású területre. A szlovákok nemzeti gyűlést tartottak Túrócszentmártonban, ahol memorandumban rögzítették nemzeti követeléseiket, valamint a horvát kérdés is ismét napirendre került. A nemzetiségek törekvéseire reagálva egy levelében Deák 1861-ben az írta:

¹⁶⁰ Katus, 1993. uo.

¹⁶¹ Katus, 2002. uo.

¹⁶² Mocsáry, 1858. 97. o.

A pénzügy, a hadügy és a közös ügyek kezelési módja mellett a harmadik nehéz kérdés a nem magyar nemzetiségek, melyek teljesíthetetlen követelésekkel lépnek fel, horvát, rác, oláh, mindenik különálló politikai nemzetnek akar tekintetni, s oly igénnyel áll elő, miknek teljesítése az országot feldarabolná, Magyarországot megszüntetné s legfeljebb egy új szövetség államot hozna létre, melyben a magyar faj az ország közepén természetes védhető határok nélkül csak töredéket képezne.¹⁶³

Deák az 1861. április 8-án megnyitott országgyűlésben az uralkodóhoz intézendő felirati javaslatát ismertette a nemzetiségekkel és Horvátországgal szemben a következőképpen foglalt állást:

A múlt idők szomorú eseményei káros félreértéseket idéztek elő közöttünk és nem magyar nemzetiségű polgártársaink között. Ezen polgártársainknak nemzetiségük érdekében és Horvátországnak közjogi állása érdekében is követeléseik vágnak, miket ignorálnunk nem lehet, de nem is akarunk. El vagyunk határozva mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s teszünk mit az ország szétdarabolása s önállóságának fölládozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű polgárai érdekében s érzelemben összeforranak. Ohajtjuk törvényeink azon rendeleteit, mik e részben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani. [...] Horvátország saját territoriummal bír, külön állása van s nem volt soha bekebelezve Magyarországra [...]. Ha tehát most Horvátország mint ország akar részt venni törvényhozásunkban [...] ha erre nézve úgy akar velünk értekezni, mint nemzet nemzettel, nem fogjuk azt visszautasítani. [...] Ha tehát Horvátország minden közjogi viszonyt, mely köztünk fönnállott, teljesen meg akar szüntetni, s minden kapcsolatot végkép el akar szakítani, mi ki nem mondhatjuk azt, hogy a vég-elszakadásba is beleegyezzünk, sőt kötelességünk leendő jogaink föntartására óvást tenni, de az elszakadás meggátolására tetteles lépéseket nem teendünk s erőszakhoz még akkor sem nyúlunk, ha ezt tenni hatalmunkban volna.¹⁶⁴

A képviselőház Eötvös József javaslatára június 25-i ülésén 27 tagú választmányt küldött ki a nemzetiségi törvényjavaslat elkészítésére, valamint a Túrócszentmártoni Memorandum és a karlócai szerb nemzetiségi kongresszus javaslatainak felterjesztésére.¹⁶⁵ A bizottmányban Eötvös József, Szalay László, Andrassy Gyula, és a többi magyar képviselő mellett 12 nemzetiségi képviselő is helyet kapott.

Eötvös tevékenyen részt vett a nemzetiségi törvénytervezet kidolgozásában és elvei nagymértékben meghatározták a tervezet szellemiségét. Nemzetiségpolitikája két alapelve épült: az ország önállóságának és területi sérthetetlenségének szavatolására – „a nemzetiségi törekvések célja csak valamennyi létező állam feloszlása által érthetik el”¹⁶⁶ – illetve a nem-

¹⁶³ Deák Ferencz 1903. Idézi Katus, 2003. uo.

¹⁶⁴ Forrás: <http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/1861/html/kepv-21-ules.htm>

¹⁶⁵ Eötvös a következőket mondta: „Azon kérdések között melyeknek megoldása a jelen törvényhozás feladatához tartozik, a különböző nemzetiségek méltányos igényeinek kielégítésénél fontosabb alig létezik. E ház kijelentte az elveket melyeket e kérdés megoldásánál követni akar, midőn első felszólalásában kifejezte hogy minden nemzetiségnek kész megadni mind azt, mi az ország területi és politikai szétdarabolása és törvényes önállóságának kockáztatása nélkül megadható. Minthogy azonban ezen elveknek czélszerű alkalmazása attól feltételeztetik, hogy egy részről a hazában létező különböző nemzetiségek igényei és kívánatai, a másokról azon nagy fontosságú országos érdekek kellő figyelembe vétessenek, melyekkel a nemzetiségi kérdés végleges elrendezése összeköttetésben áll: egy 27. tagból álló választmánynak kiküldetését indítványozom, mely addig is, míg azon akadályok elháríttatnak melyek miatt az országgyűlés a jelen pillanatban törvények alkotására illetékesnek nem tartja magát, mind azon előmunkálatokat meg tegye, melyek elkerülhetetlenül szükségesek arra, hogy e fontos kérdés e hon külön ajkú polgárainak megelégedésére s a haza közjára törvény által megoldassák.” http://nfo.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdfiframe&id=KI-1861_1&pg=109&l=hun

¹⁶⁶ Eötvös, 1885. 149. o.

zetiségek nyelvi, kulturális igényeinek a polgári szabadságjogokon keresztül történő, minél szélesebb körű megvalósítására. „A nemzetiségi kérdés” című írásában Eötvös hajlott az önkormányzásra, de a területi autonómiát ő is kizárta:

[...] az ország területének s minden hivatalainak a nemzetiségek közötti felosztása, mely némelyek által a nemzetiségi súrlódások megszüntetésére indítványoztatik, csak új komplikációkat, csak a létező ellentétek még élesebb kiválását vonná maga után. [...] a nemzetiségi kérdés megoldása hazánkban csak az egyéni szabadságnak kiterjesztése s alkotmányos önállásunknak fenntartása által eszközölhető, s hogy a nemzetiségi egyenjogúság praktikus kivételére, melytől e kérdés végleges megoldása függ, hazánkban csak az 1848-i törvények becsületes végrehajtása s az kívántatik, hogy közigazgatási szervezetünkben az önkormányzás elvéhez ragaszkodjunk.¹⁶⁷

A képviselőházi nemzetiségi bizottság „Törvényjavaslat a nemzetiségi ügyben általában” című jelentésében foglalta össze rendezési tervét, amelyet augusztus 9-én terjesztett a ház elé.¹⁶⁸ A felirati javaslat kiemelte, hogy

Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejteni és biztosítani alkotmányos életünket. Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s akarjuk, hogy más nemzetiségű honfitársaink nemzetiségi igényei mindenben, mi az országnak politikai szétdarabolása s törvényes függetlenségének feláldozása nélkül eszközölhető, törvény által biztosítassanak.¹⁶⁹

A bizottság a sarkalatos törvénynek szánt nemzetiségi törvényben a kisebbségi kérdést a liberális szemléletnek és Eötvös gondolatmenetének megfelelően elsősorban az állampolgári jogegyenlőség és a teljes egyéni szabadság alapján, valamint a személyiségi jogok teljes figyelembe vételével kívánta rendezni. A rendezés elvi alapja a politikai tekintetben egységes és oszthatatlan magyar nemzet koncepciója volt. A bizottság leszögezte:

- a) ... Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csak is egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik; és
- b) [...] az országban lakó minden nép, név szerint: a magyar, szláv, román, német, szerb, orosz stb. – egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.

Ebben a fogalmazásban a magyar politikai nemzet az állampolgárok összessége, az etnikai-nyelvi értelemben vett magyarság pedig egyike az ország egyenjogú nemzetiségeinek, s a többiekkel szemben semmiféle előjog nem illeti meg azon kívül, hogy mint az államot a múltban megalkotó, s relatív többséggel bíró nemzetiségé, nyelve a törvényhozás, a kormány és az állami hatóságok hivatalos nyelve.

A tervezet elismerte a nemzetiségek mint testületek jogát a szabad kifejlődésre és ki mondta, hogy a nemzetiségek egyenlők, nemzetiségi jogaikat pedig a személyi szabadságjogok alapján fejtik ki. A jogok gyakorlását egyfelől a községi és a megyei önkormányzatok ke-

¹⁶⁷ <http://books.google.com/books?id=0rEMAAAYAAJ&oe=UTF-8>

¹⁶⁸ http://nfo.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdfframe&id=KI-1861_1&pg=210&l=hun és Balogh-Sipos, 2002. 47-50. o.

¹⁶⁹ http://nfo.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdfframe&id=KI-1861_1&pg=211&l=hun

retében, másfelől az egyes vallásfelekezetek egyházi és iskolai autonómiája révén vélte megvalósíthatónak. A helyi adminisztrációban és az elemi iskolákban az anyanyelv volt az irányadó. A községi tisztviselők, előjárók kötelesek voltak a kisebbségekkel azok nyelvén érintkezni és a tárgyalások alkalmával nyelvüket használni. Végül a nemzetiségek és a vallásfelekezetek jogot kaptak középiskola és egyetem alapítására, és a tanítási nyelv meghatározására. A szerbek és szlovákok által kért területi önkormányzatot teljesítését a bizottság azzal utasította vissza, hogy „az egyes nemzetiségek e hazában elszórva, összevegyülve találtnak”, s így a nagyobb nemzetiségek területén lakó kisebbségek elnyomására nyílna lehetőség.

A tervezet mind a magyar, mind a nemzetiségi igényeknek meg kívánt felelni. A kompromisszum értelmében a Magyarországon élő népek valamennyien tagjai az egy és oszthatatlan magyarországi politikai nemzetnek, akik számára kulturális téren teljes egyenjogúságot kell biztosítani. A nemzetiségek felé tett gesztusnak számított, hogy a törvényjavaslatban a magyar nyelv nem mint kizárólagos államnyelv, hanem mint az ügykezelés közvetítő nyelve jelent meg.

Tisza Kálmán augusztus 21-i határozati indítványában hangsúlyozta, hogy „csak az ország területi és politikai integritásával nem ellenkező” kisebbségi igényeket hajlandóak kielégíteni, viszont „a vallásfelekezetek között polgári és politikai teljes jogegyenlőségnek életbeléptetését és az izraelitákra kiterjesztését” javasolta.¹⁷⁰

A diétát a császár augusztus 22-én feloszlatta, így a törvényjavaslat tárgyalására nem kerülhetett sor, de javaslatai alapjául szolgáltak az 1868. évi XLIV sz. törvénynek a nemzetiségi egyenjogúság megteremtéséről és a nemzetiségek jogairól. Szekfű Gyula így kommentálta a törvényalkotási kísérletet: „1861 volt az utolsó lehetőség arra, hogy a nemzetiségek egyenrangú tárgyalófélként lépjenek fel a magyarokkal szemben”.¹⁷¹

VII. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

„Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.”

1868. évi XLIV. Törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában bevezető sorai

1862. május 18-án került nyilvánosságra Teleki László, Klapka György és Kossuth Lajos tervezete a Dunai Államszövetségről. A konföderációs terv szerint ebben a szövetségben egyesült és rendelkezett volna egyenlő jogokkal Románia, Szerbia, Horvátország és Magyarország. A nemzetiségek azonban kevésnek érezték a konföderációs tervet, mivel ezekben, nem alaptalanul, a magyar hegemonia fenntartásának eszközét látták. A horvátok, szlovákok pedig továbbra sem adták fel autonómia, ill. függetlenedési igényeiket. A terv a magyar politikai elit egyik rétegében sem talált támogatókra; egyre többen gondolkodtak a nemzetiségek feletti magyar szupremáciát biztosító kiegyezésben és egy kétpólusú, dualista állam létrehozásában.

¹⁷⁰ http://nfo.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdfframe&id=KI-1861_1&pg=276&l=hun

¹⁷¹ Szekfű, 1987. 3. o.

Ferenc József a négy éves provizórium után 1865. december 14-re ismét összehívta az országgyűlést. A nemzetiségi törvényjavaslat előkészítésére 1866. április 12-én az országgyűlés Somssich Pál vezetésével 40 tagú bizottságot küldött ki. A bizottság a törvényjavaslat kidolgozását Nyáry Pál elnökletével öttagú albizottságra bízta. A nemzetiségi ügyben kiküldött albizottság 1867. június 25-re elkészített jelentésének VI. mellékleteként közreadott törvényjavaslat Eötvös József elveit tükrözte és számos ponton vette át az 1861. évi törvénytervezet egyes javaslatait.

A „Törvénycikk a nemzetiségek egyenjogúságáról” című tervezet irányelvének a Magyarországon élő népek nemzetiségének egyenjogúságát tekintette, és olyan javaslatot kívánt kidolgozni, „amelynek [...] elfogadtatása után mindazon népek szabadon érvényesíthessék nemzetiségi igényeiket, el egész azon határokig, a melyeket eléjük az ország politikai egysége, tehát területi épsége, törvényhozásának és állami kormányzásának egységes volta elkerülhetetlenül von”.¹⁷² A tervezet továbbra is elutasított minden a föderatív megoldást, ill. a megyék szintjén túlnyúló területi autonómiát, de az egységes magyar politikai nemzet fogalmát kerülte.

A törvényjavaslat az 1861. évi tervezetnél pontosabban szabályozta a kisebbségi nyelvek használatát a községekben és a megyékben. „Úgy kívánván a kisebbség, annak nyelvén is vezetendő a jegyzőkönyv, ha ezen nyelvre az összes szavazatoknak legalább 1/5 része esett a szavazás alkalmával”.¹⁷³ Az oktatásban az állam kötelességévé tette, hogy:

- A hon bármely nemzetiség, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön képeztessék magukat egész addig, hol a magasabb akadémiai képezés kezdődik. [...] Azon területeken létező állami közép- és felsőtanodákban, amelyekben egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- és irodalmi tanszékek állítandók.¹⁷⁴

Kimondta továbbá, hogy:

- A törvényhatósági tisztviselők a hivataloskodásuk körébe eső községekkel, gyülekezetekkel, magántársulatokkal, intézetekkel és magánosokkal való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.

- A kormány köteles ügyelni arra, hogy valamint minden országos méltóságokra és államhivatalokra, úgy különösen a főispánságokra a többi nemzetiségek kebeléből is elégséges számmal alkalmaztassanak oly egyének, kik a nem magyar ajkú törvényhatóságok, testületek, intézetek, egyesületek és magánosok kellő elintézésére szükséges ismeretekkel is bírnak ügyeinek.¹⁷⁵

A tervezet jogot biztosított a magánszemélyeknek, a társulatoknak és az egyházaknak arra, hogy bármilyen szintű iskolákat létesíthessenek, és azokat saját szabályaik szerint működtethessék. Új elemként került a tervezetbe az egyesülési jog tételes kimondása bármilyen nemzetiségű állampolgár számára, és az anyanyelvhasználat a törvényhatósági közigazgatásban.¹⁷⁶

¹⁷² A tervezetet L. Balogh-Sipos, 2002. 54-58. o., mellékleteit pedig L. Mikó, 1944. 126-154. o.

¹⁷³ Balogh-Sipos, 2002. 54. o. A törvénytervezet előírta, hogy a községi gyűlések jegyzőkönyvének és a községi kormányzat belső ügykezelésének nyelvét a községi gyűlés határozza el.

¹⁷⁴ Balogh-Sipos, 2002. 56. o.

¹⁷⁵ Katus, 1993. uo.; Balogh-Sipos, 2002. 55. o.

¹⁷⁶ A jelentéshez az albizottság további mellékleteket fűzte: (I) 1861. június 7-én Túrócszentmártonban kelt szláv nemzetgyűlési határozat (Túrócszentmártoni Memorandum); (II) Az 1861-dik évben szerémi Karloviczon tartott szerb nemzeti congressus határozatának hiteles másolata, szerb nyelvről magyarra fordítva; (III) Bukovszky György nagyszőlősi esperes a ruthének (magyar oroszok) érdekében 1867. január 23-án kelt javaslata; (IV) Wlád Alajos és Popovics Zsigmond képviselők 1861. július 20-án kelt törvényjavaslata a nemzetiségi ügyben általa-

1867 februárjában 26 román, szerb és ruszin képviselő még közös tervezetet nyújtott be a Házhoz „Törvényjavaslat az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására” címmel. Céljuk az volt, hogy az elfogadandó törvényben az egyes állampolgárok számára biztosított nyelvhasználati, egyesülési és iskolaalapítási jogokon túl követeljék a magyarországi hat legnagyobb (magyar, román, szerb, szlovák, orosz, és német)¹⁷⁷ etnikum elismerését egyenrangú kollektív jogi személynek, illetve országos nemzetnek. A Magyarországon élő kisebb létszámú etnikai csoportok és nemzetiségek (bunjevácok, sokácok, szlovének, cigányok) azonban kimaradtak volna a rendezésből.¹⁷⁸

A kisebbségi törvénytervezet szükségesnek tartotta, hogy a nemzeti közösségek mint jogi személyek kapjanak politikai jogokat és képviselést a felsőházban, a felsőbb bíróságoknál, és minden állami hivatalban. Követeléseik között szerepelt továbbá, hogy a hivatalos nyelv minden olyan községben, megyében és városban a kisebbség nyelve legyen, ahol többséget alkotnak és „ama többség a hat országos nemzetiség egyikéhez tartozik”. A magyar javaslattal szemben a legszembetűnőbb különbség, hogy míg annak jogalánya az egyes állampolgár, addig a nemzetiségek szerint a jogalany a nemzeti közösség.

A kompromisszumokat kereső albizottság tervezete tiltakozást váltott mind a nemzetiségekből, mind a magyar politikai vezető rétegből.¹⁷⁹ A magyar nemzeti közvélemény, köztük is elsősorban a vegyes lakosságú megyék megyei bizottmányai a sajtó hathatós támogatásával élesen bírálták „az igen széles alapra fektetett nemzetiségi törvényjavaslatot”.¹⁸⁰

Leginkább az ellen tiltakoztak, hogy a megyék hivatalos nyelvét a többség választhatja meg, mert sok esetben ez nem a magyar lett volna. Ezért követelték, hogy valamennyi megye első hivatalos nyelvét a magyart tegyék. Zemplén megye azt írta: „Oly törvény amely e nagy politikai testületeket magyar nemzeti jellegükből kivetkőztetné, egy oly polyglott államot teremtené, mely lehetne ugyan egy ideig szabad, talán virágzó is, de magyar semmi esetre sem – később pedig polyglott természeténél fogva szükségképpen felbomlanék”.¹⁸¹

A nemzetiségi bizottmány a kritikák hatására 1868. október 28-ra átdolgozta a törvényjavaslatot.¹⁸² Az átdolgozásban a bizottság megállapította, hogy „amiben az ország nem magyar ajkú lakosai a fennálló törvényeknél fogva némi korlátozást szenvednek: az az anyanyelv használata”,¹⁸³ ezért kimondta az egyénre nézve a nyelv teljes egyenjogúságát, amelynek értelmében:

minden honpolgár szabadon használhatja anyanyelvét szemben az államkormányval; saját egyházi, iskolai és törvényhatóságával és a községekkel, s anyanyelvén nyer értesülést és elintéztetést annak közegeitől; a községek, egyletek, magánintézetek és egyházak szabadon választják jegyzőkönyvi és ügykezelési nyelvüket; a törvényhatóságok az állam hivatalos nyelve mellett más nyelveken is vihetik jegyzőkönyveiket; anyanyelvén szólalhat fel mindenki a községi, törvényhatósági, egyházi és egyleti gyűléseken; biztosítatik a teljes jogegyenlőség az egyesülés, a közoktatás s az egyházi kormányzat terén, hogy az ország nem magyar ajkú lakosai szabadon fejleszthessék

---

ban, a napkeletei orthodox keresztény (g.n.e.) [görög nem egyesült] vallású román hierarchia tárgyában és a román nemzetiségi iskolaügyben; (V) Törvényjavaslat az országos nemzetiségeknek és nyelveknek Magyarországon leendő szabályozására és biztosítására, amelyet 26 román, szerb és ruszin képviselő terjesztett elő 1867 februárjában. A mellékletek közli: Mikó, 1944. 126-146. o.

¹⁷⁷ A ruszinokat gyakran oroszoknak vagy ukránoknak is nevezték.

¹⁷⁸ Balogh-Sipos, 2002. 51-53. o.

¹⁷⁹ A jelentés VI. melléklete. Mikó, 1944. 150-154. o.

¹⁸⁰ Idézi Katus, 1993. uo.

¹⁸¹ Katus, 1993. uo.

¹⁸² Mikó, 1944. 154-156. o.

¹⁸³ Mikó, 1944. 155. o.

nemzetiségöket minden irányban.¹⁸⁴

A törvényhatóságok egymás közti érintkezésének, a törvényhatósági jegyzőkönyvek vezetésének, valamint belső ügyvitelének azonban továbbra is magyar a nyelve, s csak kivételes esetekben engedélyezte egyéb nyelvek használatát.

Miután a ház osztályai megtárgyalták a nemzetiségi egyenjogúságáról szóló tervezetet, a törvényelőkészítő központi bizottság törvényjavaslata, amelynek szövegezésében Eötvös József is részt vett, szintén végrehajtott néhány változtatást. Ezek közül a legfontosabb, hogy nem kötelezte a törvényhatósági tisztviselőket az ügyfelek anyanyelvének használatára, „a törvényhatósági tisztviselőknak *'a lehetőségig'* kell a testületek és magánosokkal azok nyelvén érintkezni”.¹⁸⁵ Az ismételtén átdolgozott törvényjavaslatot a központi bizottság 1868. november 12-én terjesztette a ház elé.¹⁸⁶

Az ülésnapra a nemzetiségek is betérjesztették saját, egy évvel korábbi javaslatukat. Ennek lényege, hogy a Magyarországon élő „népségek” számára „a nemzetiség és a nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épségének és politikai korlátai közt alaptörvényileg biztosított”.¹⁸⁷ A hat legnagyobb létszámú nemzetiséget „országos nemzetnek” nevezve követte a kollektív autonómiát a megyerendszer a nemzetiségi viszonyokhoz való „kikerekítését”.¹⁸⁸ Eötvös azonban elutasította a megyerendszer átalakítását, mivel a kompakt nemzetiségi tömbök „megakadályoznák az asszimilációt”.

A törvénytervezet képviselőházi tárgyalása 1868. november 28-án kezdődött. A vitán Deák Ferenc – a magyar nemzeti törekvéseknek hangot adva – új törvényjavaslatot terjesztett elő, amely tartalmát tekintve nagyrészt megegyezett a bizottsági javaslattal, de a szerkezetet átalakította és sokkal határozottabban fogalmazott.¹⁸⁹ Javaslatainak legfőbb újdonsága a korábbi javaslatokkal ellentétben, hogy mint 1861-ben, Deák most is kimondta:

Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány alapelvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja.¹⁹⁰

Deák a nemzetállam-fogalmat, amelyből a kisebbségek kizárattak, a kisebbségeket befogadó egységes politikai nemzet fogalmával helyettesítette be. A bizottsági javaslattal ellentétben, amely szólt ugyan az állam hivatalos nyelvéről, de sehol sem mondta ki explicite, hogy az a magyar, Deák egyértelműen fogalmazott:

A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar, lévén, a magyar országgyűlés tanácskozásai s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzeti-ség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.¹⁹¹

A törvényhatósági tisztviselők számára Deák a felekkel való érintkezésben akkor követelte meg a nemzetiségi nyelv használatát, „ha azok úgy kívánják”, de a vita során ezt a módosítást nem fogadták el, s a központi bizottság javaslata került a törvénybe.

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Mikó, 1944. 160. o. 12. §. Kiemelés az eredetiben.

¹⁸⁶ A teljes szöveget összehasonlítva a bizottmány javaslatával: L. Mikó, 1944. 156-164. o.

¹⁸⁷ Gángó, 2003. 4027. o.

¹⁸⁸ Uo.

¹⁸⁹ Balogh-Sipos, 2002. 64-67. o.

¹⁹⁰ Balogh-Sipos, 2002. 64. o.

¹⁹¹ Uo.

Az „1868. évi XLIV. törvény a nemzetiségek egyenjogúságáról”¹⁹² szintén sarkalatos törvénynek készült; tartalmazta a deáki nemzetfelfogást az egységes magyar politikai nemzetről, és meghatározta a magyar és a nemzetiségi nyelvek használatának szabályait. A törvény – lényegét tekintve ismét csak egy, a nyelvhasználatot szabályozó törvény lett. Bevezetőjében szól az egyenjogúságról, de rögtön azt is rögzíti, hogy „az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve”, ezen egyenjogúság „csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik”. Tehát,

a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni:

1. § A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozásai s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.

2. § A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek; de vitethetnek e mellett mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.

A különböző szövegekben mutatkozó eltérések eseteiben a magyar szöveg a szabályozó.

3. § Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar.

4. § A törvényhatóságok az államkormányhoz intézett irataikban az állam hivatalos nyelvét használják; de használhatják a mellett hasábosan még azon nyelvek bármelyikét is, melyek jegyzőkönyveikben használnak. Egymásközi irataikban pedig akár az állam nyelvét, akár pedig azon nyelvek egyikét használhatják, a mely azon törvényhatóság által, melyhez az irat intéztetik, a második szakasz szerint jegyzőkönyvei vitelére elfogadtatott.

5. § A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják; de a mennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra, vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna: az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét is használhatják. Valahányszor azonban az állami felügyelet és a közigazgatás tekintetei megkívánják: jelentéseik és az ügyiratok egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is felterjesztendők.

6. § A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják.

7. § Az ország minden lakosa azon esetben, a melyekben ügyvéd közbejötté nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen, vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény őtalmát, és a bíró segélyét:

a) saját községi bírósága előtt anyanyelvét;

b) más községi bírósága előtt saját község ügykezelési, vagy jegyzőkönyvi nyelvét;

c) saját járási bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét;

d) más bíróságok előtt, akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak bíróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, a melyhez az illető bíróság tartozik.

8. § A bíró a 7-ik § eseteiben a panaszt vagy kérelmet, a panasz vagy kérelem nyelvén intézi el; a kihallgatást, tanúhallgatást, szemlét és más bírói cselekményeket úgy a peres, mint a peren kívüli, valamint a bűnvádi eljárásoknál a perben álló felek, illetőleg

¹⁹² <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5366>

a kihallgatott személyek nyelvén eszközli; a perek tárgyalási jegyzőkönyveit azonban azon a nyelven vezeti, melyet a perlekedő felek a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei közül kölcsönös megegyezéssel választanak. Ha e tekintetben megegyezés létre nem jönne, a bíró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikén vezetheti, tartozik azonban annak tartalmát a feleknek szükség esetén tolmács segítségével is megmagyarázni.

Szintúgy tartozik a bíró a felek előtt megmagyarázni s illetőleg tolmácsoltatni a per fontosabb okmányait is, ha ezek olyan nyelven volnának szerkesztve, melyet a perben álló felek egyike vagy másika nem ért.

Az idézési végzés a megidézendő fél érdekében, ha rögtön kitudható, annak anyanyelvén, különben pedig azon községnek, a melyben a megidézendő fél lakik, jegyzőkönyvi nyelvén, vagy pedig az állam hivatalos nyelvén fogalmazandó.

A bírói határozat a tárgyalási jegyzőkönyv nyelvén hozandó: de köteles azt a bíró minden egyes félnek azon a nyelven is kihirdetni, illetőleg kiadni, a melyen kívánja, a mennyiben azon nyelv a törvényhatóságnak, a melyhez a bíró tartozik, jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét képezi.

9. § Mindazon polgári s bűnvádi perekben, melyek ügyvéd közbejöttével folytatandók, az első bíróságoknál mind a perlekedésnek, mind a hozandó ítéleteknek nyelvére addig, míg az első bíróságok végleges rendezése és a szóbeli eljárás behozatala fölött a törvényhozás nem határoz, az eddigi gyakorlat mindenütt fentartandó.

10. § Az egyházi bíróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvöket.

11. § A telekkönyvi hivataloknál a törvényszék felügyelésének tekintetéből is az illető törvényszék ügykezelési nyelve használható; de ha a felek úgy kívánják, mind a végzés, mind a kivonat az állam hivatalos nyelvén, vagy azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek egyikén is kiadandó, a melynek területén a telekkönyvi hivatal van.

12. § A felebbezett perekben, ha azok nem-magyar nyelven folytattak, vagy nem-magyar okmányokkal vannak ellátva, a felebbviteli bíróság mind a pert, mind az okmányokat, a mennyiben szükséges, magyarra fordíttatja azon hiteles fordítók által, a kik a felebbviteli bíróságoknál államköltségen lesznek alkalmazva, s a pert ezen hiteles fordításban veszi vizsgálat alá.

Végzéseit, határozatait és ítéleteit a felebbviteli bíróság mindig az állam hivatalos nyelvén fogja hozni.

Leküldetvén a per az illető első bírósághoz, ez köteles lesz a felebbviteli bíróság végzését, határozatát, vagy ítéletét minden egyes félnek azon nyelven is kihirdetni s illetőleg kiadni, a melyen ez azt kívánja, a mennyiben az a nyelv a bíróságnak ügykezelési, vagy a törvényhatóságnak valamelyik jegyzőkönyvi nyelve volna.

13. § Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.

14. § Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönb - az országos iskolai törvény korlátai között - iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.

15. § A felsőbb egyházi testületek és hatóságok önmaguk állapítják meg a tanácskozás, a jegyzőkönyv, az ügyvitel és egyházközségekkel való érintkezés nyelvét. Ha ez nem az állam hivatalos nyelve volna: az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is hiteles fordításban felterjesztendők.

Ha különböző egyházak s egyházi felsőbb hatóságok érintkeznek egymással, vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy azon egyháznak nyelvét használják, a melylyel érintkeznek.

16. § Egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban ügyviteli, vagy jegyzőkönyvi nyelvöket s hasábosan az állam hivatalos nyelvét, a törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaikban az állam nyelvét; vagy, ha több a jegyzőkönyvi nyelv, azok bármelyikét: az egyházi községek

pedig, mindezen hivatalos érintkezéseikben az államkormány és saját törvényhatóságai irányában az állam hivatalos nyelvét, vagy saját ügykezelési nyelvüket; más törvényhatóságok irányában pedig az illető törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatják.

17. § Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási miniszter teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjólét szempontjából az államnak is legfőbb célja levén; köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.

18. § Azon területeken létező, vagy felállítandó állami közép és felső tanodákban, a melyeken egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv- s irodalmi tanszékek állítandók.

19. § Az országos egyetemen az előadási nyelv a magyar; azonban az országban divatozó nyelvek és azok irodalmi számára, a mennyiben még nem állítottak, tanszékek állíttatnak.

20. § A községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvök s ügyvitelők nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, a melyen vitelét a szavazatképes tagoknak egy ötöde szükségesnek látja.

21. § A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.

22. § A község saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaiban az állam hivatalos, vagy saját ügykezelési nyelvét; más törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatja.

23. § Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.

Más községekhez, törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető község, vagy törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét vagy nyelvei egyikét használhatja.

A törvénykezés terén a nyelv használatát a 7-13. §-ok szabályozzák.

24. § Községi s egyházi gyűlésekben a szólás jogával bírók szabadon használhatják anyanyelvüket.

25. § Ha magánosok, egyházak, magán társulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használnák: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközlött hiteles fordítás is mellékelendő.

26. § Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgárnak épen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyház-községeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejökkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső tanodákat felállítani. E végből, s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar- és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézetek felállítása végett is, az egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyűjthetnek, és azt, ugyan az államkormány felügyelete alatt nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik.

Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek - az iskolák azonban a közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása mellett, - az állam hasonló természetű s ugyanazon fokú intézeteivel egyenjogúak.

A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.

A társulatok s általok létesített intézetek egymás között saját nyelvükön is érintkezhetnek; másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve a 23. § határozatai

lesznek szabályozók.

27. § A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadoul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.

28. § A korábbi törvényeknek a fennebbi határozatokkal ellenkező rendeletei ezennel eltöröltetnek.

29. § Ezen törvény rendeletei a külön területtel bíró s politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-, Szlavon- és dalmátországekra ki nem terjednek, hanem ezekre nézve nyelv tekintetében is azon egyezmény szolgálánd szabályul, mely egyrészről a magyar országgyűlés, másrészről a horvát-szlavon országgyűlés között létrejött, s melynél fogva azok képviselői a közös magyar-horvát országgyűlésen saját anyanyelvükön is szólhatnak.¹⁹³

Mint láthatjuk, az országgyűlés a nemzetiségeket – megtagadva tőlük egyenlő kollektív jogaikat –, nem mint politikai közösségeket emelte be egyenjogú tagként az egységes magyar politikai nemzetbe, hanem egyénenként, mint a nemzetiségekhez tartozó polgárokat. A nemzetiséghez tartozó személyek mindenben egyenrangú és egyenjogú tagjai voltak az egy és oszthatatlan politikai nemzetnek, csak éppen közéleti-hivatalos nyelvhasználati jogaikban nem. A törvény „képtelen volt a történeti Magyarország eszméjétől elszakadni. A centralisztikus államberendezkedés pedig kizárta nemcsak az autonóm közösségek létezésének lehetőségét, de a természetes igények érvényesítését is”.¹⁹⁴ Az inkluzív politikai nemzet Deák szóhasználatában arra volt hivatott, hogy helyettesítse az exkluzív nemzetállamot. Gángó Gábor szavaival egyetértve azonban azt kell mondanunk, hogy ez a törvény nem a nemzetiségek egyenjogúságáról, hanem csupán a nemzetiségekhez tartozó egyének nyelvhasználati jogairól szólt, s ezzel nyelvtörvénnyé fokozta le a nemzetiségi kérdést.¹⁹⁵ A törvény Horvátország kivételével továbbra sem ismerte el „nemzetegyeniségüket, hanem a magyar nemzet más anyanyelvű részeként kezelte és nemzetiség elnevezéssel illette őket”.¹⁹⁶

Míg a nemzetiségek értelemszerűen kevésnek, a magyarok soknak találták a törvényben rögzített jogokat. A horvát elit elégedetlen volt az autonómiával és a dualizmust trializmussá akarta alakítani. Ehelyett kétoldalú horvát–magyar kiegyezés jött létre. 1868. november 17-én fogadták el az „1868. évi XXX. törvénycikket, a Magyarország, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországek közt fennforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről”, amely Horvátországnak belügyi autonómiát biztosított.

Az utókor történészei, kisebbségpolitikusai az 1868-as törvényt ünneplésre méltó kiindulási alapnak tekintették. Velük szemben azt állítom, hogy 1849 után ez a törvény volt az első lépés az 1919-hez vezető úton. A törvény visszalépést jelentett az 1861. évi változathoz képest mind szemléletében, mind a garantált jogok tekintetében. Mint az idézett törvénytörvényből kiolvasható, a nyelvi jogok kodifikálása döntően arról szólt, hogy hol kötelező a magyar nyelvet, és csak kisebb részben arról, hogy hol lehet a kisebbségi nyelveket használni.

A nemzetiségek továbbra sem hagytak fel küzdelmükkel, amelyet önállóságuk elismeréséért vívtak. *Miletič Svetozar* szerb képviselő 1869. május 13-án felirati javaslatot nyújtott be az uralkodóhoz, amelyben kijelentette, hogy a nemzetiségi törvény elvitatja a nemzetiségek nemzeti egyéniségét. Így fogalmazott:

¹⁹³ Uo.

¹⁹⁴ Nemes, 1993. 14. o.

¹⁹⁵ Gángó, 2003. 4027. o.

¹⁹⁶ Tilkovszky, 1998. 16. o.

A nemzetiségi kérdés azon mértéken is alul van megoldva, melyet az 1861-ki és 1867-ki országgyűlések helyeztek kilátásba alválasztmányok által, s mely a magyarországi nemzeteket legkevésbé sem képes kielégíteni, mi több, még a nemzeti nevet is megtagadják tőlük, a törvény pedig egyetlen egy oszthatatlan magyar nemzetű akarja őket egybe olvasztani.

A szerbek és románok Magyarországon kinyilatkoztatták elégtelenségüket számos konferenciáikban az álljogegyenlőségről hozott törvény felett és ezzel megszentestették a szerb és román képviselők által a múlt országgyűlésen tett indítványt, kijelölve egyszersmind az utat, mely a kérdés sikeres és kielégítő megoldásához vezet. A szerb kérdés a múlt országgyűlésen nem is került napi rendre, és úgy látszik, mintha az a nemzetiségi kérdéssel egyáltalában megoldottnak tekintnék.¹⁹⁷

Popovics Zsigmond képviselő 15 nemzetiségi képviselő támogatásával 1870-ben február 16-án „tekintettel arra, hogy ily állami tanintézetek leginkább azon vidékeken hiányzanak, ahol az idézett törvényrendelet értelmében a hon nem magyar nemzetiségű polgárai magukat anyanyelvükön képezhetnék”, javaslatot nyújtott be a képviselőházban és követelte:

az 1868. XLIV. t. ez. 17. §-ban foglalt azon intézkedésnek megfelelőleg, hogy az állami tanintézetekben minden honpolgár saját anyanyelvén is képeztesse, — hivjon egybe mielőbb az illető vidékek nemzetiségeiből alakuló szakértői bizottságot, — melynek véleményét kivéven arra nézve, hogy mely helyeken és mily tanintézetek lennének felállítandók a különböző nemzetiségű honpolgárok érdekében.¹⁹⁸

A *Hon* c. lap 1870. április 23-i számában nemzetiségi és függetlenségi 1848-as párti képviselők egy csoportja nemzetiségi törvényjavaslatot hozott nyilvánosságra, amelyben a magyarokon kívül „történeti és meghonosított nemzetnek nevezheti a románokat, szerbeket, tótokat, ruténeket, németeket”.¹⁹⁹

Paulinyi-Tót Vilmos szlovák politikus a *Národné Noviny* c. folyóiratban a polgári szabadságot egy darab ember számára élvezhetetlen nyers húsnak nevezte, míg „a nemzeti szabadság azonban a tűz, víz és só, mely ezt a nyersanyagot ehetővé teszi”.²⁰⁰

Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter „állítólagos ’pánszláv’ hazaellenes szellemű” nevelés miatt” 1874. augusztus 30-án bezáratta a nagyrócei, majd szeptember 21-én a turócszentmártoni, 1875. január 8-án pedig a znióvárjai szlovák gimnáziumokat. Novemberben pedig „pánszláv szellemű lázításra” hivatkozva, belügyminiszteri rendelettel betiltották a *Matica Slovenska* szlovák közművelődési egyesület tevékenységét. 1876. július 5. állítólagos „láztás és felségsértés” miatt, mentelmi jogának megsértésével letartóztatják Miletič Svetozar szerb képviselőt és 1879 novemberéig fogságban tartották.²⁰¹

Mocsáry a dualizmus alatt is következetesen a nemzetiségek kollektív jogai mellett állt ki. 1879-ben tiltakozott a „magyar nyelvnek az összes népiskolákba behozataláról szóló törvényjavaslat” ellen, Az 1886. év költségvetési vitájában megtámadta a kormány nemzetiségi politikáját, mivel nem biztosította a nemzetiségi kulturális intézmények számára az 1868. évi törvényben előírt támogatást.²⁰² 1886-ban két kiadványt is megjelentetett a nemzetiségek témájában. „A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés” c. művében a nemzetiségek hazaszeretetről értekezett, a „Néhány szó a nemzetiségi kérdésről” c. írásában pedig össze-

¹⁹⁷ http://nfo.arcanum.hu/onap/a090302.htm?v=pdf&a=spec:pdf&id=ki-1869_1&pg=40&l=hun

¹⁹⁸ http://nfo.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdf&id=KI-1869_3&pg=260&l=hun

¹⁹⁹ Pók, 1982. <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1982-04/historia-1982-04-081013-3>

²⁰⁰ Uo.

²⁰¹ Uo.

²⁰² Mocsáry kormánykritikáját üdvözltek mind Erdélyben, mind a Regátban, a *Zastava* című szerb lapban.

foglalta a parlamenti év nemzetiségi kérdésben folytatott vitáit. Megemlítette Szilágyi Dezsőt, aki szerint „a nemzetiségeknek csak jó magaviselet föltétele mellett lehet meghagyni a nemzetiségi törvény szerint biztosított jogegyenlőséget”,²⁰³ felemelte szavát a sovinizmus, a „minorum gentium politikai lapok” ferdítésekkel, megszólásokkal és a nemzetiségeket lerántó cikkei ellen, az erőszakos magyarosítást kritizálva az 1868-as törvény végrehajtását követelte.

1887-ben lőcsei szlovák középiskolásokat védett meg a parlamentben, mert „tót dalok” éneklését és „tót lapok” olvasását államellenes összeesküvésnek minősítve eltávolították őket az iskolából.²⁰⁴ A nemzetiségek jogainak védelmezése és a magyar nacionalizmus szélsőséges megnyilvánulásainak bírálata miatt ki is zárták a Függetlenségi Pártból.

VIII. A 19. század utolsó harmada és a századforduló

„2. § 1882-re vagy azután végzett egyének közül tanítói vagy segédtanítóul senki sem alkalmazható, a ki a magyar nyelvet beszédben és írásban annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolában taníthassa.

3. § A már hivatalban levő, vagy tanító pályára lépő azon egyének, kik a képezdei tanfolyamot az 1872-től 1881-ik év végeéig terjedő időközben végezték el - illetőleg végezendik el - avagy ezen idő alatt léptek, vagy lépnek a tanítói hivatalba, - kötelesek a magyar nyelvet - ha azt nem birják - a jelen törvény hatályba léptétől számított 4 év alatt annyira elsajátítani, hogy azt a népiskolában tanítani képesek legyenek.”

1879. évi XVIII. Törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben

VIII. 1. A magyarosodás arányai

Magyarország népességének anyanyelvi megoszlása 1880-1910²⁰⁵

	1880		1890		1900		1910	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Horvát-szerb	605 725	4,41						
Horvát			183 642	1,21	183 935	1,09	181 882	1,00
Szerb			495 105	3,27	437 682	2,61	461 091	2,53
Szlovén			70 912	0,47				
Magyar	6 165 088	44,91	7 356 874	48,61	8 648 678	51,48	9 938 134	54,56
Német	1 798 373	13,10	1 988 589	13,14	1 997 115	11,89	1 901 042	10,44
Oláh	2 323 788	16,93	2 589 066	17,11	2 798 536	16,66	2 948 049	16,18
Rutén	342 351	2,49	379 782	2,51	424 774	2,53	464 259	2,55
Tót	1 790 476	13,04	1 896 641	12,53	2 002 136	11,92	1 946 165	10,68
Egyéb hazai	162 069	1,18	172 883	1,14	306 444	1,82	374 105	2,05
Összesen	13 728 22		15 133 494		16 799 300		18 214 727	

²⁰³ Mocsáry 1886. 8. o.

²⁰⁴ http://www3.arcanum.hu/onap/pics/a.pdf?v=pdf&a=pdf&p=PDF&id=kn-1884_15/kn-1884_15%20217&no=0
(Letöltve: 2010.03.08.)

²⁰⁵ A korban használt népkneveket használjuk. Adatok forrása: KSH.

Az 1880. évi népszámlálás anyanyelvi adatai szükségessé tették a gyorsított ütemű magyarosítást; relative a magyar nyelvet beszélték ugyan a legtöbben anyanyelvként, de ez az alig 45 százalékos arány még mindig messze elmaradt a kívánalmaktól. A relatív magyar többséget a románok (oláhok) követték több mint 2,3 millió fővel. Körülbelül egyforma arányban voltak jelen az országban a németek és a szlovákok (tótok), lélekszámuk kb. 1,8 millió tett ki. Őket követték a szerbek és a horvátok, akiket együtt írtak össze mintegy 600 ezer fővel,²⁰⁶ a nevesített nemzetiségek közül legvégén a rutének álltak 300 ezer körüli lélekszámmal.²⁰⁷

1890-re 3,7 százalékkal emelkedett a magyar anyanyelvűek aránya. Mivel azonban lényeges változásról a nemzetiségek anyanyelv váltásával kapcsolatban nem beszélhetünk ez a növekedés a magyar anyanyelvű lakosság természetes szaporodásának tulajdonítható.

A Pallas Nagylexikona 1897-es kiadása – ma úgy mondanánk, sikerpropagandát folytatva kiemelte a magyarok túlsúlyát és a magyar nyelv elsajátításának sikerét:

Egyik nemzetiségnek sincsen oly nagy kiterjedésű, összefüggő és idegenektől kevésbé tarkított területe, mint a magyar fajnak, mely 28 vármegyében abszolút többségben van, míg az oláhok csak 11, a tótok 9 s a németek 1 vármegyében teszik a népesség nagyobbik felét, a többi nemzetiségek pedig egyik vármegyében sem vergődnek túlsúlyra. Tekintetbe veendő még, hogy a magyarság ezenfelül 4 vármegyében relatív többségben van; továbbá, hogy a városok a magyarság gócpontjai. [...] A magyarul beszélők összes száma volt (1881. 7221325, ellenben (1891. már 8430282, vagyis akkor 52,6, most 55,7%; a tíz évi szaporulat 1208957 lélek, vagyis 16,7%.²⁰⁸

Az 1900. évi népszámlálás összesített statisztikai adatai valamelyest igazolták a Pallas örömet; bár „a Magyarországon élő népesség 40 százaléka” még mindig nem beszélte az állam nyelvét, a magyar anyanyelvűek aránya 3,5 százalékos újabb növekedést mutatott és végre abszolút többségbe kerültek az országban.²⁰⁹ A gyakorlatban azonban a törvényhozás minden erőfeszítése ellenére a magyar nyelv kötelező elsajátítására tett kísérletek nem hoztak átütő sikert. „A nem magyar anyanyelvű lakosság 83,2 százaléka még mindig nem beszélt, nem értett magyarul”.²¹⁰

2. térkép. A az 1910-es népszámlálás alapján készült híres „piros Teleki térkép” (Horvát-Szlavónország nélkül)²¹¹

²⁰⁶ Horvátország nélkül.

²⁰⁷ Az 1880-as összeírásra az 1871-ben létrehozott Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal szervezésében került sor. A kérdőív a felekezeti hovatartozás mellett feltette az a kérdést is, hogy mi a kérdezett anyanyelve és ezen kívül mely hazai nyelvet beszéli még? Ettől kezdve az anyanyelvre vonatkozó kérdés minden magyarországi népszámlálás kérdőívén szerepelt, mivel „a nyelv állapítja meg a nemzetiséget”. Keleti Károly szavait idézi Gángó, 2003. 4028. o.

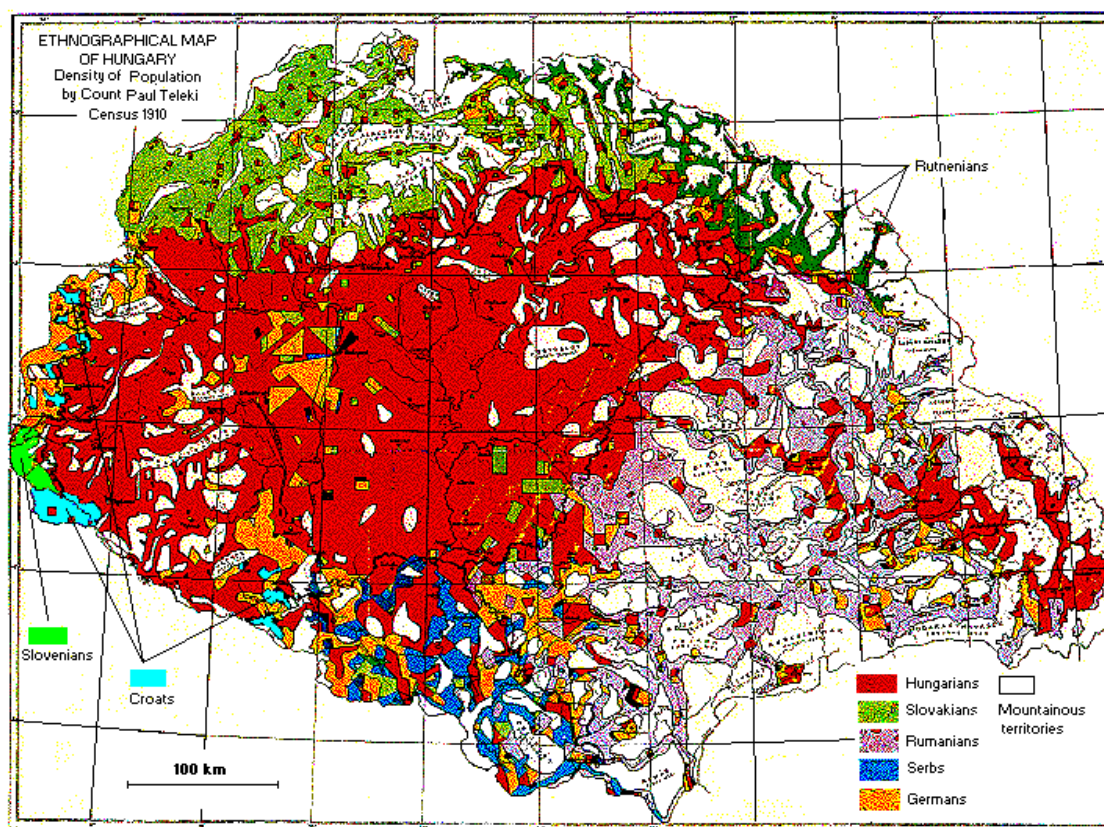
²⁰⁸ A Pallas Nagy Lexikona, 1897. <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/067/pc006722.html>

²⁰⁹ Balogh-Sipos, 2002. 134. o.

²¹⁰ Uo.

²¹¹ Forrás: <http://www.historicaltextarchive.com/hungary/map5.gif>

Az 1910. évi népszámlálás adataiban kezdtek jelentősebben megmutatkozni az anyanyelvi asszimiláció jelei: a lakosság 54,56 %-a magyar, 16,18%-a román, 10,58%-a szlovák, 10,44%-a német, 2,53%-a szerb, 2,55%-a ruszin, 1%-a pedig horvát anyanyelvű volt. A kisebb, de 10 ezer főt meghaladó népcsoportok száma hat volt: cigányok, bunyevácok/sokácok, szlovének, lengyelek, csehek/morvák, bolgárok. A források erre az időszakra görögöket, örményeket, külön ukránokat nem jelölnek. „A ma honosnak tekintett kisebbségek egy részének lélekszáma már ekkor is elenyésző volt.”²¹²

A század eleji népszámlálások adatai azt mutatják, hogy a magyarosító szándékok nem múltak el nyomtalanul. A magyar nyelv megtanulása önmagában még nem jelent magyarosodást, de mindenképpen előfeltétele annak. 1880 és 1910 között több mint kétmillióval nőtt a magyarul beszélő, de nem magyar anyanyelvű állampolgárok száma, s arányszámuk 14 százalékról 23 százalékra emelkedett.²¹³ Ez mindenképpen sikernek számított, hiszen 1848 előtt a német városi polgárság gyors elmagyarosodását a többi idegen ajkú nemzetiség nem követte a politikusok által remélt és megkívánt mértékben. 1850 és 1880 között a magyarok aránya 36,5 százalékról csak 41,2 százalékra nőtt, de a szűkebb Magyarországon sem érte el még az 50 százalékos, Erdélyben pedig a növekedési arány csak 30 százalékos volt.²¹⁴

Bár a magyarok csak a Horvátország nélkül vett létszámadatok nélkül tudtak Magyarországon abszolút többséget elérni, az 1910-et megelőzően létszámuk jóval gyorsabban nőtt, mint a többi népé. Dobszay szerint:

Az 1850 és 1910 között eltelt 60 év alatt a magyarok aránya a magyar korona országaiban 36,5 százalékról 48,1 százalékra, a szűkebb Magyarországon pedig 42 száza-

²¹² Mészáros-Fóti, 1995. 3. o.

²¹³ Katus, 2001. <http://vmek.oszk.hu/01900/01905/html/index18.html#>

²¹⁴ Katus, 2001. uo.

lékról 55 százalékra emelkedett. 1850 és 1910 között az egész ország lakossága 57 százalékkal növekedett (13,2 millióról 20,8 millióra), de míg a magyarok száma hat évtized alatt több mint megkétszereződött (4,8 millióról 10,1 millióra), addig a nem magyar lakosság csak 29 százalékkal gyarapodott (8,4 millióról 10,8 millióra). A szlovákok 60 év alatt csak 13, a ruszinok 5 százalékkal növekedtek.²¹⁵

A magyaron kívül a románok, németek, szlovákok, horvátok, szerbek lélekszáma haladta meg az egymilliót, a ruszinoké pedig megközelítette a félmilliót. Táblázatunk nem mutatja, de Dobszay megemlíti, hogy kisebb létszámban ezen kívül még cigányok, bunyevácok, sokácok, szlovének, lengyelek, csehek, morvák és bolgárok éltek az ország területén.

Dobszay fenti írásában az asszimilációs nyereséget 60 év alatt 2 millióra becsüli. Katus szerint 700 ezer anyanyelvét magyarnak valló izraelita vallású mellett kb. 600 ezerre tehető az elmagyarosodott németek száma, 400 ezerre pedig a szlovákoké. 300 ezer megmagyarosodó a katolikus délszlávokból (horvátok, szlovének, bunyevácok, sokácok), a ruszinokból és egyéb kisebb bevándorló népcsoportokból (lengyelek, csehek, olaszok) került ki. Minimális volt viszont a magyarosodás a szerbek és a románok körében.²¹⁶

Trianoni békeszerződés után elcsatolt területeken jelentős számú nemzetiség élt; így a területvesztés a kisebbségek elvesztését is jelentette.²¹⁷

Bár a németajkúak száma is közel egynegyedére csökkent – 1,9 millió főből 551 ezerre – Magyarország legnagyobb nemzetiségévé vált. A 100 ezres cigány lakosságból mindössze 7 ezer maradt. 1920-tól kezdve többi kisebbség nem érte el a népesség 1 százalékát. A csökkenés folyamata az asszimilációt, a kitelepítést, a szlovák-magyar lakosságcserét, a cigány holocaustot követően jelentősen felgyorsult. Különösen nagy veszteség érte a németeket, félmillió anyanyelvi lakosságuk 1949-re 25 ezer alá csökkent.

VIII. 2. Iskolai nyelvtörvények

A század első felében nyelvhasználati törvények elsősorban a teljes magyar nyelvű közigazgatás bevezetését, a magyar államnyelvétételét szolgálták; az iskolai tannyelvi törvényeket is ennek a célnak rendelték alá. Az 1868-as egyenjogúsági törvény is a nyelvhasználati jogokat szabályozta anélkül, hogy a nemzetiségi nyelveknek egyenjogúságot adott volna. Mivel ekkor már nem volt kérdéses, hogy az állam hivatalos nyelve a magyar, a 19. század utolsó harmadában iskolai nyelvtörvényeket hoztak, amelyek a magyar nyelv kötelező elsajátítását írták elő még a gyermekkorban, valamint a magyar hazafiságra kívánták nevelni a nemzetiségi ifjúságot. A törvényhozás a hetvenes évektől egyre jobban szűkítette a nemzetiségek nyelvi-kulturális jogait.

Arra való hivatkozással, hogy „szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint államnyelvnek elsajátítására minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék”, az országgyűlés 1879. május 22-én elfogadta az „1879: XVIII. törvényt a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben.

2.§ 1882-re vagy azután végzett egyének közül tanítói vagy segédtanítóul senki sem alkalmazható, a ki a magyar nyelvet beszédben és írásban annyira el nem sajátította, hogy azt a népiskolában taníthassa.

3. § A már hivatalban levő, vagy tanító pályára lépő azon egyének, kik a képezdei

²¹⁵ Dobszay, 2001. <http://vmek.oszk.hu/01900/01905/html/index.html>

²¹⁶ Katus, 2001. uo.

²¹⁷ A közel 3 millió román anyanyelvű népességből csak mintegy 24 ezer maradt Magyarország az új határain belül. A 2 millió szlovák lakosság lélekszáma 142 ezer főre csökkent. L. Mészáros-Fóti, 1995. 4. o.

tanfolyamot az 1872-től 1881-ik év végéig terjedő időközben végezték el - illetőleg végezendik el - avagy ezen idő alatt léptek, vagy lépnek a tanítói hivatalba, - kötelesek a magyar nyelvet - ha azt nem bírják - a jelen törvény hatályba léptétől számított 4 év alatt annyira elsajátítani, hogy azt a népiskolában tanítani képesek legyenek.²¹⁸

A törvény azt is előírta, hogy minden nem magyar tannyelvű tanítóképzőben a magyar nyelv olyan óraszámban tanítandó, hogy a képző befejezéséig minden tanítójelölt elsajátíthassa. 1882 júniusától kezdve nem voltak alkalmazhatók olyan tanítók, akik nem tudtak annyira magyarul, hogy a magyar nyelvet a népiskolákban taníthassák. Vegyes lakosú községekben csak magyarul tudó tanítókat alkalmazhattak.

Eötvös 1868-as XXXVIII. népiskolai törvényéhez képest a törvény visszalépést jelentett. A népiskolai törvény nem követelte meg a magyar nyelv tanítását, ehhez képest az új törvény elrendelte, hogy „a magyar nyelv az összes bárminemű nyilvános népiskolákban a köteles tantárgyak közé felvétetik”.²¹⁹ Az „1883: XXX törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről” a nem magyar nyelvű felsőbb iskolákban is kötelezővé tette a magyar nyelvet és irodalmat. 1885-ben Trefort Ágoston 20 301/1885. sz. rendelete előírta, hogy a magyar nyelvet az összes népoktatási tanintézetben kötelezően oktatni kell. A törvény végrehajtása eredménytelen maradt. Az iskolafenntartók rendre nem tartották be a törvény előírásait, s hiába adott ki Trefort Ágoston több közrendeletet, a helyzet nem javult.²²⁰

Mocsáry Lajos, a Negyvennyolcas Függetlenségi Párt képviselője 1887. február 15-i parlamenti beszédében ismét kiállt a nemzetiségek mellett:

A kormánynak soha nem szabad megfélekednie arról, hogy polyglott ország ügyeit vezeti, hogy egyforma kormánya a magyaroknak, tótoknak, szerbeknek, hogy az ország nem lehet egy nagyobb szabású kultúregylet, s hogy abban különböző nemzeti-ségű állampolgárok lagnak, akiknek egyenlően kell elosztani nemcsak a terheket, hanem az igazságot is [...]”.²²¹

Az 1891-ben elfogadott „XV. törvénycikk a kisdédóvásról” kiterjesztette a magyar nyelv kötelező elsajátítását a hat év alatti gyermekekre is. A törvény ellen felszólaló képviselőket, köztük Mocsáry Lajost, Hermann Ottó így utasította rendre az országgyűlésben:

Senki és semmi nem adhat senkinek jogot arra, hogy Magyarország legelőkelőbb helyén, a törvényhozás termében akár nyíltan, akár céltudatosan, akár rejtve, vagy rávaszkodva a magyar állam jogai ellen feltámadjon. Ha a nemzetiségi törvény erre lehetőséget adna, akkor azt el kell törölni.²²²

Az 1890-es években a szlovákok felvették a kapcsolatot a szerbekkel és a románokkal, amelynek eredményeképpen 1895-ben megalakult a nemzetiségi kongresszus.²²³ 1896. árpilis 30-i kongresszusukon a három nemzetiség együtt tiltakozott a Millennium megünneplése ellen. Állásfoglalásukban kifejtették:

²¹⁸ Idézi: Balogh-Sipos, 2002. 105. o.

²¹⁹ Uo.

²²⁰ Uők. 107. o.

²²¹ Pók, 1982. <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1982-04/historia-1982-04-081013-3>

²²² Balogh-Sipos, 2002. 134. o.

²²³ Szegfű, 2000. A kongresszus készíti elő az 1910-es évek parlamenti nemzetiségi együttműködést, illetve kidolgozza külpolitikai propagandáját Magyarország ellen. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbsseg/A_magyarsag_es_a_szlavok/pages/014_szlovak_ruszin.htm

[...] mi, Magyarország három nemzete; románok, szerbek, és szlovákok reálisan léte-zünk, mint [...] önálló [...] egyéni nemzetek [...] nemcsak egy évezred óta, hanem sokkal régebben [...] kinyilatkoztatjuk, hogy ezeken a kifejezetten magyar nemzeti, bennünket sokban sértő ünnepeken semmilyen részt nem vehetünk, hanem ellen-kezőleg, annak csalóka képei ellen tiltakozunk.²²⁴

A magyar politikai elitnek a 19. század végén szembesülnie kellett a nemzetiségi pártok megalakulásával is, akik igyekeztek képviselőket juttatni a parlamentbe, hogy így követeljék jogaikat. 1901 elején aktivizálódott a Szlovák Nemzeti Párt, de jelentkezett a Román Nemzeti Párt, és a Szerb Nemzeti Radikális Párt is. Ezzel egy időben – elsősorban Bácskában és Bánátban – rohamosan terjedt az „alldéutsch”, a „pángermán” szellemiség is. Az 1906-os országgyűlési választásokon a nemzetiségi pártok jelentős sikereket értek el: a románok 16, a szlovákok 7, a szerbek pedig 3 mandátumot szereztek. A 26 nemzetiségi képviselő a román Teodor Mihali vezetésével Nemzetiségi Klubot alapított. A magyar kormány a nemzetiségi képviselők megválasztása érdekében kifejtett tevékenységet magyarellenes izgatásnak minősítette, és büntetőpereket indított.²²⁵

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt kiállt a nemzetiségek mellett. 1903. április 12–14-i kongresszusán elfogadott programjában követelte „az országban élő minden nemzet teljes egyenjogúsítását”.²²⁶ Tisza István miniszterelnök 1903. november 3-án programbeszédet mondott a Főrendi Házban, amelyben kitért a nemzetiségekre is. Nézetei, felfogása bizakodással töltötték el a kisebbségi vezetőket. Tisza fontosnak tartotta a nemzetiségek megnyerését, de a radikális autonómiakövetelőket Magyarországra nézve ő is veszélyesnek tartotta:

[...] e nemzeti jellegben már benne van a jogtisztelet a haza nem magyar ajkú polgártársai iránt [...] És ez idegenajkú polgárait az országnak őszinte szeretettel fogadták be öseink a magyar alkotmány sáncai közé, és széleskörű jogokkal ruházták fel. A jól felfogott igazi magyar nemzeti politika megköveteli, hogy e jogok tiszteletben tartásának a jövőben is, és hogy valóban testvéri szeretettel fogadjuk idegnyelvű polgártársaink mindama törekvéseit, amelyek a magyar nemzeti állam nagy szempontjával és az ország integritásával ellentétben nem állnak.

Kiegészítő része e felfogásnak [...], hogy az állam teljes szigorral lépjen fel ama lelkiismeretlen izgatók ellen, akik a haza polgárai között az egyetértést megbontani törekcsenek; ellenségei ezek az államnak s ellenük az államnak védekeznie kell esetleg a ma rendelkezésünkre álló eszközök szigorításával is.²²⁷

Tisza, miután hivatalba lépett, megpróbált érdemi gesztusokat tenni a nemzetiségeknek, például jelentősen lecsökkent a kormányzat által a nem magyar nyelvű lapok ellen indított sajtóperek száma. Több városban nem magyar nemzetiségű polgármestert választottak, négy megyében pedig a megyegyűléseken a román képviselők szabadon használhatták anyanyelvüket!²²⁸ A magyar nyelv kötelező elsajátításából azonban Tisza nem engedett. 1904. október 18-án Berzeviczy Albert vallás és közoktatásügyi miniszter arra való hivatkozással, hogy a nemzetiségi lakosságnak csak 17 százaléka beszél magyarul, törvényjavaslatot nyújtott be a népiskolai oktatásról, amelynek fő célja a nemzetiségi iskolák magyar nyelvű tanórái számá-

²²⁴ Pók, 1982. uo.

²²⁵ Tilkovszky, 1998. 20. o.

²²⁶ Az 1906-ban tartott pártkongresszuson a párt országos német, szerb, szlovák és román szervezőbizottságokat állított fel, amelyek feladata volt arról gondoskodni, hogy a magyarul nem értő nemzetiségi párttagság az anyanyelvén részesülhessen pártoktatásban. Pók uo.

²²⁷ Szávay idézi Barabási Kun József: Tisza István liberálizmusa és szociális érzése c. művét. 1928. 111. o.
http://tisaistvan.hu/docs/Szavay_Istvan.rtf

²²⁸ Szávay Szász Zoltán: A román kérdés Tisza István kormányának politikájában. Történelmi Szemle, 1968. 84. o. c. cikkére hivatkozik. Szávay, uo.

nak növelése volt.²²⁹ A nemzetiségi képviselők és értelmiségiek erőteljesen tiltakoztak a törvénytervezet ellen. A király a parlamenti küzdelmek eldurvulása miatt 1905. január 3-án feloszlatta az országgyűlést, így a javaslat nem került tárgyalásra, és az ügyvezető kormány kultuszminisztere visszavonta – tartalma azonban számos helyen visszaköszön a *Lex Apponyi*-ban.

Wekerle Sándor miniszterelnök 1906. május 29-én elhangzott programbeszédének nemzetiségekre vonatkozó mondata: „az oktatás minden fokozatán, a tan és nevelőintézetek bármely kategóriájában jusson kifejezésre a magyar állameszme, a magyar állam nemzeti jellegének eszméje...”,²³⁰ megadta az új oktatási törvény alaphangját. Az 1907. június 2-án elfogadott *Lex Apponyi* néven elhíresült törvény a magyar nyelv oktatásának kiterjesztésével, ill. a nemzetiségi szervezetek feloszlatásával az erőszakos asszimilációt tűzte ki célul. A nemzetiségi iskolákban a tanulóknak az első négy év alatt tökéletes magyar tudást kellett elsajátítaniuk. Minden 4. osztály végzett gyermeknek jól kellett beszélnie, írnia és olvasnia magyarul. Anyanyelvüket nem tanulhatták, sőt, tanórán kívüli használatát is tiltották. A nemzetiségi iskoláknak és tanítóknak fegyelmi felelősség terhe mellett kellett a nemzetiségi tanulókból lelkes, tisztességes magyar hazafit nevelni. Államsegélyt csak „kifogástalan hazafias állampolgári nevelést” végző tanítók kaphattak. Ezzel együtt jelentősen csökkentették az anyanyelven oktató elemi iskolák számát. Míg 1899-ben ez a szám még 6000 volt, 1914-ben már csak 3300 elemi iskolában folyt anyanyelven az oktatás. Elsősorban a szlovák és a ruszin iskolák száma csökkent; a szerbek, a románok és az erdélyi szászok egyházi szervezeteik támogatásával inkább ellen tudtak állni a magyarosításnak.

1914 februárjában Tisza István miniszterelnök az országgyűlésben beszámolt a román nemzetiségi párt politikusaival folytatott tárgyalásairól az 1907. évi népnevelési törvény revíziójáról és a román nyelvhasználat kiterjesztéséről. A tárgyalásokon Tisza a románok minden kérését elutasította.²³¹ Beszédében el volt ragadtatva saját és a magyar politikai elit nagylelkűségétől, és a románokat tette felelőssé azért, hogy – mivel nem borultak hálás örömmel a magyarok keblére azért, mert megtagadták tőlük nemzeti elismerésüket –, az 1868. évi törvényben lefektetett jogokat nem kaphatták meg. Érdeemes idézni a beszédéből:

[...] Már pedig ebből a szempontból nézve a dolgot, nem lehet az elől elzárkóznom, hogy az 1868-iki törvényeknek egyes rendelkezéseit és pedig nagyon fontos rendelkezéseit, lehetetlen végrehajtani. Lehetetlen végrehajtani azért, mert az 1868-iki törvények az alkotmányos szabadságának szabad gyakorlatát visszanyert magyar nemzet emelkedett hangulatának idealisztikus megnyilatkozásai voltak. Az 1868-iki törvényeket meghozta a magyar nemzet abban a hitben, hogy a testvériségnek ez a majdnem önfeledt megnyilatkozása hasonló viszhangra fog találni; hogy ez ország nem magyar ajkú polgárai hálás örömmel fogják e törvényes alapot megragadni; hogy el lesz temetve minden félreértés; el lesz temetve minden gyűlölség; el lesz temetve a magyar állam területiális egysége és a magyar nemzet politikai egysége ellen irányuló minden támadás. Az eredmény keserű csalódás volt.

Ezt a törvényt becsmérelték, zsarnoki törvénynek szídták; azzal szemben a legmeszebbmenő izgatás és agitáció terére léptek az ország nem magyarajkú polgárai közül nagyon számosan. Megindult az agitáció benn az országban, megindult a nemzet befekettítése mindenütt; megindult olyan osztrák körökben, a honnan bizonyos támoga-

²²⁹ Balogh-Sipos, 2002. 153-175.

²³⁰ Pók, 1982. uo.

²³¹ Tisza István gr. miniszterelnök válasza Bujanovics Gyula interpellációjára; román ajkú polgártársaink némely vezetőivel folytatott tárgyalások ügyében. Képviselőházi irományok, 1910. XXXVIII. kötet • 973-989. sz. 481 - 508. o.

http://www3.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdfframe&id=KI-1910_38&pg=486&l=hun

tásokat vártak s a széles, nagy európai közvéleményben, megindult a harcz, a küzdelem. Hát lehetett volna-e azokat a rendelkezéseket életbeléptetnie öngyilkosság nélkül a magyar nemzetnek, a melyeket szerető testvérekre akart alkalmazni és nem ádáz ellenségekre? Más irányban kellett tehát mennünk, erősebben kellett az intézmények terén is kidomborítani a magyar államnak nemzeti jellegét, meg kellett alkotni a bíráskodásban és a közigazgatásban azt a magyar jellegű szervezetet, a mely szükségszerű alkotása ennek a félszázados fejlődésnek, a melynek be kellett következnie, mert az ellenkező iránynak összes praemissái hamisaknak bizonyultak és mert örület és öngyilkosság lett volna — ismétlem — a magyar állam, a magyar nemzet részéről végrehajtani törvényeket, a melyek ezen hamis praemissákon épültek.²³²

Apponyi, aki 1917-ben ismét vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, a románok lakta területeken ún. „kultúrzónát” hozott létre a román ortodox egyház által fenntartott iskolák szigorúbb ellenőrzésére és visszaszorítására.

1917-ben és 1918-ban a nemzetiségek konkrét lépéseket tettek elszakadásuk és nemzeti önállóságuk kivívása érdekében.²³³ A háború befejeztével a Károlyi kormány már hiába akarta biztosítani a népek önrendelkezési jogát, közigazgatási és kulturális autonómiáját, 1918. október 16-i képviselőházi beszédében már hiába ismerte el Horvátország elszakadási jogát, Magyarország tengerhez vezető útjának biztosításával és Fiume megtartásával persze, hiába iktatták törvénybe a szlovákok, németek, ruszinok nemzetiségi autonómiáját,²³⁴ ez ekkor már feleslegesnek bizonyult. Károlyi és Jászi Oszkár tárca nélküli nemzetiségi miniszter nemzetiségi autonómiára, ill. a föderalizációra tett javaslatai nem voltak versenyképesek a csehszlovák, délszláv, és román egységtörekvések mellett, amelynek szellemiségét Wilson amerikai elnök 1918 elején napvilágot látott önrendelkezésével is támogatott.

A Rutén Nemzeti Tanács három felé húzott: részben Csehszlovákia felé, részben Ukrajna, részben Magyarország kebelén belül képzeltek el jövőjüket, az 1918 októberében létrejött a Szlovák Nemzeti Tanács pedig csatlakozott Csehszlovákiához. A szászok is a Magyarországtól való elszakadás mellett döntöttek, és Romániához csatlakoztak. A horvát nemzetgyűlés arról határozott, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén királyság rész lesz. A Központi Román Nemzeti Tanács kereken visszautasította Jászi svájci kantonok mintájára átszervezett Erdély tervét. Hiába próbálkozott a Károlyi kormány a szlovénokkal; a Jászi-féle „Mura-megye” elképzelést a szlovének nem fogadták el.

Miután 1919. március 20-án megérkezett Budapestre a Vix jegyzék, a szerbek, a románok, a csehek és a szlovákok alkotta kisantant áprilisban megtámadta, majd elfoglalta Erdélyt a Dél-, és Felvidéket.

A Tanácsköztársaság alatt a nemzetiségi önkormányzatok működésének biztosítására ruszin és német kormánybiztosokat neveztek ki és rendeleteket fogadtak el a német és a ruszin tanácsok megválasztásáról és rendeletalkotási jogáról. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 6-án elfogadott XLI. számú rendelete a nyelvhasználatról megszüntette a magyar nyelvnek, mint államnyelvnek a kivételezett helyzetét, és biztosította az országban beszélt

²³² http://www3.arcanum.hu/onapmuta/a0090302.htm?v=onapmuta&a=spec:pdfframe&id=KI-1910_38&pg=506&l=hun

²³³ 1917-ban Korfun a szerbek és a horvátok megállapodtak egy szerb–horvát–szlovén állam létrehozásáról, 1918. április 8-án az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségeinek római kongresszusa kimondta, hogy nem akarnak továbbra is a birodalom keretei között élni, 1918. szeptember 16-án Párizsban megalakult a Román Egység Nemzeti Tanácsa, 1918. szeptember 15-én pedig a románok, csehek, szlovákok, lengyelek, rutének és délszlávok közös kongresszust tartottak New Yorkban. 1918. október 5–6-án Zágrábban megalakult a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa. Pók, uo.

²³⁴ „1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról”, „1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról”, „1919. évi XXX. néptörvényt Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról”.

nyelvek egyenjogúságát a közigazgatásban és a hivatalokban.²³⁵ A nemzetiségek egyik legnagyobb kívánsága teljesült, de ekkor már a németeket leszámítva nemigen volt az országban nemzetiség, aki élni kívánt volna a lehetőséggel.

A Tanácsköztársaságot követő kormányok mindent megpróbáltak Nagy-Magyarország egyben tartására. 1919-ben Friedrich István miniszterelnök kiadta az 4044/1919. ME számú rendeletet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról. A rendelet teljes körű anyanyelvhasználatot biztosított a törvényhozásban és a bírósági gyakorlatban, ezen kívül az állam feladatává tette az anyanyelven történő oktatást az elemi és a középiskolákban,²³⁶ Bleyer Jakab vezetésével pedig Nemzetiségi Minisztériumot hívott életre. Magyarország feldarabolását sem ezek az intézkedések, sem az 1920-ban a szlovák autonómiáról szóló tárgyalások sem tudták megakadályozni. Hogy mennyire nem a kisebbségek érdekei, hanem Magyarország területi integritásának megőrzése határozta meg a nemzetiségeknek tett engedményeket, az az amúgy teljes mértékben irreális előterjesztés utáni vita jegyzőkönyvéből is kiderül: „A miniszterelnök úr megjegyzi, hogy ha szívünk ellenére is, de ma meg kell tennünk ezen ígéretet, hiszen Apponyi Albert gróf is ezzel argumentál ma a békekonferencián [...]”.²³⁷

IX. A két világháború között

„[...] a csonka Magyarországon található kevés számú nem magyar ajkúakkal szemben azt a politikát kell követnünk, amelyet óhajtunk a tőlünk elszakadt magyarsággal szemben követetni. Hiszen nyilvánvaló, hogy minden felzúdulás, amelyet a magyarságnak a szomszéd államokban folytatott elnyomása belőlünk kivált, sőt ama testvéreinknek minden feljajdulása, minden még olyan jogos panasz is erkölcsi erejében összeomlik, ha arra lehet hivatkozni, hogy Magyarország sem bánik külön módon idegen ajkú polgáraival.”

*Apponyi Albert beszéde a Szent Imre Kollégium körében*²³⁸

IX. 1. A nemzetiségi népesség alakulása

Anyanyelvi és nemzetiségi megoszlás 1921-1941 között

	Anyanyelv			Nemzetiség
	1920	1930	1941	1941
Bolgár	..	2 816	..	..
Cigány	6 989	7 841	18 640	27 033
Görög	..	82	..	..
Horvát	58 931	47 332	37 885	4 177
Lengyel	..	5 160	..	..
Német	551 211	477 153	475 491	302 198
Örmény	..	122	..	..
Román	23 760	16 221	14 142	7 565
Ruszin	1 500	996	..	..
Szerb	17 132	7 031	5 442	3 629

²³⁵ Nemzetiségi miniszter még az első két ellenforradalmi kormányban is volt Hemmen János személyében.

²³⁶ Balogh-Sipos, 2002. 234-235. o.

²³⁷ A Huszár kormány 1920. január 9-én még alapelveket fogadott el a szlovákoknak adandó autonómiára és még számos rendelet született a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról szóló 4044/1919 ME. sz. kormányrendelet végrehajtására. Balogh-Sipos, 2002. 249-264. o. és 256. o.

²³⁸ Balogh-Sipos, 579. o. Apponyi a beszédet 1926-ban mondhatta.

Szlovák	141 882	104 786	75 877	16 677
Szlovén	6 087	5 464	4 816	..
Ukrán	..	..	..	..
Összesen	807 492	675 004	632 293	361 279

A trianoni határok kijelölését nem csak a magyar anyanyelvű lakosságát sínylette meg. Kettéosztotta immár a szlovén, a horvát és a déli sváb településeket, elvágta a második legnagyobb kisebbségé lett a szlovákságot az északi, a románokat pedig a romániai tömbterületektől. A békediktátum drasztikusan érintette az örményeket is, mivel a földtulajdonosok birtokai jórészt a Romániához és Jugoszláviához csatolt területeken feküdtek. A Trianoni békeszerződés után megvont országhatárok között csak kicsiny ruszin, bunyevác és sokác töredékek maradtak, amelyeket a népszámlálások nem, vagy nem mindig vettek figyelembe. A megmaradt országterületen a nem magyar anyanyelvűként összeírt nemzetiségek aránya alig haladta meg a 10%-ot.

1930-ra a magyar lakosság részaránya 2,5%-al nőtt, a nemzetiségeké csökkent. Ebben a ugyanennyivel csökkent. A csökkenésben nagy szerepet játszott a szerbek optálása Jugoszláviába, ami a 20-as évek közepére befejeződött.

Az anyanyelv mellett 1941-es népszámláláson kérdezték meg először a nemzetiségi hovatartozást.²³⁹ A visszacsatolt területek nagylétszámú nemzetiségi lakosságával együtt létszámuk az összlakosság 18 százalékát tette ki, 21,6 százalékuk pedig nem volt magyar anyanyelvű.²⁴⁰

IX. 2. Kisebbségvédelem a revízió fényében

A magyar kisebbségpolitikát a két világháború közti években a revíziós törekvések határozták meg. Az országterületen élő nemzetiségek érdekében születő rendeletek egyúttal a szomszédos országok területeire került milliós nagyságrendű magyarság nemzetiségi jogainak érvényesülését is elő kívánták mozdítani.

A Trianoni béke aláírása után hatalomra került és 1920. július 19.-1921. április 14. között kormányzó Teleki Pál a nemzetiségpolitikai tolerancia jegyében módosította az iskolarendelet; ahol a szülők érték, ott gondoskodtak a nemzetiségi tan nyelv bevezetéséről. Teleki december 16-án átalakította kormányát és ebből kihagyta Bleyer Jakabot, aki Burgenland elcsatolása ellen érvelt Ausztriában és Németországban. A Nemzetiségi Minisztériumot a külügyminiszter irányította.²⁴¹

1922-ben a Bethlen kormány alatt a kisebbségi ügyek minisztériuma végleg megszűnt, a kisebbségek ügyeit a Minisztertanács a szlovákok, a románok és a németek esetében kormánybiztosok, a délszlávok esetében pedig referens útján intézte.

A békeszerződés a nemzetiségek védelmére törvénybe iktatott rendelkezéseinek megfelelően a Bethlen-kormány a 4800/1923. ME. sz. rendelettel biztosította a nemzetiségi nyelvhasználatot az oktatásban, a közigazgatásban és a kulturális életben. Ezt követően jelent meg a vallás és közoktatási miniszter 110478 VIII. a. sz. rendelete a nemzetiségi népiskolákról.

²³⁹ A kérdőíven ez állt: „minden befolyástól mentes és anyanyelvére való tekintet nélkül megjelölendő az a nemzetiség, amelyhez tartozónak a megszámlált egyén érzi és vallja magát”. A nemzetiségre vonatkozó kérdést 1970 kivételével ettől kezdve minden népszámláláson feltették.

²⁴⁰ A magyar csapatok 1938. március 18-án egy 10 700 négyzetkilométeres, 550 000 fős lakosságú területet foglaltak el. Az 1930. évi csehszlovák statisztika szerint a népesség 61 százaléka rutén, 16,6 százaléka zsidó, 15 százaléka magyar és kisebb arányban cseh, szlovák, valamint német volt. Réti, 1999.

<http://www.sulinet.hu/elestudomany/archiv/1999/9912/karpatalja/krptalja.htm>

²⁴¹ Tilkovszky, 1998. 40-42. o.

Az iskolákban három oktatástípus közül választhattak a szülők: Az A típusú iskolákban anyanyelvű oktatás folyt a magyar nyelv kötelező tanítása mellett, a B típusúban fele-fele arányban oktattak a nemzetiség nyelvén és a magyarul. A C típusúban pedig magyar volt az oktatás nyelve, a nemzetiségi nyelv pedig kötelező tantárgy volt. Hiába garantálta azonban rendelet ezeket a lehetőségeket, A és B típusú elemi iskolák a legnagyobb lélekszámú német kisebbséget leszámítva alig fordultak elő. A szlovákok, délszlávok, románok népiskoláinak több mint 90 %-a, a németek népiskoláinak 75 %-a C típusú volt.²⁴²

1924-ben két törvénycikk is napvilágot látott a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról, valamint a nemzetgyűlés törvény fogadott el a nemzetiségek bíróság előtti nyelvhasználatáról.

1935-ben a Gömbös kormány 11 000 ME sz. rendelete visszalépést jelentett az 1923-as népiskolai oktatásról szóló rendelethez képest. Az A és a C típusú iskolák megszüntetésével a B típusú, kétnyelvű oktatást vezették be. Az 1937/38-as tanévben 439 iskolában német, 69-ben délszláv, 55-ben szlovák és 10-ben román nyelven oktattak.²⁴³

A korszakban a németek egyre intenzívebb önszerveződő törekvéseinek a Bethlen-, majd a Teleki-kormány igyekezett ugyan valamelyest útját állni, de a népi német irányzat, a népcsoport ideológia terjedésének megakadályozását, „a német kisebbségen belüli nemzetiszocialista befolyás visszaszorításának hathatósabb kísérleteit”²⁴⁴ gátolta a területi revíziónak alárendelt magyar nemzetiségpolitikához szükséges németországi támogatás megszerzése. Ezért aztán a magyar kormány belement a bécsi népcsoportegyezménybe, nem akadályozta a Volksbund működését, 1941-ben a Teleki kormány visszatért az 1923-as három iskolatípus-hoz, rendeletet adott ki a német ajkú ifjúság iskolán kívüli gondozásáról és művelődéséről.

A visszatért területek nem csupán a magyar, hanem a nemzetiségi lakosság számát is megnövelték. Érdekükben fogadtatta el Teleki 1941-ben a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről szóló törvényt.

X. A II. világháború után:1945-1988

X.1. A nemzetiségi népesség számának alakulása²⁴⁵

Kisebbségek anyanyelvi és nemzetiségi bevallási adatai

	Anyanyelv				Nemzetiség			
	1949	1960	1970 ²⁴⁶	1980	1949	1960	1980	1980 ²⁴⁷
Bolgár	..	2 126	..	..	..	..	..	..
Cigány	21 387	25 633	34 692	27 915	37 598	56 121	6 404	..
Görög	..	..	..	..	..	..	..	..
Horvát	20 423	33 014	21 855	20 484	4 106	14 710	13 895	27 650
Lengyel	..	..	..	..	..	..	..	..
Német	22 455	50 765	33 653	31 231	2 617	8 640	11 310	65 594

²⁴² Tilkovszky, 1998. 46. o. és Balogh-Sipos, 2002. 276. o.

²⁴³ Föglein, 2006. 59. o.

²⁴⁴ Szarka, 1994. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00022/pdf/konyvismerteto.pdf>

²⁴⁵ Adatok forrása: http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/24/tables/prnt1_2.html, Vékás, 2003. 240-241. o.

* 1970-ben a szövetségek kérésére nem kérdezték meg a nemzetiséget.

** 1980-ban tanácsi minősítés alapján is összeírták a nemzetiségeket.

²⁴⁶ A kisebbségek szövetségeinek tiltakozásának engedve a KSH az 1970. évi népszámláláson nem kérdezett rá a nemzetiségre.

²⁴⁷ 1980-ban tanácsi minősítés alapján 506 településen írták össze a nemzetiségeket az alábbi kategóriák alapján: egyértelműen nemzetiségi igényű családok; b) nemzetiségileg vegyes, nyelvtől nem asszimilálódott családok; c) nemzetiségileg vegyes, nyelvtől asszimilálódott családok. A fenti csoportokba tartozó családok tagjait nemzetiségi kulturális igényű népességnek nevezzük. Népszámlálás, 1982. és Czibulka, 1990.

Örmény	..	..	..	..	..	..	..	..
Román	14 713	15 787	12 356	10 141	8 500	12 326	8 874	8416
Ruszin	..	..	..	..	..	..	..	..
Szerb	5 158	4 583	11 177	3 426	4 190	3 888	2 805	..
Szlovák	25 988	30 690	21 086	16 054	7 808	14 340	9 101	16 054
Szlovén	4 473	..	3 791	3 142	..	..	1 731	..
Ukrán	..	..	..	..	..	..	..	..
	114 597	162 598	138 610	112 393	64 819	110 025	54 120	117 714

1949. évi népszámlálás bevallásainak tragikusan alacsony számai a háború utáni elhurcolásoknak és kitelepítéseknek, valamint a retorzióktól való félelem miatt a nemzetiség és az anyanyelv megtagadásának tulajdoníthatók. A kitelepítés miatt a németek földcsuszamlásszerű veszteségeket szenvedtek el. Becslések szerint az országban ekkor kb. 220 ezer német élt, közülük mindössze 1,2 százalékuk merete nemzetiségi hovatartozását, 10 százalékuk pedig anyanyelvét vállalni. A szlovák-magyar lakosságcseré következtében a szlovákokat is hasonló félelmek motiválták, de a horvátok, szerbek, szlovének sem érezték magukat biztonságban. A cigányok és a románok bevallásai azonban mind az anyanyelv, mind a nemzetiség tekintetében növekedtek. A románok identitásvállalását minden bizonnyal az is befolyásolta, hogy ez a kisebbség volt az egyetlen, amelyet 1945 után nem ért semmilyen represszió.

1960-ra a szerbeket leszámítva megnövekedett az identitásvállalók száma. 1970-ben a szövetségek tiltakozására nem kérdezték meg a nemzetiséget, azonban az anyanyelvi bevallásokban csökkenése is jelzi, hogy működött az automatizmus, és tegyük hozzá, a gazdasági kényszerként megjelenő asszimiláció, és az anyanyelvi oktatást visszafejlesztő iskolapolitika hatása is benne volt ebben a csökkenésben.

1980-ban a népszámlálás mellett tanácsai minősítéssel is felmérték néhány kisebbség létszámát. Az adatokból láthatjuk, hogy a minősítés sokkal magasabb számokat mutatott ki, mint az önbevallások száma. A románokat kivételével mindenütt több személyt soroltak a külső minősítők egy-egy nemzetiségi csoporthoz, mint ahányan odatartozónak tartották magukat. Különösen nagy az eltérés a németeknél. Minden bizonnyal még ekkor is hatottak a II. világháború után a németiséget sújtó kollektív büntetés emlékei.

X.2. A koalíciós évek: 1945-1948

„Ki az országból a sváb hazaárulókkal. A svábság egy batyúval jött ide. Egy batyúval is menjen. Most osztozzanak a németek sorsában. A svábokat ki fogjuk telepíteni”.

Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt vezetője

A háború utáni első évek hazai kisebbségpolitikai aktivitása a nemzetközi és az 1945. januári fegyverszüneti szerződésben foglalt előírások érvényesítésében, illetve az érdekeiket következetesen érvényesíteni kívánó kisebbségi csoportok követeléseinek teljesítésének megkísérlésében és az németek kitelepítésének szervezésében manifesztálódott – nem kevés összefüggéssel a határon túli magyar kisebbségi közösségek helyzetével.

Ennek értelmében a II. világháború után a nemzetiségpolitika egyik központi kérdése a győztes anyaországok kisebbségei, a délszlávok és a szlovákok számára az anyanyelven folyó oktatás mihamarabbi beindítása, a másik pedig a németek kollektív megbüntetése volt. A magyarországi pártok között egyetértettek abban, hogy a nemzetiségek számára egyenjogúságot, többség-kisebbség jogegyenlőséget, nemzetiségi jogokat és szabad fejlődést kell biztosítani. A Szociáldemokrata Párt egyértelművé tette továbbá azt is, hogy a szomszéd államoktól a

határon túli magyarok védelmében hasonló nemzetiségi politikát vár el, mint amelyet a demokratikus Magyarország alkalmaz nemzetiségeivel szemben, és a többi párttal szemben nem támogatta a németek kitelepítését sem.

Még folytak a hadműveletek, amikor az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a kormány rendeletet hozott a nemzetiségi iskolákról,²⁴⁸ miközben a németeket „malenkij robot”-ra gyűjtötték össze az oroszok.²⁴⁹ A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felügyelete mellett 1945-ben elkezdték a kitelepítés előkészítését.

A kitelepítést a csehszlovák kormány is sürgette saját kitelepítési szándékainak mielőbbi megvalósítása miatt; a kitelepítésre kerülő felvidéki magyarokat ugyanis a távozó svábok házaiba helyezték el. Miközben a németek 50 kilogrammos batyuval indultak Németország felé, a felvidék magyarok mindenüket elhozhatták. A telepítés ennek ellenére a felvidéki magyarokat ugyanúgy megviselte, mint a németeket.²⁵⁰

A Szabad Nép 1945. augusztus 5-i száma bejelentette, hogy kormányrendelet fogja biztosítani a nemzetiségek teljes szabadságát. A híradás kihangsúlyozta, hogy a nemzetiségi rendelet a németekre nem, csak a szlovákokra, a románokra és a délszlávokra vonatkozik.

A nemzetiségeket a II. világháborúban játszott szerepük szerint eltérő módon ítélték meg. Míg a németeket a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt kollektív bűnösség alapján megbüntették, kényszermunkára vitték, kitelepítették, illetve az itthon maradókat is megfosztották tulajdonuktól, sőt állampolgári jogaitól, addig a győztes anyaországok kisebbségei, a délszlávok (szerbek, horvátok, szlovének), szlovákok számára nagyobb mozgástér nyílt az érdekvégyesítésre, önszerveződésre, igényeik jogszabályban való biztosítására.

A II. világháború utáni első nemzetiségi szervezet a „Magyarországi Szlovák Antifasiszta Frontja” volt, amelyet Battonyán 1945. február 18-án a Magyar Kommunista Párt támogatásával alakítottak meg a vihársarki szlovákok és szerbek.²⁵¹ A szervezet – erős háttértámogatással Csehszlovákiából –, a magyarországi szlovák egyenjogúsítását, az anyanyelvi oktatás bevezetését tűzte ki célul. *Sloboda* (Szabadság) néven szlovák nyelvű lapot indítottak, amelyben egy-egy oldal szerbül és horvátul íródott, valamint Tótkomlóson bevezették a két nyelvű magyar-szlovák ügyintézését. Augusztusban a horvátok is csatlakoztak a Fronthoz. A Front szlovák és délszláv szekcióra oszlott, amelyben a szlovének is részt vállaltak. A délszláv szekció 1946. május 19-én Baján megtartott első kongresszusa után saját újságot jelentetett meg *Novi Svet* címmel.²⁵²

A Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztálya 1945-ben kísérletet tett a kisebbségi kérdés koncepcionális alapjainak kidolgozására, és átfogó jogi normában való szabályozására. 1945 augusztusára „A magyarországi nemzetiségek helyzetét szabályozó rendelet alapelvei” címmel elkészült egy törvénytervezet, amely mind egyéni, mind közösségi szinten rendezni kívánta a nemzetiségi jogokat, de soha nem hozták nyilvánosságra és soha nem is valósult meg.²⁵³

²⁴⁸ A 10030/1945. M. E. sz. rendelet értelmében a nemzetiségekhez tartozó szülők gyermekeik részére anyanyelvükön oktató iskolákat igényelhettek, illetve szervezhettek.

²⁴⁹ Drahos-Kovács, 1991. 168. o.

²⁵⁰ A lakosságcsere-egyezmény végrehajtása 1947. április 12-én kezdődött és 1949. június 5-én fejeződött be. Két év alatt Szlovákiából 76.616 magyart kényszerítettek lakóhelye elhagyására. Ezzel szemben – a csehszlovák várákázások és toborzások ellenére – csupán 56.774 szlovák jelentkezett az áttelepülésre. Míg a magyarországi szlovákok önként dönthettek az áttelepülésről, a felvidéki magyaroknak nem volt választási lehetőségük. A szlovákiai magyarok hosszú ideig azt hitték, hogy magyarországi tartózkodásuk ideiglenes, és visszatérhetnek szülőföldjükre.

²⁵¹ A Front működését engedélyeztetni kellett. Erdei Ferenc belügyminiszter március 10-én jóváhagyta engedélyét.

²⁵² A Frontról részletesen L. Fehér, 1993. 71-78. o.

²⁵³ Föglein ezt a Potsdami Egyezmény szellemiségével és Magyarország korlátozott szuverenitásával magyarázza.

A tervezet célja az volt, hogy nemzetiségi lakosok ugyanolyan megbecsült tagjai legyenek az államnak, mint a magyarok, megőrizhessék sajátos, nemzetiségi nyelvüket, kultúrájukat, és minden korlátozástól mentesen ápolhassák, fejleszthessék, anyanyelvüket ne csak a magánéletben, hanem a hivatalos eljárások során, a közéletbe is használhassák, jogot biztosított volna arra, hogy önálló szervezeteket, egyesületeket hozzanak létre, mind kulturális, mind politikai téren. A tervezet a magánjogi és közjogi, közigazgatási rendelkezéseken kívül külön foglalkozott „a nem magyar nemzetiségeket megillető kollektív jogokkal”. A büntetőjogi rendelkezésekben pontosan meghatározták, hogy:

Büntettnak minősítendő: ha valaki a magyar állampolgárok egyes csoportjai ellen származásuk, nemzetiségük, anyanyelvük vagy vallásuk miatt izgat, ha ilyen csoportok ellen szervezkedést indít, ha szóban vagy írásban a különböző származású, nemzetiségű, anyanyelvű vagy vallású magyar állampolgárok jogegyenlősége ellen izgat, erre másokat felhív stb.; ha valaki bármely származású, nemzetiségű, anyanyelvű vagy vallású embercsoport ellen gyűlöletet szít, ilyesmire szervezkedik vagy lealacsonyításukra törekszik. Büntettet követ el az a hatósági közeg vagy magánszemély, aki erőszakkal vagy vesztegetéssel igyekszik valamely magyar állampolgárt arra rábírni, hogy magát valamely nemzetiséghez tartozónak vagy bizonyos anyanyelvűnek mondja. Vétséget követ el az, aki magyar állampolgár származását, nemzetiségét, anyanyelvét vagy vallását nyilvánosan nevetségessé teszi.²⁵⁴

Ezzel egy időben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Elnöki Osztályán elkészült egy nyilvánosságra nem hozott tervezet a nemzetiségek oktatás tárgyában, amely külön pontban foglalkozott a német nemzetiségi oktatás kérdésével, előrevetítve annak várható elmaradását: „azok a német anyanyelvű szülők, akik a Volksbund tagjai voltak 1950. január 1-jéig, a jelen rendeletben biztosított jogokat nem gyakorolhatják.”²⁵⁵

A *Sloboda* 1945-ben számos cikkben foglalkozott az iskolakérdéssel, amelyekben bírálták a kormány nemzetiségi oktatáspolitikáját; kevesellték a szlovák iskolák és tanítók számát, valamint hiányolták a tanítóképzés megszervezését is. A horvátok és a szlovének is felleptek igényeikkel, valamint a SZEB is sürgette a nemzetiségi iskolák elindítását azzal a kikötéssel, hogy a német nemzetiségi oktatást alsó fokon mellőzni kell.²⁵⁶

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 és 1948 között több rendeletet is hozott a nemzeti-ségi nyelven folyó oktatás helyreállítása érdekében. Az 10030/1945. (X.4.) ME. sz. rendelet és a 68800/1945. VKM sz. utasítás megszüntette a Klebelsberg Kunó-féle három iskolatípust. A rendelet 58. §-a a következőképpen rendelkezett:

Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községben ez okból oly tanító alkalmazandó, a ki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, a hol többféle nyelvű lakosok tömegesen lagnak, a mennyire a községereje engedi, különböző ajkú segédtanítók is választatnak.²⁵⁷

A *Köznevelés* c. lap 1945/10. számában közzétette:

Föglein, 2000.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbsgek/Nemzetiseg_vagy_kisebbsseg/pages/003_torv_enytervezet.htm

²⁵⁴ Föglein, 2000. uo. és Balogh-Sipos, 2002. 666-667. o.

²⁵⁵ Föglein, 2006. 60. o.

²⁵⁶ Föglein, 2006. 55-57. o.

²⁵⁷ Balogh-Sipos, 2002. 313-315. o.

Azokban a népiskolákban [...] általános iskolákban, ahol a jelenlegi oktatási nyelv megváltoztatására irányuló kívánság merül fel, legalább 10 tanuló szülőjének (gyámjának) *kérésére, titkos szavazással* döntenek abban a tekintetben, hogy gyermekeik számára: 1. anyanyelven folyó oktatást kívánnak-e a magyar nyelvnek mint tantárgynak tanításával, vagy pedig 2. az anyanyelvet csupán külön tantárgyként tanítsák.²⁵⁸

Az A típus választása esetén a magyar nyelvet, a C típus választása esetén pedig az anyanyelvet tanították külön tantárgyként tanítsák. A választásra kötelezett szülőket felhárborította a szavazási kényszer; a kormányrendeletre reagálva a *Tanjung* jugoszláv hírügynökség pedig egyenesen a magyarországi délszláv kisebbség elnyomásáról cikkezett.²⁵⁹ Mindazonáltal az 1945/46-os tanévben 92 nemzetiségi iskolában (30 tannyelvű iskolában 1173 tanulóval és 62 nyelvoktató iskolában 3841 tanulóval) megkezdődött a horvát, a szerb, a szlovén, a román és a szlovák nyelvű oktatás.

A kritikákra reagálva 1946. január 5-én a Tildy-kormány 330/1946. ME sz. rendelete a nemzetiséghez tartozó tanulók nemzetiségi oktatása tárgyában megszüntette a szülők titkos szavazással kinyilvánítandó állásfoglalási kötelezettségét,²⁶⁰ az 1946. február 16-i 1200/1946. VKM számú rendelet pedig elrendelte, hogy a nemzetiségi tannyelvű általános iskolákat a nemzetiségi hovatartozást feltüntető népesedési adatok alapján, nem pedig a szülők külön kérésére kellett felállítani. Ez a rendelet már csak egyféle nemzetiségi iskolát ismert: a tiszta anyanyelvűt. A rendelet értelmében minden olyan településen, ahol legalább tizenöt, valamely nemzeti kisebbséghez tartozó tanuló volt, a tanfelügyelő beíratást rendelt el. A beíratkozáskor különösképpen figyelni kellett arra, hogy „a szülők szabad elhatározását senki, semmilyen módon vagy eszközzel ne gátolhassa vagy befolyásolhassa”. Ahol az egynemzetiségű tanulók száma nem érte el a tizenöt főt, megfelelő körzeti nemzetiségi iskolába kellett irányítani őket. A rendelet értelmében elegendő számú tanuló jelentkezése esetén nemzetiségi tanítási nyelvű középiskolákat kellett felállítani, de az iskola elindításához szükséges tanulólétszám nem lehetett kevesebb, mint a megfelelő fokozatú, magyar tannyelvű iskolák országos osztálylétszám átlagának egyharmada.

Föglein szerint ezek a rendeletek elvben az anyanyelven történő oktatást a nemzeti kisebbségeket megillető, alapvető egyéni és kollektív jognak ismerték el és valamennyi hazai nemzeti kisebbség számára biztosították anyanyelvük oktatását és ápolását.²⁶¹ A németek kitelepítése és a szlovák-magyar lakosságcsere miatt elbizonytalanodott szülők körében azonban ez a rendelet is tiltakozást váltott ki. A Szlovák Antifasiszta Frontjához tartozó szerbek, szlovákok, és déli horvátok kivételével a szlovének, a nyugat-magyarországi horvátok, és a románok nagy része nem akart csak nemzetiségi tannyelvű iskolát. Az Antifasiszta Front Délszláv Csoportjának elnöke, Pavle Vuics és főtítkára Anton Rob, levelet intézett Nagy Ferenc miniszterelnökhöz, amelyben követelték, hogy:

²⁵⁸ Mátrainé, 1995.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/2008/Fejezetek_a_mo_i_romanok_es_szlovakok_tort/pages/007_nemzetisegi.htm

²⁵⁹ Föglein a rendeletek legnagyobb, elvi hiányosságának azt tartja, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatását nem ismerték el az őket megillető, alapvető egyéni és kollektív nemzetiségi jognak, azt csak külön kérésre kívánták biztosítani. A szlovák szülők megfelelő garanciát követeltek, hogy a szlovák iskola befejezése után nem lesz részük semmilyen kellemetlen következményben. Föglein, 2006. 49-63. o.

²⁶⁰ „A nemzetiséghez tartozó tanulókat anyanyelven folyó oktatásban kell részesíteni. Az anyanyelvi oktatást állami iskolák létesítésével és fenntartásával, illetőleg államsegély nyújtásával kell biztosítani.” A rendelet végrehajtási utasítása (1200/1946. VKM számú rendelet. Magyar Közlöny, 1946. 42. sz.) kimondja, hogy „a nemzetiségi tannyelvű iskolák nyilvános jogúak, s a megfelelő magyar tanítási nyelvű „egyenlő értékű, államérvényes bizonyítvány kiállítására jogosultak” vagyis a nemzeti kisebbségek által fenntartott iskolák jogi helyzetét meg egyezett a többség által fenntartott iskolák jogi helyzetével. Ugyanakkor létszámokhoz kötötte az oktatás bevezetését.

²⁶¹ Föglein, 2006. 66. o.

a Front tagjai a lakosság számarányának megfelelően kapjanak helyet a képviselőházban; minden olyan községben, ahol délszlávok élnek, a front helyi csoportjai a lakosság számarányának megfelelően kapjanak helyet a település vezetőségében; VMK nevezzen ki egy a Front által jelölt délszláv tanfelügyelőt, és távolítsák el az egész országban a nemzetiségellenes hivatalnokokat, tanítókat, tanfelügyelőket; [...] anyanyelvhasználatot a hivatalokban, az önkormányzati testületekben mindazokon a helyeken, ahol jelentős számban élnek.²⁶²

„Úgy tekintjük, hogy a Magyar Köztársaságnak ugyanazokat a jogokat kell megadnia népünknek, amelyeket a magyar nép élvez a Jugoszláv Federatív Köztársaságban” – állt a levél végén.²⁶³ Válaszul a levélre az MKP listájáról 1947-ben bejuttatták a parlamentbe Anton Robot, aki anyanyelvén és magyarul szólalhatott fel, a délszláv községekben pedig kétnyelvű táblákat helyeztek ki. Az 1947. október 15-én Jugoszláviával megkötött kulturális egyezmény után a délszlávok kiváltak a Frontból és létrehozták a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségét.²⁶⁴ A szlovákok Magyarországi Szlovákok Szövetsége néven új szervezetet hoztak létre. Az 1948-ban megkötött magyar román barátsági szerződés hatására megalakult a Magyarországi Románok Kultúrszövetsége.

1948. február 17-én megjelent a vallás- és közoktatásügyi miniszter 2100/1948. VKM sz. rendelete függetlenítette a nemzetiségi iskolák felállítását a népesedési adatoktól, így azokon a településeken is be kellett vezetni, ahol tíz tanköteles gyermek szülője kérte.

1948-ban az iskolák államosításának évében az MDP Programnyilatkozatában az állt, hogy az egyesült munkáspárt sikraszáll az országban élő nemzetiségek számára a teljes állampolgári jogegyenlőség biztosításáért, haladó nemzeti kultúrájuk szabad fejlesztéséért, az anyanyelvükön történő oktatásért, demokratikus kulturális, társadalmi és politikai szervezkedésük teljes szabadságáért, a szomszéd országokban élő anyanemzettel való kulturális érintkezés szabadságáért.

X.3. Az automatizmus elmélet jegyében: 1949-1972

„Az automatizmus elmélete és gyakorlata nem látványos nemzetiségellenes politika, hanem a magyar nacionalizmus olyan sajátos magyar válfaja, amely a nemzetiségi politikában a ráhagyás, az oda nem figyelés, a „hadd menjen magától, úgyis megszűnik” álláspontját képviseli. Az automatizmus a tudati irányítás nélküli társadalmi mozgást, alapvetően az ösztönösséget részesíti előnyben, a mechanikus folyamatoknak ad primátust.”

Fehér István: Az utolsó percben, 139. o.

Az 1946. január 31-én Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról, amelyet kisalkotmányának, vagy csonka alkotmánynak is neveznek, Preambulumában csak magyarokat említ: „A köztársaság polgárai részére biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést”; az 1. § pedig kimondja: „A Magyar Köztársaságban az

²⁶² Közli Fehér, 1993. 86. o.

²⁶³ Uo.

²⁶⁴ Föglein, 1996. 45. o.

államhatalom kizárólagos forrása és birtokosa a magyar nép”.²⁶⁵ Feltételezzük, hogy a magyar népbe a kitelepítés előtt álló németeket leszámítva beleértették-e a nemzetiségeket is. Mindezenre 1946. március 23-án kihirdetett a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvény 2. § d) bekezdésében ez áll:

2. § Büntettet követ el:

d) az állampolgári szabadság vagy jogegyenlőség érvényesülése ellen vagy nemzeti, faji vagy felekezeti gyűlölködésre izgat, illetőleg annak felkeltésére alkalmas más cselekményt követ el.

Az „1948. évi XLVIII. törvény a büntetőtörvények egyes fogyatékoságainak megszüntetéséről és pótlásáról” V. fejezetében a nemzeti, nemzetiségi és felekezeti érzület büntetőjogi védelme cím alatt a 19. §-ban meghatározza a büntetési tételt is:

19. § (2) Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, vétség miatt egy évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki [...] az országban élő valamely nemzetiségre, illetőleg hitfelekezetre lealacsonyító kifejezést használ, vagy ilyen cselekményt követ el.

(3) Ha a (2) bekezdésben meghatározott vétséget sajtó útján vagy egyébként nyilvánosan követik el, a büntetés két évig terjedhető fogház.

(4) Az 1941:V. törvénycikk hatályát veszti.²⁶⁶

Az 1949. augusztus 18-án elfogadott, „sztálini alkotmányként” emlegetett alaptörvény XX. törvényének 49. §-a külön szól a nemzetiségekről is.²⁶⁷

A II. világháború után az államok az etnikai, nyelvi kisebbségekhez tartozók jogainak nemzetközi szabályozását az egyetemes emberi jogok védelmével, illetve a hátrányos megkülönböztetés tilalmának érvényesítésével kívánták megoldani.²⁶⁸ Az Alkotmány követte ezt a trendet és az egyének esetében az egyenlőség elvével együtt megfogalmazta a diszkrimináció tilalmát. Az Alkotmány „Az állampolgárok jogai és kötelességei” című VIII. fejezetében a következőket olvashatjuk:

49. § (1) A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.

(2) A polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét.

Az első két bekezdés a nemzetiségekhez tartozó egyének jogairól szól; csoportként csak a 3. bekezdésben jelennek meg. Az Alkotmány szövege a nemzetiségi csoportok számára az identitás-megőrzéshez nélkülözhetetlenül fontos anyanyelvhasználatnak és kultúraőrzésnek azonban csupán a lehetőségét kínálta fel, az ezekhez való jogokat és joggyakorlás biztosítékait azonban nem iktatta alaptörvénybe.²⁶⁹

²⁶⁵ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8219>

²⁶⁶ 1941. évi V. törvénycikket a nemzeti érzület büntetőjogi védelméről Teleki kormány alatt fogadták el.

²⁶⁷ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8365>

Az Alkotmány szövegét a Magyar Közlöny 1949. augusztus 20-i 174. száma tette közzé.

²⁶⁸ Matényi-Vizi, 2003. 9. o.; Szalayné, 2003. <http://www.epa.oszk.hu/00400/00462/00017/6.htm>

²⁶⁹ VIII. fejezet. „Az állampolgárok jogai és kötelességei”. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8365>

Az 1948-ben megalakult Magyar Dolgozók Pártja június 14-én kiadott programnyilatkozata nemzetiségpolitikai, inkább csak deklaratív, mint valójában megvalósítani szándékozott irányelvei szerint:

az országban élő nemzetiségek (délszláv, románok, szlovákok stb.) számára a párt teljes állampolgári egyenjogúság biztosítása mellett, haladó nemzeti kultúrájuk szabad fejlesztéséért, anyanyelvükön történő oktatásért, demokratikus, kulturális, társadalmi és politikai szervezkedésük teljes szabadságáért, a szomszéd országokban élő anyanyelvűekkel való kultúracsere és érintkezés szabadságáért száll síkra.²⁷⁰

Valójában a kommunista párt igen szűkre szabva jelölte ki a kisebbségek mozgásterét. Ez az Alkotmány soraiban is visszatükröződik. Kisebbség és többség alá-fölérendeltségi viszonya, amely évszázadok óta jellemezte együttélésüket Magyarországon, ebben a korszakban azonban a hatalomgyakorlás szempontjából egy időre zárójelbe került; a magyar társadalom nem elsősorban többség és kisebbség, hanem a kommunista pártelit és a tömeg állt szemben egymással.

1949 elején a Vallás és Közoktatási Minisztériumban létrehozott Nemzetiségi Osztály állásfoglalása szerint a szomszédos országokban élő magyarok iskolaügyének kezeléséhez fűződő érdekek miatt a már működő nemzetiségi iskolákat fenn kell tartani, és meg kell akadályozni, nehogy elnéptelenedjenek, de újak felállítását nem kell szorgalmazni.

Ez az állásfoglalás a szocialista nemzetség-politika automatizmus-elméletének nyitányát jelentette. Az automatizmust Fehér így határozta meg:

Az automatizmus elmélete és gyakorlata nem látványos nemzetiségellenes politika, hanem a magyar nacionalizmus olyan sajátos magyar válfaja, amely a nemzetiségi politikában a ráhagyás, az oda nem figyelés, a 'hadd menjen magától, úgymint megszűnik' álláspontját képviseli. Az automatizmus a tudati irányítás nélküli társadalmi mozgást, alapvetően az ösztönösséget részesíti előnyben, a mechanikus folyamatoknak ad primátust.²⁷¹

A magyarországi kisebbségpolitikát 1960-ig jellemző irányvonal feltételezte, hogy a nemzetiségi kérdés önmagától megoldódik, az osztályellentétek eltűnésével megszűnnek az alapvető nemzetiségi ellentétek is. Tehát: fenn kell fenntartani a nemzetiség-politika látszatát; a már amúgy is részben elmagyarosított, a kitelepítések miatt létszámukban megcsappant nemzetiségek és megfélemlített nemzetiségi lakosság az automatizmus elve szerint 10-15 éven belül amúgy is asszimilálódni fog.

A nemzetiségi iskolák száma és ennek következtében az oda járó gyermekek száma a nagypolitika érdeinek függvényében évről évre változott; leginkább csökkenést mutatott. Az 1948/49-es tanévre a tannyelvű délszláv iskolák száma 30-ra, a nyelvoktató iskolák száma pedig 27-re csökkent. A következő tanévre már csak 27 tannyelvű és 21 nyelvoktató iskola működött. Ezzel szemben a román nemzetiségi iskolák száma nőtt 21-ről 29-re nőtt; ezen belül 7 tannyelvi és 22 nyelvoktató iskolában tanulhattak a román nemzetiségi diákok.²⁷²

A VKM Vezető Kollégiumának ülésein hol szűkítették, hol bővítették a nemzetiségi oktatást. 1950-ben a VKM „A nemzetiségi oktatás továbbfejlesztése” című helyzetértékelése rámutatott, hogy az anyanyelvi oktatást nehezíti, hogy a nemzetiségek nem egy tömbben, hanem szigeteken élnek, és döntő többségük kétnyelvű. Az irodalmi nyelvet nem beszélik, anyanyelvük dialektus, amely megrekedt a nyelvfejlődés egy korábbi szintjén. A tanköteles

²⁷⁰ Balogh – Sipos: 2002. 678. o.

²⁷¹ Fehér, 1993. 139. o.

²⁷² Föglein, 2006. 84-85. o.

korú gyermekek számáról a minisztérium nem rendelkezett pontos adatokkal, így a népesedés alapú anyanyelvi oktatás nehézkessé vált. Kiderült, hogy helyi szinten nem, vagy helytelenül hajtják végre a rendeleteket, hiány van nyelvtanárokból, a megyei pártbizottságok nem „mindenütt viszik a nemzetiségi vonalat”.

Az 1950/51-es tanévben a szlovákok 5 A típusú és 106 C típusú, a délszlávok 25 A típusú és 45 C típusú, a románok pedig 8 A típusú és 20 C (összesen 38 A és 196 B típusú) nemzeti-ségi általános iskolába járhattak. 1951 tavaszán a Vezető Kollégium értekezletén elhatározták, hogy a következő tanévtől kísérleti jelleggel 50 községben bevezetik a német nyelv oktatását. A tervezett 50 helyett végül 25 általános iskolában indult meg a nyelvoktató C típusú oktatás. 1955-re a német nyelvoktató iskolák száma százra emelkedett, de csak két német tannyelvű általános iskola működött.

A nemzetiségi iskolák fejlődését több ok is hátráltatta. A szülők szívesebben írták gyermekeiket magyar nyelvű iskolába, mivel a nemzetiségi iskolák jóval alacsonyabb színvonalon működtek. Tanterve csak a horvát és román iskoláknak volt, hiányoztak az anyanyelvi tankönyvek, a jól képzett anyanyelve tanárok; nem utolsósorban sok esetben hiányzott a megfelelő szinten beszélő gyermekanyag. Az asszimilálódott, kétnyelvű, de az irodalmi nyelvet nem beszélő gyermekek csak nehézségek árán birkóztak meg a feladattal – ez is a létszám lemorzsolódásához vezetett.

1954-ben törvény született a tanácsokról,²⁷³ amely – természetesen nem nélkülözve a párt irányítását és felügyeletét – a 6. § (3) h pontjában a tanácsok feladatává tette, hogy biztosítsák a nemzetiségek jogainak (közelebbről meg nem határozott) érvényesülését.²⁷⁴

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1956. május 21-én egy „Szigorúan bizalmas!” felirattal ellátott, ismét csak nem publikus határozatot hozott a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról. A határozat megállapította, hogy a szlovák, délszláv és román iskolahálózat fejlesztése az óvodák kivételével – lényegében befejeződött. A németek iskolahálózat fejlesztésében azonban „súlyos lemaradás mutatkozik. Nincs német gimnázium, tanítóképző, nem folyik német nyelvű tanárképzés. Kevés a német nyelvű általános iskolák és óvodák száma.” Az 1955/1956-es tanévben 100 német nyelvoktató iskola mellett pusztán 2 anyanyelvi iskola működött. „A kitelepítések és vagyonelkobzások még ma is éreztetik hatásukat. Véleményüknek – főleg a parasztok – nem adnak nyíltan hangot. Gyűlésekre, politikai megmozdulásokba nehéz bevonni őket. Gyermekeiket nem adják német nyelvű iskolába”.²⁷⁵

Az 1956-os forradalom alatt a nemzetiségek különbözőképpen próbálták meg orvosolni sérelmeiket. A németek néhány község iskolájában a kötelező orosz helyett bevezették a németet. A szlovákok iskoláikban sokhelyütt megszüntették a szlovák nyelv oktatását, mert úgy érezték, hogy rájuk kényszerítették. A délszlávok „Mit kíván a magyarországi délszláv nemzetiség?” címmel kiáltványt adtak ki, amelyben az üldöztetések jóvátételét, nemzetiségi szövetségük élére általuk választott és a választóknak felelős vezetőséget, a helyi szervezetek visszaállítását és a szövetségi központ nemzetiségi területre költöztetését követelték. A románok elégedetlenek voltak szövetségük *Libertatea Noastra* címmel kiadott lapjával, és *Gazeta Romina* címmel új lap indítását készítették elő, amely népük szellemi vezetőinek ismerte el az eddig népbutítóknak beállított papjaikat.²⁷⁶

A forradalom leverése után a nemzetiségi szövetségeket újjászervezték, új vezetést kaptak, és a Hazafias Népfronthoz telepítették. 1957 márciusában a nemzetiségi szövetségek húsgnyilatkozatot tettek a kommunista párt mellett és elkötelezték magukat, hogy főfoglalko-

²⁷³ 1954: X. törvény a tanácsokról

²⁷⁴ Elfogadták: 1954. szeptember 22. Kihirdetve: Magyar Közlöny, 73. szám, 1954. szeptember 25.

²⁷⁵ Föglein, 2004. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00082/2004-06-mk-Foglein-Nemzetisegi.html>

²⁷⁶ L. Szesztay, 1994. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00018/pdf/07.pdf>

zásban a párt szavát közvetítik és munkájukat a nemzetiségek körében végzett népművelés, kultúrmunka, és a téjeszek szervezése melletti agitáció teszi ki.

Bár vezetőiket a Népfront országos tanácsa tagjai közé kooptálták, ez nem jelentett sem függetlenséget, sem döntési jogkört; arra sem kaptak lehetőséget, hogy helyi szervezeteik legyenek.²⁷⁷ Azt azonban tervbe vették, hogy az országgyűlési választásokra biztosítják a nemzetiségi jelöltek állítását.²⁷⁸ Továbbra is szigorúan a párt irányítása és ellenőrzése alatt álltak, a nemzetiségi szövetségeknek sem javaslattevő, de még konzultációs joguk sem volt saját sorsuk intézésében.

A cigányok a II. világháború után kimaradtak a földosztásból. 1945 és 1961 között alig találunk olyan dokumentumot, amelyben foglalkoztak sorsukkal.²⁷⁹

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége létrehozására a többi nemzetiségi szövetség mintájára, a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának alárendelve 1957. október 26-án került sor. Ligeti szerint a források arra utalnak, hogy a kezdeményezés László Máriától származik, aki a Cigányszövetség első főtitkára lett. Már 1954 augusztusában levéllel fordult a Budapesti Pártbizottsághoz, melyben a cigányság problémáival foglalkozó szerv, speciális bizottság létrehozását kérte.²⁸⁰ A Cigányszövetség célként tűzte ki, hogy megteremti az eredeti cigány irodalmat, zenét, más művészeteket, és megőrzi a tudomány számára ősi nyelvüket. De szerepelt az alapító okiratban a munkahelyteremtés, az iskoláztatás, az egészségügy, az életkörülmények javításának általános igénye is. Jelentős tevékenységük volt a negyvenes években alakult cigány szegkovács kisipari szervezetek patronálása is. Ezek a célok pedig a nemzetiségi státus elfogadtatását célozták, amit a kezdetektől fogva nem nézett jó szemmel a politikai hatalom. Működésüket is egyre inkább lekötötte az egyéni panaszos ügyek intézése, ami azt mutatja, hogy a cigányság körében igen nagy igény volt valamiféle érdekvédelmi szervezetre.

Kállai Gyula művelődésügyi miniszter 1957 júniusában beszámolt a kormánynak a nemzetiségi helyzetéről. Megállapította, hogy a kisebbségek nincsenek képviselve sem az államhatalmi, sem a közigazgatási szervezetekben; növelni szükséges továbbá a nemzetiségi könyvtárak állományát, és nemzetiségi műsorok idejének és hatókörzetének növelését.

Az 1960-ban tartott munkaértekezleten a szövetségek számára a párt részéről világossá tették: a nemzetiségi lét és tudat megőrzésének szándékát elvileg hibás álláspontnak tartják; a szövetségeknek nem az a feladatuk, hogy a nemzetiségi öntudatot ébresszék, fejlesszék, vagy fenntartsák, hanem a párt által kijelölt feladatok végrehajtása a szocialista tartalmú kulturális felvilágosító munka terén.²⁸¹

Az 1958-ban hozott párthatározat ellenére, amely kisebbség anyanyelvi oktatása mellett foglalt állást, 1960 tavaszán az általános iskolai reform bevezetésére és a nemzetiségi szülők tiltakozására való hivatkozással az anyanyelven történő oktatás ellen, a Művelődésügyi Minisztérium 44167/1960. számú minisztériumi körlevele megszüntette az anyanyelven folyó oktatás rendszerét. Az anyanyelvi oktatást megszüntették és a C típus mellé a kéttannyelvű B típust vezették be: humán tárgyakat anyanyelven, a reál tárgyakat és a testnevelést pedig ma-

²⁷⁷ A szlovákok megyei nemzetiségi bizottságokat hozzanak létre azzal az indoklással, hogy „a nemzetiségi lakosság aktivizálását más módon kell elérni.” Ez a más mód azt jelentette, hogy a Népfront megyei, járási, városi, községi bizottságaiba az aktuális nemzetiségi számarányok függvényében nemzetiségi képviselőket választottak be.

²⁷⁸ Kővágó, 1981.103. o.

²⁷⁹ Mindössze négy tanulmány foglalkozik velük: Kálmán 1946. 656-658. o.; Galambos 1947. 1446-1450. o.; Pogány-Bán, 1957.; Pongrácz, 1960. 4. sz. 130-133. o.

²⁸⁰ Ligeti – Varga, 1998.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag/kisebbsgek/Kortanc_sorozat/Magyarorszag_i_ciganyok/pa- ges/011_magyarorszag_i.htm

²⁸¹ Tilkovszky, 1998. 154. o.

gyarul tanították.²⁸² 1961-ben a Művelődésügyi Minisztériumon belül a nemzetiségi oktatásügyet kivették a Nemzetiségi Osztály illetékességi köréből és a Köznevelési Főosztályába utalták, amely elrendelte a körzetesítést. Az iskola-összevonásoknak nemzetiségi iskolák estek áldozatul. Román, szlovák és délszláv iskolák szűntek meg és olvadtak be a magyar iskolákba. Végül az 1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről egyértelművé tette, hogy az oktatás nyelve a magyar nyelv, de álszent módon hozzátette: a nemzetiségekhez tartozó tanköteles gyermekek számára továbbra is lehetővé kell tenni, hogy anyanyelvükön részesüljenek oktatásban.²⁸³

Ennek érdekében a tankötelezettségről szóló 1962. évi 13. törvényerejű rendeletbe beiktatták:

3. § (1) A nemzetiségekhez tartozó tanköteles gyermekek számára - azokban a községekben (városokban), ahol legalább 15 ugyanezen nemzetiséghez tartozó tanköteles gondviselője kívánja - biztosítani kell, hogy:
- a) anyanyelvükön részesüljenek oktatásban, vagy
  - b) anyanyelvüket az iskolában kötelező tantárgyként tanulják.
- (2) Az anyanyelvükön oktatott gyermekek számára a magyar nyelvet és irodalmat kötelező tantárgyként kell tanítani.

A rendelet végrehajtásáról miniszteri rendeletet adtak ki, amely szerint:²⁸⁴

- Tvr. 3. § (1) A nemzetiségekhez tartozó tanköteles gyermekek számára - azokban a községekben (városokban), ahol legalább 15 ugyanazon nemzetiséghez tartozó tanköteles gondviselője kívánja - biztosítani kell, hogy:
- a) anyanyelvükön részesüljenek oktatásban, vagy
  - b) anyanyelvüket az iskolában kötelező tantárgyként tanulják.
- (2) Az anyanyelvükön oktatott gyermekek számára a magyar nyelvet és irodalmat kötelező tantárgyként kell tanítani.

R. 11. § A nemzetiségekhez tartozó tanköteles beíratásakor az iskola köteles a gondviselő figyelmét felhívni arra, hogy a gyermek melyik azonos jellegű iskolába való átlépés útján részesülhet az anyanyelvén oktatásban vagy tanulhatja az anyanyelvét kötelező tantárgyként.²⁸⁵

Egy későbbi, 1966-os művelődési miniszteri rendelet szerint a beíratásra felszólító felhívást az adott nemzetiség nyelvén is közzé kellett tennie a helyi tanácsnak. A tanköteles engedélyt kaphatott az illetékes, de magyar tannyelvű általános iskolától, hogy tanulmányait olyan intézményben folytassa, ahol nemzetiségi oktatás volt. Ahol nemzetiségi általános iskola működött, azokon a településeken a dolgozók általános iskolájában, tizenöt tanuló kérésére volt biztosítható valamilyen típusú nemzetiségi oktatás.²⁸⁶ A középfokú iskolákban is elvileg jogi lehetőség nyílt a magyar mellett más nyelven folyó oktatás megszervezésére. Egy 1965-ös miniszteri rendelet, mely szerint a nemzetiségi tannyelvű középiskolában az oktatás nyelve – a magyar kötelező tanítása mellett – részben vagy teljesen a nemzetiség nyelve, nem volt több egy fikciónál.²⁸⁷

²⁸² Kővágó, 1981. 164. o. és Szesztay, 2003. 59.o.

²⁸³ Részletesen L. Föglein, 2004. uo.

²⁸⁴ 7/1963. (XII. 11.) MM rendelet a tankötelezettségről szóló 1962. évi 13. törvényerejű rendelet végrehajtásáról.

²⁸⁵ Kiemelés eredetiben.

²⁸⁶ 3/1966. (XI. 4.) MM rendelet az alsófokú oktatási intézményekről szóló 1962. évi 14. törvényerejű rendelet végrehajtásáról. 20. § (2). 26. §.

²⁸⁷ 1965. évi 24. törvényerejű rendelet a középfokú oktatási intézményekről. 5. § (2). 27/ 1965. (XII. 1.) Korm. rendelet a középfokú oktatási intézményekről szóló 1965. évi 24. törvényerejű rendelet végrehajtásáról és az oktatási tanácsokról. 4. § (2). 9/ 1965. (XII. 1.) MM rendelet a középfokú oktatási intézményekről szóló 1965.

Az MSZMP 1961-ben vett először tudomást a cigányokról. Először is betiltották a Cigányszövetség munkáját, majd a betiltást az 1961. évi párthatározatban így indokolták:

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége – bár ért el bizonyos eredményeket azzal, hogy segítette a tanácsok és egyes társadalmi szervek figyelmét a problémákra irányítani – nem alkalmas arra, hogy a cigánylakosság átnevelésében jelentős szerepet töltsön be.

A cigányokkal és lakóhelyükül szolgáló telepeikkel kapcsolatban az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-án hozott párthatározatáig kizárólag a helyi tanácsok hoztak döntéseket. A tanácsi apparátuson múlt, hogy az áttelepítéssel javítottak-e a cigányok lakáskörülményein, vagy sem.

A párthatározat deklarálta, hogy a cigányság „bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot”, s társadalompolitikai kérdésnek minősítette a „cigánykérdést”. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és köteleességek érvényesülését, és ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését”. Ezen kívül megnevezte azokat a szociálpolitikai intézkedéseket, amelyek révén „a helyzet megoldható”.²⁸⁸

A helyzetük megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról szóló fejezetben kifejtették, hogy a saját nyelv és kultúra ápolása a cigányokat nem illeti meg:

A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a 'cigány nyelv' fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány tsz-ek stb. létesítését. Ezek a nézetek nem csak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.²⁸⁹

Az MSZMP számára a cigányság teljes asszimilációja volt a kívánatos cél, a cigány kultúra megőrzése, vagy fejlesztése kifejezetten kedvezőtlen fogadtatásra talált. A cigányok közötti kulturális nevelőmunkáról a párthatározat a következőket tartalmazza.²⁹⁰

5. Fokozni kell a cigányok között a kulturális nevelőmunkát.

Külön figyelmet kell fordítani az iskoláskorú cigánygyermek nevelésére és oktatására. Törekedni kell arra, hogy mind több cigány fiatal nyerjen szakképzettséget. Meg kell szervezni a cigányifjúság közötti nevelőmunkát a KISZ és a néphadsereg keretében. Nem szabad megengedni a cigány fiatalok elkülönítését. (Külön KISZ-szervezet, külön raj, katonai behívásuk indokolatlan elmulasztása stb.). Küzdeni kell az írástudatlanság ellen, emelni kell a felnőtt cigánylakosság kulturális színvonalát. Be kell vonni őket a társadalom politikai és kulturális életébe. A telepek lakóit képviselő tanácstagot – ahol erre lehetőség van – közülük válasszák ki, s ezt a következő tanácsválasztásnál vegyék figyelembe.

A cigánylakosság létszámát 200 ezerre becsülve a következő csoportokat határozták meg: beilleszkedett és beilleszkedés alatt állók (30-30 %), be nem illeszkedett „a társadalom terhén élősködő” (félíg letelepedett és vándor) cigányok (40%). A 2100 telepen élő cigányság a párthatározatban a három különböző helyzetben lévő csoportot egyként kezelve kifejezetten anti-

---

évi 24. törvényerejű rendelet, valamint az annak végrehajtásáról rendelkező 27/ 1965. (XII. 1.) Korm. rendelet végrehajtásáról. 4. § (1).

²⁸⁸ L. Majtényi – Majtényi: 2005. 409–429. o.

²⁸⁹ Mezey, 240–242. o.

²⁹⁰ Mezey, uo.

szociális csoportként jelenik meg, amelynek tagjai egészségtelen körülmények között élnek, telepeik „kommunális ellátottsága rendkívül alacsony szintű, egészségügyi viszonyaik ijesztőek. A hiányos és rossz vízellátás, árnyékszék hiánya, s az elhanyagolt környezet különféle fertőző betegségeknek melegágya. Egyre több azoknak a cigányoknak a száma, akik emberibb életkörülmények, jobb viszonyok után vágyódnak, azonban – különösen vidéken – még gyakran a lakosság idegenkedése, sőt kifejezett tiltakozása a cigányoknak a község belső területére való költözése ellen”. A cigányok az MSZMP szerint kulturális elmaradottak, analfabéták, nem járnak iskolába, és „a szülők általában nem fordítanak gondot a gyermekek tanulására, otthonukban pedig a tanulás elemi feltételei is hiányoznak.”

1963-ban a nemzetiségeket megfosztották az anyanyelvi névhasználat jogától: rendelet született, amelyben a kisebbségeknek megtiltották „idegen hangzású keresztnév” anyakönyvi bejegyzését.

A Művelődésügyi Minisztériumban 1966-ban megszüntették a Nemzetiségi Osztályt. A nemzetiségek „érdekében” tett intézkedések hatására a nemzetiségi tanulók létszáma folyamatosan csökkent. Az 1960/61-es tanév 30 ezres létszáma az 1968/69-es tanévre már csak 25 ezer volt. Ilku Pál művelődésügyi miniszter leginkább azért fájlalta a csökkenést, mert véleménye szerint az általa is kritikusan szemlélt magyarországi nemzetiségi politika rossz hatással lehet a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségek helyzetének alakulására.

Az MSZMP KB 1968-as nemzetiségpolitikai értékelésében már érződött, hogy az automatizmuselméletet hamarosan újabb irányzat váltja fel. Eddig azonban – nem kevés pártutasításos segédlettel – igen hatékonyan működött. A jelentkező „gondokat” a párt az elvek helytelen gyakorlati megvalósításnak tulajdonította, amelynek következtében „téves elképzelések keletkeztek arról, hogy nincsenek is számottevő nemzetiségi igények, s hogy az asszimiláció előrehaladását egyértelműen pozitív jelenségnek lehet felfogni, a folyamat automatizmusa különösebb nemzetiségpolitikai intézkedéseket tulajdonképpen nem is tesz szükségessé”.²⁹¹ A hibákat kijavítandó visszaállították Művelődésügyi Minisztérium Nemzetiségi Osztályát, és irányítása alá rendelték nemzetiségek oktatási, művelődési és kulturális ügyeinek, valamint a nemzetiségi szövetségek állami felügyeletével kapcsolatos feladatoknak az irányítását, ellenőrzését.

A cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól szóló az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának 1968. június állásfoglalása²⁹² szerint a tanácsok igen sokat tettek a telepelszámolásért:

[...] de nem mozgósították eléggé a társadalmi erőket, így a társadalmi segítség, a nevelő munka nem tartott lépést az állami intézkedésekkel. A társadalmi szervezetek közül főleg a Magyar Vöröskereszt és a Nőtanács tevékenykedik, néhány helyen a Hazafias Népfront és a szakszervezetek is. Legkevésbé aktivizálódott a KISZ; a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa eddig még nem foglalkozott a problémákkal. [A különböző erőfeszítéseket a cigányok nem egyformán fogadják. A beilleszkedésben levő réteg élni kíván a lehetőségekkel, maga is részt óhajt venni sorsának javításában. Sokan vannak azonban, akik passzív szemlélői az érdekükben tett intézkedéseknek, sőt gátolják a helyes törekvéseket. Sok cigánycsalád fejlődése megindult, de többségük helyzetében lényeges változás még nem következett be.]²⁹³

Az 1968. évi párthatározat végrehajtását továbbra is a tanácsokhoz delegálták azzal, hogy a tanácsok irányító tevékenységének hatékonyságát és anyagi lehetőségeit tovább kell növelni. A határozat feladatokat jelölt ki a tanácsok számára a diszkrimináció és a szegregáció fel-

²⁹¹ Tilkovszky, 1998. 157. o.

²⁹²292 Míg a nemzetiségek helyzetét 10, a cigányokét 5 évente értékelték.

²⁹³ Mezey, 1986. 243. o.

számolására, a cigányok átnevelésére, munkába állításukra, egészségügyi ellátások javítására, a kulturális nevelőmunka fokozására, cigány tanácsstagok megválasztására.

1968-ban a kormány 3347/1968. sz. kormányrendeletével életre hívta a Tárcaközi Koordinációs Bizottságot, amely évente 2-3 ülést tartott és állásfoglalásokat hozott a cigánylakosság helyzetének javításával foglalkozó minisztériumok, az országos hatáskörű szervek és a tanácsok számára, beszámoltatott és tájékoztatásokat kért a Hazafias Népfronttól, a KISZ KB-tól és a SZOT-tól, irányt mutatott, javaslatokat tett, intézkedett, és tevékenységére beszámolt a pártnak.

1969-ben a szövetségek aktuális kongresszusán elfogadták a párt által megfogalmazott minden szövetségre érvényes egységes alapszabályt, amely szerint a nemzetiségi szövetségek az adott nemzetiségű magyar állampolgárok alkotmányos nemzetiségi jogait és érdekeit képviselő önálló társadalmi szervezetek, amelyek az MSZMP politikája alapján, a Hazafias Népfronttal együttműködve fejtik ki tevékenységüket. Az MSZMP a következőkben határozta meg a nemzetiségek alapvető feladatait és céljait: politikai és kulturális szervező, felvilágosító, és nevelő munkával a nemzetiségi magyar állampolgárok serkentése a szocialista társadalom építésére, a közös haza szeretetére, anyanyelvük használatának és tanulásának segítése, saját kultúrájuk megőrzése és fejlesztése, haladó hagyományaik ápolása, a szocialista hazafiság, és a proletár internacionalizmus eszméje jegyében a Magyar Népköztársaság és a szocialista államok, különösen a nemzetiségek és saját anyanemzetük szocialista államának népei közötti barátság és együttműködés ápolása.

A párt megváltoztatta a kongresszus résztvevőinek kiválasztását: a továbbiakban a küldötteket az egyes nemzetiségi lakosok választással juttathatták be. A nemzetiségi szövetség legfőbb szervét, az országos választmányt és a szövetség főtitkárát a kongresszus,²⁹⁴ a választott küldöttek közül a szövetség operatív végrehajtó szervét, az elnökséget, pedig az országos választmány választotta meg. A választmány volt jogosult a szövetség közművelődési, anyanyelv-oktatási, és sajtóbizottságának megválasztására is.

1972-ben módosították az Alkotmányt. Az 1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről az 1949-ben elfogadott alkotmányszöveghez képest még hangsúlyozottabbá tette az egyenjogúságot, és bővítve a nemzetiségek csoportjogait, az anyanyelvi oktatás mellé bekerült az anyanyelvhasználat. Az Alkotmány nem csupán lehetővé tette a kulturális jogok gyakorlását, és mintegy kötelezettséget is vállalt e jogok biztosítására.

61. § (1) A Magyar Népköztársaság állampolgárai a törvény előtt egyenlők, és egyenlő jogokat élveznek.

(2) Az állampolgároknak nem, felekezet vagy nemzetiség szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetését a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az egyenjogúságot, az anyanyelv használatát, az anyanyelven való oktatást, saját kultúrája megőrzését és ápolását.²⁹⁵

Az anyanyelvi oktatás alkotmányban rögzített biztosítása azonban a valóságban nem teljesült: a rendszeresített nemzetiségi iskolatípusok csak részben, vagy egyáltalán nem feleltek meg ennek a követelménynek. A nemzetiségi iskolák pedagógushiánnyal küszködtek, nem voltak sem tantervek, sem tantervi útmutatók, sem megfelelő módszertan, ezért a Művelődési Minisztérium 1973 januárjában határozatot hozott a nemzetiségi közművelődés továbbfejlesztésének feladatairól és irányelveket fogadott el a tanácsok és a tanácsai szakigazgatási szervek

²⁹⁴ A főtitkárt tisztségében a művelődésügyi miniszter erősítette meg.

²⁹⁵ <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8487> és Szabó, 2005. 108. o.

teendőiről. A nemzetiségi szövetségek 1973 novemberében tartott újabb kongresszusain arról panaszkodtak, hogy a tanácsok nem eléggé támaszkodnak rájuk.²⁹⁶

A nemzetiségi óvodai nevelésben 1974/75. tanévben 851 gyermek vett részt 127 óvodában, 22 B típusú általános iskolába 1 903, 301 C típusú általános iskolába pedig 23 438 tanuló járt. B típusú gimnáziumi oktatásban hét középiskolában 630 gyerek részesült.²⁹⁷

Ha valószínűsítjük, hogy a nemzetiségi óvodákban anyanyelven (is) kommunikáltak a gyermekekkel, tehát kétnyelvűek voltak, és feltételezve, hogy az iskolák számát nem növelték évről évre, akkor a nemzetiséghez tartozó gyerekek közül minden negyediknek nyílt csak lehetősége kétnyelvű általános iskolába, és minden hetediknek-nyolcadiknak kétnyelvű gimnáziumba iratkozni. Ehhez képest feltűnően magas a nyelvoktató, az anyanyelvet idegen nyelvként tanító iskolába járó nemzetiségi tanulók létszáma; több mint tízszerese az identitásnevelésre még valami kis esélyt adó kétnyelvű iskolánál.

Az 1950 és 1975 között eltelt 25 évben az identitásnevelésre alkalmas A típusú iskolák számához képest a helyét átvevő B típusú iskolák száma csökkent, viszont a 155 német nyelvoktató általános iskolával a C típusú iskolák száma megnőtt. 1975-ra a németek, románok, szerb-horvátok és szlovákok számára egy-egy nemzetiségi óvónőképző, általános iskolai tanító és tanárképző működött. A németek, románok, szerb-horvátok számára egy-egy egyetemi tanszéket hoztak létre, valamint a szlovéneknek is volt egy általános iskolai tanítóképzőjük.

A Kádár korszak kiteljesedett korszakában a hatalom paternalisztikus hangvételű határozataiban, döntéseiben a kisebbségek is egyre gyakrabban védelmezésre szoruló csoportokként jelentek meg, akik önmaguk nem tudják magukat képviselni. Az 1971. február 19-én kihirdetett 1971. évi I. törvény a tanácsokról²⁹⁸ 9. § (1) 2 pontja az 1954 évi tanácstörvényt módosítva a nemzetiségek jogainak érvényre juttatását sorolja a tanács feladatai közé.²⁹⁹

1974. június 11-én Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága ismét állásfoglalást adott ki a Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről, amelyben megállapították, hogy a párt 1961-ben hozott határozatának megjelenése óta:

[...] az egyre kedvezőbbé váló politikai, társadalmi és gazdasági helyzet hatására folyamatosan tovább javultak a cigánylakosság élet- és munkakörülményei. [...] A Politikai Bizottság határozata és az annak nyomán született központi intézkedések kedvezően éreztették hatásukat a cigánylakosság helyzetének javításában”, [...] a cigánylakosság helyzetének javulása mellett ugyanakkor az is megállapítható, hogy a fejlődés üteme nem kielégítő, az előrehaladással párhuzamosan a problémák egyelőre tovább növekednek, s egyre jelentékenyebb társadalmi hatásuk.³⁰⁰

A levont következtetésekből az olvasható ki, hogy bizony sok tennivaló maradt még hátra. Mint mindig, most is meghatározták a feladatokat:

A cigánylakosság helyzetének javítása érdekében: a Tárcaközi Koordinációs Bizottságnak továbbra is feladata a cigánylakosság helyzetét, a központi és helyi szervek ez irányú munkáját rendszeresen áttekinteni, s a szükségnek megfelelően észrevételeket tenni, javaslatokat adni, a felmerülő időszerű kérdésekben koordinálni, illetve állásfoglalásaival az érdekelt szerveket befolyásolni, azok számára segítséget nyújtani. Tervszerűen folytatni kell a megyei tanácsai szervek beszámoltatását, munkájuk ellen-

²⁹⁶ Forrás: Tilkovszky, 1998. 161. o.

²⁹⁷ Uo.

²⁹⁸ Teljes cím: 1971. évi I. törvény a tanácsokról, egységes szerkezetben a végrehajtásáról szóló 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelettel

²⁹⁹ Magyar Közlöny 11. szám.

³⁰⁰ Mezey, 1986. 250. o.

őrzését és segítését.³⁰¹

A cigányok önszerveződését továbbra sem engedélyezték. Az MSZMP – idézve a PB 1961. évi. állásfoglalását –, leszögezte, hogy a cigányok továbbra sem tekinthetők nemzeti-ségnek:

Abban a felvetődött elvi, szemléleti kérdésben, hogy a Magyarországon élő cigánylakosság sajátos néprétegnek vagy nemzetiségnek tekintendő-e, az álláspont továbbra is az lehet, amit a Politikai Bizottság említett határozata tartalmaz: a cigánylakosság „bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot; problémáinak megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, s biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.

Az Alkotmány e jogokat a cigánylakosság részére is biztosítja, ugyanakkor az eddiginél határozottabban érvényt kell szerezni a kötelességek teljesítésének is.

Nem támogathatók egyes cigány értelmiségieknek és ciganológusoknak azok a törekvései, hogy létesüljön cigányszövetség, cigányhetilap induljon, Budapesten cigányszínház jöjjön létre.

Nem indokolt a cigány tanulók által nagyobb számban látogatott iskolákban a két-nyelvű oktatás bevezetése, mert a cigány nyelv fejlettségi foka nem alkalmas tudományos anyag közlésére, ezen túlmenően a cigánylakosság mintegy háromnegyed része már csak magyar nyelven beszél. A cigányul és román nyelven beszélők az ország különböző területein szétszórtnak, legalább tízféle, egymástól eléggé eltérő dialektusban beszélnek.

Az eddiginél tervszerűbb és átfogóbb munkával célszerű elvégezni a Magyarországon élő cigányok kulturális, eredeti népművészeti értékeinek feltárását, összegyűjtését, megőrzését, közreadását, az e téren folyó különféle kutatótevékenység egyeztetését.

³⁰²

1979 áprilisában az MSZMP KB Politikai Bizottsága értékelte a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról hozott 1961. évi 18 éves párthatározatot. A bevezető sorokban ezt olvashatjuk:

A határozat végrehajtására tett eddigi intézkedések pozitív hatással voltak a cigányok életkörülményeire: lényegesen kiterjedt foglalkoztatottságuk, lakás-, művelődési és közegészségügyi viszonyaik kedvezőbbé váltak. Társadalmi beilleszkedésük erőteljes differenciálódást indított el közöttük.

Az általában kedvező tendenciák azonban nem azonosan érintették az egész cigánylakosságot. A telepeken lakók életkörülményei ma is rendkívül súlyosak. Jelentős számú cigány él a társadalmi átlagszint alatt. Viszonylagos elmaradottságuk nem mérséklődött a megtett intézkedések arányában.³⁰³

A határozat most sem lépett túl az általánosságokon. A megállapítások mögött nem álltak elemzések; a sikertelenség okainak magyarázatára, mint eddig soha, most sem került sor. A feladatok megállapításában kaptak ismét az elvek kiemelkedő fontosságot, a gyakorlat, a végrehajthatóság szóba sem került. A szövegben halmozódnak a „kell”-ek, de a „hogyan”-okra ez alkalommal sem tértek ki. Pedig ekkor már rendelkezésre álltak Kemény István 1972. és 1973. évi vizsgálatait, de mint eddig soha, és ezután sem, a politikát nem érdekelték a szociológiai kutatások alapján leszűrt következtetések. Az MSZMP állásfoglalásai a cigányságot mint szociálisan meghatározott társadalmi csoportot nevesítették, ugyanakkor amikor Ke-

³⁰¹ Mezey, 1986. 259. o.

³⁰² Mezey, 1986. 261. o.

³⁰³ Mezey, 1986. 265. o.

mény István feltárta és leírta e társadalmi csoport mélyszegénységét, az az MSZMP részéről a kutató számára retorziókat maga után vonó felháborodást váltott ki.

X.4. Kölcsönösségelmélet és a hídszerep

„Arra törekszünk, hogy a hazánkban élő német, szlovák, délszláv, román és más nemzetiségek, valamint a szomszédos országok magyar nemzetiségű lakossága, hidat alkossanak országaink között.”

Kádár János az MSZMP 1975 márciusában tartott XI. kongresszusán

A 70-es évek első felétől automatizmus elvét – elsősorban a szomszédos országban élő magyarság helyzetének romlása miatt kibontakozó társadalmi nyomás hatására felváltotta a nemzetiségi híd szerepének a hangoztatása, és egy erre épülő stratégia kialakítása,³⁰⁴ amelynek alapját az a téves kiindulópont képezte, hogy a környező szocialista országokban élő magyarok akkor fognak „előzékeny bánásmódban részesülni”, ha a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek példamutató bánásmódban részesülnek.

„Arra törekszünk, hogy a hazánkban élő német, szlovák, délszláv, román és más nemzetiségek, valamint a szomszédos országok magyar nemzetiségű lakossága, hidat alkossanak országaink között” – jelentette ki Kádár János az MSZMP 1975 márciusában tartott XI. kongresszusán, megadva a jelet a koncepcióváltásra.

A pártkongresszus után változás állt be a kisebbségpolitikában: meghirdették a lenini nemzetiségpolitikát: „előzékenységet kell tanúsítani a sokszor okkal bizalmatlan nemzetiségekkel szemben”, s ezt inkább el kell túlozni mintsem elmulasztani, vagy éppen erőszakoskodni.³⁰⁵ De a lenini kisebbségpolitikára azért is szükség volt, mert:

A lenini nemzetiségi politika alapelveinek érvényesülése fontos szerepet tölt be a szocialista társadalmak belső egységének erősödésében, és egyik nélkülözhetetlen előfeltétele annak, hogy szorosabbá váljék a szocialista országok népeinek összeforrottsága és gyorsuljon előrehaladásuk a kommunizmus felé.³⁰⁶

Nemzetiségeink „híd-szerep” funkciójának megerősítését 1976-ban a közművelődésről szóló V. törvényben is rögzítették:

9. § Az állam a nemzetiségekhez tartozó magyar állampolgárok művelődési lehetőségeit anyanyelvi nemzetiségi kultúrájuk szabad művelésének támogatásával is biztosítja. Az állam elősegíti, hogy a nemzetiségek közművelődési tevékenységükkel is hozzájáruljanak hazánk és a környező országok kapcsolatainak elmélyítéséhez.

A hetvenes években több, a nemzetiségek számára kedvező döntés született. 1976-ban a Tankönyvkiadó Vállalaton belül külön nemzetiségi szerkesztőség alakult a nemzetiségi nyelvű könyvek kiadására. Az 1976-ban törvényerejű rendelet született a nemzetiségi lakosság

³⁰⁴ Sápsová, 2005. http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2005/studia_saposova.html

³⁰⁵ Tilkovszky, 1998. 160. o.

³⁰⁶ A hídszerepről részletesen L. Fehér, 1993. 60-65. o.

anyanyelvi irodalmi ellátására, nemzetiségi alapkönyvtárak létrehozására.³⁰⁷ A párt szorgalmazta a nemzetiségi kulturális csoportok, zenekarok, énekkarok, tánccsoportok létrehozását.

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1978. januári határozata hosszan elemezte a nemzetiségi oktatás helyzetét és megállapította, hogy nőtték a nemzetiségi oktatási iránti igények; s bár nem emelkedett a nemzetiségi tannyelvű iskolákba járó tanulók száma, a nyelvoktató iskolák tanulói létszáma egyharmadával nőtt. A hibák felsorolása és kijavítása után (tankönyvellátás javítása, a nemzetiségi származású pedagógusok irodalmi nyelvtudásának emelése,³⁰⁸ beiskolázás tervszerűsége, a nyelvoktató iskolákban a nulladik és az iskolaidő utáni órák megszüntetése, a nyelvoktatás folyamatosságának helyreállítása, tanórák számának növelése) a határozat – mint mindig –, arra megállapításra jutott, hogy törekedni kell a magyar és a nemzetiségi lakosság együttélésének és együttműködésének erősítésére, a nemzetiségek iránti bizalom fokozására, a „szocialista nemzet” egységének szilárdítására, a nemzetiségi dolgozók mozgósítására a szocialista építőmunkában.³⁰⁹

A határozat szerint nemzetiségek oktatási és kulturális szükségleteinek teljesebb kielégítéséhez igénybe kell venni a szocialista országok segítségét. A hídszerep azonban csak a szocialista államok között valósulhatott meg. Hiába próbálta a német szövetség 1979. március 23-i ülése kiterjeszteni a hídszerepet az akkori NSZK-ra is, ahol a kitelepítettek döntő többsége is élt, az MSZMP ezt nem engedélyezte.

A kölcsönösség-elmélet azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Azon túl, hogy a szomszédos országok pártvezetői azt hangoztatva, hogy nálunk már megoldódott a nemzetiségi kérdés, nem voltak érdekelték a viszonyosságban – a magyarországi nemzetiségeket ekkora már olymértékben sikerült erodálni, hogy sem anyanyelvi tudásukat, sem nemzeti öntudatukat tekintve nem lehettek egyenlő súlyú partnerek egy kölcsönösségre alapozandó nemzetiségi kapcsolatrendszerben. Hiába ostromozta Acél György a szomszédos szocialista országokat 1983-ban a lenini nemzetiségi politika elveinek figyelmen kívül hagyása, sőt a nacionalista eszmék feltámasztása miatt, szavai a határon túl senkit sem érdekeltek. Az a látszatpolitizálás, amit az MSZMP a kisebbségek szövetségeinek segédletével folytatott, nem szolgált zsinórmértékül – nem mintha persze a határon túli magyarok helyzete olyan rózsás lett volna, és helyzetüket megnyugtatóan rendezték volna.

A látszatpolitizálást igyekeztek felejtetni az önigazoló párthatározatok és az álságos beszédek arról, hogy milyen fontos a nemzetiségek híd-szerepe, amely „különösen is érdekeltté teszi a Magyar Népköztársaságot abban, hogy „megőrizze nemzetiségeit – bár a természetes asszimilálódás lehetőségét nem lehet, s nem is helyes kizárni”. Fennen hangoztatták, hogy a nemzetiségi kérdéssel folyamatosan és nagy odaadással kell foglalkozni, hogy a szocialista ország nem engedményeket tesz, még kevésbé kegyet gyakorol, amikor megteremti a nemzetiségi jogok érvényesítésének intézményes lehetőségét, hanem „önmagával szembeni köteletségét teljesíti, hiszen ez a szocializmus törvénye. [Mert] a nemzeti, a nemzetiségi kérdést jól megoldani Európában és a világon mindenütt csak a szocializmus tudja”³¹⁰.

³⁰⁷ 1976. évi 15. törvényerejű rendelet a könyvtárakról. A rendelet hatására az 1979. decemberi állapot szerint délszláv könyvtár működött Baján, Szombathelyen, Mohácson, Szentendrén, német könyvtárak Pécsen, Tatabányán, Szentendrén, Sopronban, Szekszárdon, Székesfehérvárott, román Gyulán, szlovák pedig Békéscsabán, Tatabányán, Miskolcon, és Szentendrén. A Nemzetiségi Osztály központi listát állított össze a nemzetiségi helynevekről a kétnyelvű táblák felállításának elősegítésére, a nemzetiségek azon nevezetesebb történeti, kultúrtörténeti személyiségeiről, akiről utcákat, intézményeket lehetne elnevezni.

A kétnyelvűség helyzetéről és a nemzetiségi oktatásról L. Fehér, 1993. 38-60. o.

³⁰⁸ A származás szó említése ekkor még korrektnek bizonyult; egy évtized múlva azonban már egy minisztertanácsi határozat szerint: „A származás a demokratikus jogrendszerben nem meghatározható, megfoghatatlan kategória. Erre hivatkozni a fasiszta ún. faj törvényekre való közvetett vagy közvetlen utalást is jelentené.” Idézi Győri Szabó, 1998. 262. o.

³⁰⁹ A határozatról részletesen L. Föglein, 2006. 110. o.

³¹⁰ Acél György szavait idézi Tilkovszky, 1998. 167. o.

A XII. MSZMP kongresszus számára készült KB jelentésből kiderült, hogy 1980-ban a nemzetiségi gyerekek többsége nemzetiségi nyelvét tantárgyként (idegen nyelvként) tanulja, 500 nemzetiségi kulturális működik és fellendült a nyelvművelő klubmozgalom.

1983. február 23-án az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya szigorúan bizalmas tájékoztató jelentést adott a PB-nek az 1978. évi nemzetiségpolitikai határozat végrehajtásáról. A jelentés eredményként értékelte, hogy a nemzetiségek alkotmányban biztosított egyéni és kollektív jogai megfelelően érvényesülnek, életszínvonaluk, életkörülményeik tekintetében helyzetük megegyezik az azonos társadalmi rétegekhez tartozó magyarokéval, képviselőik a párt- és állami, tanácsai és társadalmi szervezetekben megfelel a nemzeti kérdések jelentőségének, közéleti aktivitásuk jó, és döntő többségük az MSZMP nemzeti politikáját egyetértéssel fogadja és támogatja.³¹¹ Ebben a dokumentumban ismét megjelenik a határon túl élő magyarság, mint viszonyítási alap. „Az utóbbi időben azonban a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségiek sorsáért való aggodás helyenként együtt jár *eredményeink túlértékelésével*. [...] Másrészt jelen van a hazai nemzetiségek körében az a *félelem*, hogy sorsuk alakulása összefügg azzal, hogy milyen változások következnek be a határon túli magyarság helyzetében.”³¹² Ennek ellenére a jelentésben fel sem merült kölcsönösségelv elvetése.

1984-ben a Központi Bizottság Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya készített jelentést a magyarországi cigánylakosság helyzetéről és az időszerű feladatokról, amit az Agitációs és Propaganda bizottság tárgyalta meg. Az Agitprop Bizottság megállapította, hogy az 1979. évi határozat nyomán „életbe léptetett intézkedések hatására a hazai cigánylakosság életkörülményei javultak, és fő vonásait tekintve kedvező irányú átalakulás jellemzi társadalmi helyzetét is”.³¹³

Ebben a határozatban a párt szakított a cigányokkal kapcsolatos véleményén és először nevezik cigányságot sajátos kultúrával, tradíciókkal rendelkező társadalmi, etnikai csoportnak. Természetesen, mint mindig, a cigányság anyagi helyzete a történelmi elmaradottság és kirekesztettség körülményeihez képest jelentősen javult, gazdasági hátrányát sikerült csökkenteni. Az anyagi körülményeiket tekintve felzárkóztatott családok azonban még mindig alig tettek ki 20-25 %-ot. A cigányságnak a 40-55% még mindig a létminimum szintje körül, 20-25%-uk pedig igen rossz anyagi körülmények között, halmozottan hátrányos helyzetben élt. 23 év telt el az első cigányokról szóló párthatározat óta...

1985-ben változás állt be a cigányok csoportmegítélésében. A Hazafias Népfront cigány aktivistáiból végre létrehozták az Országos Cigánytanácsot. Ekkor alakulhattak meg „hivatalosan” az első cigány kultúracsoporthok. 1986 nyarán pedig a cigányság kulturális érdekképviselőinek ellátására közművelődési szervezetként a Kultuszminisztérium felügyelete alatt újjá szervezték a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, melynek tagjai és tagszervezetei is lehettek. A cigányok is kaptak egy lapot, a *Romano Nyevipet*.

1985-ben új oktatási törvény készült, amely rendelkezett a nemzetiségi nyelven és nyelvet oktató nevelésről, iskoláztatásról, de ez a romákra nem vonatkozott:

7. § (1) Az óvodai nevelés és az iskolai nevelés-oktatás nyelve a magyar, valamint a Magyar Népköztársaságban beszélt minden nemzetiségi nyelv.

(2) A nemzetiségekhez tartozó gyermekek, tanulók anyanyelvükön, illetőleg két nyelv-

³¹¹ Föglein, 2006. 110. o.

³¹² Idézi Föglein, 2006. 116. o. Kiemelés eredetiben. A határon túli magyarok helyzete a magyarországi kisebbségeket már Trianon óta alárendelt helyzetbe hozta. Ez folytatódott a II. világháború után is. A rendszerváltás után a kisebbségi törvény megszületését számos szerző annak a példamutató politikai döntésnek tartja, amely hatással lehet a határon túli magyarok autonómiájának kiépítésére. L. Szalai, 2000. 152. o, Majtényi, 2009. 109. o. Dobos, 2008. 16. o.

³¹³ Mezey, 1986. 275. o.

ven - anyanyelven és magyarul - részesülhetnek óvodai nevelésben, valamint iskolai nevelésben és oktatásban.

(3) A nemzetiségi nyelvek az iskolai nevelés-oktatás valamennyi fokán tanulhatók.

(4) A nevelés-oktatás - az iskolai nevelés-oktatás valamennyi fokán - idegen nyelven is folyhat.

71. (3) Nemzetiséghez tartozó gyermeket az anyanyelvén, illetőleg az anyanyelvét oktató iskolába fel kell venni.³¹⁴

Az április 18-án elfogadott 1985. évi I. törvény az oktatásról az 1960-as intézkedésekkel szemben kimondta, hogy az oktatás nyelve a magyar és minden a Magyar Népköztársaságban beszélt nemzetiségi nyelv; ezek a nyelvek az iskolai oktatás mindegyikfokán tanulhatók, és az állam gondoskodik a megvalósíthatóságról.³¹⁵

Az 1985. évi I. törvény 25 év után lehetőséget adott az A típusú nemzetiségi tannyelvű oktatás visszaállítására. 1989 őszén a három iskolatípusba és a nemzetiségi óvodákba együtt kb. ötvenezer gyermek járt.³¹⁶

X.5. Nemzetiségek a parlamentben

A sajátos szocialista parlamenti szisztéma folyamatosan ügyelt arra, hogy az országgyűlési képviselők szociális háttere valamelyest leképpezze a társadalom összetételét, sokszínűségét, így egyes nemzetiségi vezetők rendre bekerültek az érdemi törvényhozó és ellenőrző munkát nemigen végző parlamentbe. E téren már 1958-tól gyakorlattá vált, hogy egyes nemzetiségi szövetségek főtitkárait, a Hazafias Népfront listáján bejutatták a parlamentbe. Ez a rend az 1970-es évek második felében annyiban módosult, hogy a négy szövetségből két főtitkárt a Hazafias Népfront Országos Elnökségének tagjaivá, míg a másik kettőt az Országgyűlés tagjai közé választották. Nemi változást az országgyűlési képviselők és a tanácsstagok választásáról szóló 1983. évi III. törvény hozott, amelynek 9. § (2) bekezdése lehetővé tette, hogy az országos választási listára a képviselőjelölteket a Hazafias Népfront Országos Tanácsa jelölje a Hazafias Népfrontba tömörült politikai, társadalmi és érdekképviseleti szervek javaslatai alapján; így párt által kinevezett nemzetiségi szövetségi elnököket bejuttatták a parlamentbe.³¹⁷ A nemzetiségeket azonban a törvény külön nem nevesíti; vezetőik mintegy bújta-tottan kerültek a parlamentbe. A Dobos Balázs által egy korabeli összefoglaló munkából idézett gondolat is ezt a látszatot igazolja:

Nincsenek tehát olyan képviselőink vagy tanácsstagjaink, akik valamiféle kizárólagossággal kifejezetten egy nemzetiség érdekeit képviselnék a parlamentben vagy a tanácsban. **Erre nincs is szükség.**³¹⁸

A nemzetiségpolitika dicséretével, igazolásával foglalkozó korabeli forrásokban azonban rendre vissza-visszatérő elemnek bizonyult a nemzetiségi származású országgyűlési képviselők és tanácsstagok létszamarányos, vagy azt meghaladó képviseletének dicsérete. Kővágó László szerint:

az már lakosságunk internacionalizmusát, a nemzetiségi politika iránti megértését ta-

³¹⁴ 1985. évi I. törvény az oktatásról.

³¹⁵ Részletesen L. Drahos-Kovács, 1991. 167-192. o., Győri Szabó, 1998. 152-187. o.

³¹⁶ Drahos-Kovács, 1991. 178. o.

³¹⁷ Pap, 2003. 6. o. és Arday-Joó -Székely 1985. 818. o.

³¹⁸ Áts összeállítását, 1976. 20. o. idézi Dobos, 2007. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/147-172.pdf>
Kiemelés tőlem B.Gy.

núsítja, hogy országgyűlésünkben 1979-ben 16 nemzetiségi származású képviselő volt akkor, a mikor Magyarországon egyetlen olyan országgyűlési választókerület sem lehet kialakítani, amelyben valamelyik nemzetiség számbeli túlsúlyban lenne.³¹⁹

X.6. Összefoglalás

A szocializmus korában 6 nemzetiséget ismertek el. Önálló szövetséget alkottak a németek, a románok és a szlovákok, míg a horvátokat, szerbeket, szlovéneket a délszláv kategóriába vonták össze. A szövetségek vezetőit a párt nevezte ki, nemritkán igen hosszú időre; Ognyenovics Milán és Bielik György 1957–1973 között állt a délszláv ill. a szlovák szövetség élén, Szilágyi Péter 1957–1983 között vezette a román szövetséget, Wild Frigyes pedig 1955–1973 között élvezte a párt bizalmát. A szövetségek vezetői „teljes mértékben idomultak az egypártrendszer politikai mechanizmusaihoz”,³²⁰ hűségesen kiszolgálták az állampártot, nem tették szóvá a nemzetiségi szövetségek helyi szervezeteinek felszámolását, a saját nemzetiségük lakosaival való kapcsolatok elvesztését, önállóságuk teljes hiányát.

Oktatásügyük formálisan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban Nemzetiségi Ügyosztályhoz,³²¹ kulturális életük pedig Népművelési Minisztérium Nemzetiségi Osztályához tartozott. Lényegét tekintve azonban az MDP Központi Vezetőségének Párt- és Tömegszervezeti Osztálya elvi-politikai iránymutatása mellett, majd 1956 után az MSZMP KB Politikai Bizottsága felügyelete alatt működtek. A párt a szövetségek mindennapi teendőit, feladatait tíz évenként meghozott, esetenként szigorúan bizalmas határozatai szabta meg. Ezek a párthatározatok rendre ugyanabban a struktúrában és csekély tartalmi eltéréssel fogalmazták meg megállapításaikat a problémákról, majd a megoldási javaslatokról. A határozatok szerkezetének mintáját az 1956. májusi határozat adta. Első rész: pozitív kicsengésű önértékelés, az elvégzett feladatok nagyszerűsége, az elvek helyességének bizonygatása, a teljes egyenjogúság folyamatos deklarálása, a sikerek felett érzett öröm, majd kritikai észrevételek, rámutatás a hibákra, esetleg beismerő önkritika a végrehajtás terén megmutatkozó hibák és hiányosságok megfogalmazása, második rész: a hibák kijavítása és az ennek érdekében a marxista-leninista nemzetiségi politika jegyében az elvégzendő feladatok, általános és konkrét feladatok, meghozandó döntések meghatározása. Ezek között rendszeresen szerepelt a szocialista tartalmú politikai és kulturális felvilágosító munka, a szocializmus építésében való hatékonyabb nemzetiségi részvétel, a nemzetiségek hazaszeretetének fejlesztése, az elvi harc a nacionalista jelenségekkel szemben, a nemzetiségek anyanyelvű művelődése, kultúrájuk szocialista tartalmának gazdagítása, kultúrműsorral egybekötött rendszeres anyanyelvű politikai gyűlések, előadások tartása, a területi párt- és tömegszervezetekkel való kapcsolatok szorosabbá tétele.

A nemzetiségi anyanyelvet beszélők száma közben csökkent, az identitás erodálódott. A kisebbségek szétszórt csoportjai nem tudtak egymásról. A szövetségek vezetői és a nemzetiségi lakosság között nem volt élő kapcsolat. Erre nem is volt szükség, mivel a főtitkárok feladata nem a nemzetiségi népesség, hanem a párt óhajának végrehajtása volt.

A korszak nemzetiségpolitikája látszatpolitizálás volt. Még gesztuspolitizálásnak sem mondanám, hisz nem a kisebbségek megtartásáról, nemzetiségit identitásuk megerősítéséről szólt; csupán hivatkozási alapot képviseltek a környező országok magyarsága érdekében. Finomabb módszerekkel ugyan, de hasonlóképpen a 19. századhoz, az asszimiláció nyomásának tették ki őket.

³¹⁹ Kővágó, 1981. 91-92. o.

³²⁰ Dobos, 2007. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00067/pdf/147-172.pdf>

³²¹ A Vallás és közoktatásügyi Minisztériumot 1950 februárjában Közoktatási, 1953 júliusában pedig Oktatási Minisztériummá nevezték át.

A nyolcvanas évek második felében egyre több bírálattal érte a pártot. Aczél György 1987-ben önkritikát gyakorolt, és ismét hidat akart építeni:

Nincs minden rendben a nemzetiségi politika körül. [...] Pontos jelzője ennek, hogy egyes esetekben radikálisan csökken a nemzetiségi kulturális intézmények, kiadványok, tanintézetek száma, szűkülnek a nemzetiségi nyelvű tanulás lehetőségei már az általános iskolákban is, a felsőoktatásban pedig a nemzetiség részesedése messze elmarad attól, ami számaránya alapján megilletné, s ami nemzetiségi léte normális folytatásához szükséges; ha korlátozzák a kisebbségben élők utazását az anyaországba, ha mindennapi ügyeik intézésében akadályozzák az anyanyelv használatát. Ezek a megnyilvánulások nemhogy a szocialista politikától, az általános humánumtól is idegenek.³²² Aczél óva intett indulatos nacionalista reagálástól: „Ne vagdalkozzunk” – mondta, majd felhívta a figyelmet arra, hogy senkit se vakítson el a keserű tapasztalatok keltette csalódás, és a határokon túli magyarok szenvedése felett érzett fájdalom, mert „hidat kell építenünk, nem szakadékot mélyíteni”.³²³

Az 1980-as évek végén egyre sürgetőbbé vált a kisebbségek helyzetének általános jogi rendezése. Azok számára legalább is, akik még megmaradtak.

XI. A törvénykoncepciók gyártásának kora: 1988-1989

„A kisebbség csak akkor egyenjogú, ha nem tárgya, hanem alanya a nemzetiségi politikának. Tényleges közösséggé akkor válik, ha rendelkezik a döntéseknek a minimumával, amelyekkel saját helyzetét formálhatja. Tehát a kisebbségi demokrácia létrejöttének a kritériuma, hogy a helyi társadalom és helyi állami szervek egyenlő partnerként és a hatalom részeseként ismerjék el s kezeljék a határain belül élő népcsoportokat.”

Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárság: Autonómia és demokráciafok³²⁴

XI.1. Az első kísérletek

Szokai Imre és Tabajdi Csaba, az MSZMP KB külügyi osztályának helyettes vezetői „*Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés*” címmel írást publikáltak a Magyar Nemzet 1988. február 13-i számában, amelyben nem kevesebbet kértek, mint az ország jövője szempontjából nélkülözhetetlen szuverén nemzeti program korszerű, európai igényű újrafogalmazását, a nemzeti értékek elismerésének és megbecsülésének igényét és az össznemzeti célok állampolitikai szintre történő emelését. Ehhez a teljes felelősséggel nép-nemzetben gondolkodó, a Kárpát-medencében élő magyar értelmiségi elit közreműködésének szükségességét is bejelentették, hiszen az anyaországi és az utódállamokban élő magyarság csak közösen képes a közmegegyezéssel nemzetpolitika „sarkalatos értékgényeinek” a kidolgozására és megfogalmazására.³²⁵ A magyarországi kisebbségek csak mellékszereplőként jelentek meg a cikkben. A szerzőpáros kiemelte, hogy a kisebbségi kérdésben való „nemzetközi fellépésünk hitelét, er-

³²² Idézi Tilkovszky, 1998. 174. o.

³²³ Uo.

³²⁴ Györi Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó, 1998. 8. o.

³²⁵ Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989-1999). *Magyar kisebbség*, 2000. 3. sz.

<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=16&cikk=m000315.html#>

kölcsi fedezetét folyamatosan változó, bővülő, továbbfejlődő hazai nemzetiségi gyakorlatunk adhatja csak meg”.³²⁶

1988 májusában az MSZMP országos értekezletén a Központi Bizottság egyik titkára, Szűrös Máttyás, kifejtette:

[...] belpolitikailag is indokolt a határainkon túl élő magyarság sorsával való törődés. [...] párt- és állami vezetésünk az utóbbi időben nyíltan is síkra száll minden nemzetiség kollektív és egyéni jogainak szavatolásáért, fellép a nemzetiségi önazonosság megőrzésének korlátozása, a méltatlan megkülönböztetés és a durva beolvasztási törekvések ellen.

A romániai tömeges áttelepülések kora volt ez. Szűrös ezt így kommentálta:³²⁷

A magyar közvéleményt különösen és joggal aggasztja a Romániában élő magyarság sorsának alakulása. Az aggályokat erősíti a körükben tömegessé váló áttelepülés kényszere. Lakosságunk többsége együtt érez a hozzánk érkezőkkel, kész segíteni rajtuk. Ugyanakkor annak is tudatában vagyunk, hogy az áttelepülés nem oldhatja meg egy kétmillióس közösség gondjait. Minden ember természetes joga, hogy törvénytisztelő polgárként szülőföldjén boldogulhasson. Népünk, párttagságunk azt reméli, hogy ez a feszültség a civilizált, nemzetközi normák, a lenini nemzetiségi politika, a népek önrendelkezése elveinek érvényesítésével végül megnyugtatóan rendeződik. Az MSZMP, a magyar kormány ennek érdekében cselekszik, és mindig kész a kielégítő megoldás előmozdítására.

A párt még mindig hitt abban, hogy a „Magyarországon élő nemzetiségek és a szomszédos országokban élő magyarság kettős kötődése jól szolgálhatja a szomszéd népek közötti megértés és bizalom erősödését”.

A Hazafias Népfront országos elnökségének 1988. februári ülésén ismét felmerült egy nemzetiségi törvény szükségessége, ennek ellenére az MSZMP májusi országos értekezlete nem foglalkozott a kérdéssel.

Az első átfogó kisebbségi törvénytervezet elkészítésére még 1979-ben Samu Mihály jogászprofesszor tett javaslatot egy, az MSZMP számára készített feljegyzésében, amelyben a magyar jogtörténet értekeire és az Eötvös-féle kisebbségi törvényre hivatkozva kezdeményezte a kollektív jogok törvénybe iktatását; a jogalkotást felügyelő KB titkár, Korom Mihály azonban elvetette a javaslatot.³²⁸

Kilenc év múltán a németek ismét felvetették a törvény szükségességét. Nem várván a kormányra a német nemzetiségi szövetség 1988 júniusában kidolgozta saját nemzetiségi törvénykoncepcióját. A tervezet egyértelműen fogalmazott: „Nemzetiségi jogok gyakorlására jogosult az, aki nemzetiségi származású és maga annak tartja magát, aki igényt tart a nemzetiségi nyelv és kultúra ápolására.” Intézményi-szervezeti következményként hangsúlyozta az érdekképviselési jog érvényesítését „minden szinten”.³²⁹

A Művelődés Minisztérium Nemzetiségi Osztálya június 15-én közreadta az általa elkészített koncepciót, amely a kisebbségi jogok gyakorlásának legfőbb keretét a készülő egyesületi törvénnyel összefüggésben – elsősorban a társadalmi egyesületekben látta. A minisztérium tervezete a törvény személyi hatályára vonatkozóan nem foglalt határozott állást, mert: „a törvényben nehezen definiálható kompromisszumként kínálkozik annak kimondása, hogy a

³²⁶ Szokai Imre-Tabajdi Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. Magyar Nemzet, 1988. febr. 10. 10-11. o.

³²⁷ Idézi Tilkovszky, 176. o.

³²⁸ Győri Szabó, 1998. 99-100. o.

³²⁹ Hambuch, 1988. Idézi: Dobos, 2005. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2005_04/cikk.php?id=981

meghatározott jogok gyakorlásának feltételeit minden olyan településen biztosítani kell, ahol a nemzetiségek jelenléte a mindennapok során kimutatható”.³³⁰

A Samu Mihály nevével fémjelzett szakértői kör ugyancsak ekkor hozta nyilvánosságra saját előterjesztését, amely a kisebbségi érdekek kifejeződését a nemzetiségi szövetségek önkormányzásában, és egyéb önszerveződési formákban képzelte el. A koncepció személyi hatálya még csak a tradicionális és hivatalosan elismert nemzeti kisebbségekre (déli szlávok – horvátok, szerbek, szlovének –, németek, románok, és szlovákok) vonatkozott. Hangsúlyozta azonban, hogy:

A nemzetiségi törvénnyel kapcsolatban fölvetődik más kisebbségek kérdése (cigányok, zsidók, magyarországi örmények, bolgárok, lengyelek, vallási közösségek). Ezekre a közösségekre a nemzetiségi törvény nem vonatkozik, ám ha szervezeti fejlődésük – az egyesülési törvény alapján – eljut arra a szintre, hogy nemzetiségi jellegű szervezethez érnek el, akkor az országgyűlés nemzetiségi bizottságának véleménye alapján a minisztertanács nemzetiségi államtitkársága engedélyezheti külön nemzetiségként való működésüket.³³¹

Samu tervezete magán viselte az önkényesen tiltó-engedélyező szocialista irányítási rendszer minden jellemzőjét, viszont kétségtelen, hogy a tradicionális kisebbségek mellett a mikrokisebbségek említésével egy lehetőséget ajánlott fel.

Baka András az Igazságügyminisztérium (IM) számára készített egy tervezetét megvitaták ugyan, de azonnal félre is tettek. 1988. szeptember 20-án jelent meg a Minisztertanács „Javaslat a nemzetiségi törvény politikai irányelveire” című dokumentuma, amely a szokásos önkritikus hangvétellel megállapította, hogy negyvenes és az ötvenes években az „az ismert” okokból megkezdődött a „nemzetiségi helyzetből való menekülés, az asszimilációra törekvés” és az automatizmus politikájának következményeképp elkezdődött a nemzetiségek felszámolásának folyamata.³³² A minisztertanácsi koncepció meghatározta, hogy mi nem lehet a nemzetiséghez való tartozás kritériuma:

A származás a demokratikus jogrendszerben nem meghatározható, megfoghatatlan kategória. Erre hivatkozni a fasiszta ún. faji törvényekre való közvetett vagy közvetlen utalást is jelentené. [...] Ebből következik, hogy [...] a nemzetiséghez való tartozás csak az egyén szuverén döntésén [...] alapulhat.³³³

A tervezet az egyén számára azonban lehetőséget adott, hogy figyelembe vegye „valóságos vagy vélt családi leszármazását”.³³⁴ Tehát, ha az egyént mások sorolják egy nemzetiséghez, az fasiszta, faji jellegű utalás, de ha az egyén saját maga dönt csoport-hovatartozásáról a származása alapján, akkor megteheti. A kérdés itt csak az, hogy mit jelent az egyén esetében a „vélt családi leszármazás”?

Az MSZMP KB 1988. november 22-én állásfoglalást adott ki a szocialista elveken alapuló új nemzetiségi politika alapelveiről és gyakorlatáról, a jogrendszerből hiányzó a nemzetiségi jogok átfogó, korszerű és a szükséges mértékig részletes szabályozásáról, valamint a nemzetiségi törvény irányelveiről. Az eddig meghatározó kölcsönösségi elvet kizárták, és az MSZMP nemzetiségpolitikáját független elvi politikaként határozták meg. Tematikáját tekintve nem különbözik a korábbi párthatározatokról, megtalálható benne az öndicséret, az

³³⁰ Stark 1988. 6. o. Idézi Dobos, 2005. uo.

³³¹ Samu, 1988, 1989. Idézi Dobos, 2005. uo.

³³² Győri Szabó, 1998. 262. o.

³³³ Uo.

³³⁴ Uo.

önkritika, a hibák ellenére mégis kimutatható és továbbfejlesztendő sikerek. Mindenképpen javára írandó, hogy lehetőséget kínál a cigányoknak a nemzetiségi léthez, elismeri a kisebbségi különjogokat és azok törvényi szavatolására tesz ígéretet.

Az állásfoglalás tézisei számos esetben visszaköszönnek az 1993-ben elfogadott kisebbségi törvényben:

Nemzetiségi politikánk jelentős eredménye, hogy hazánkban érvényesül a nemzetiségek egyenjogúsága, a nemzetiségi és a magyar lakosság viszonya zavartalan, a nemzetiségi lakosság ápolhatja kapcsolatait anyanemzetével, a nemzetiségi lakosság közérzete jó, és elkötelezetten vesz részt a szocialista társadalomépítés feladatainak megoldásában. Nemzetiségi politikáknak ezekben az eredményeiben jelentős szerepük van a nemzetiségi szövetségeknek és azoknak a párt-, állami és társadalmi szervezeteknek, amelyek nemzetiségpolitikánk elveinek megvalósításáért az elmúlt időszakban is sokat tettek.

A nemzetiségi politika megvalósításáért felelős párt-, állami és társadalmi szervezet, valamint a nemzetiségi szövetségek erőfeszítései ellenére sem sikerült előrehaladást elérni a nemzetiségi lakosság azonosságtudatának megőrzésében, anyanyelvhasználatának, sajátos kultúrájának fejlődésében. Ebben az objektív történelmi, társadalmi és etnikai folyamatokon kívül szerepet játszik az is, hogy nemzetiségi politikánk helyes elveit a gyakorlatban csak részben sikerült érvényre juttatni.

Ahhoz, hogy a nemzetiségek meg tudják őrizni sajátosságaikat, kisebbségvédelmi szemléletű, támogató jellegű nemzetiségi politikára van szükség. Ennek szellemében kell megújítani nemzetiségpolitikai gyakorlatunkat is.

Nemzetiségi politikánk megújulásának fontos feltétele az aktív kisebbségvédelmi szemlélet széles körű elfogadtatása és meggyökereztetése társadalmunkban. Ennek érdekében változást kell elérni a magyar közvéleménynek a nemzetiségek életéről, helyzetéről való tájékozottságában, és következetesen fel kell lépni a nemzeti előítéletek megnyilvánulásaival szemben.

Tudatosítani kell, hogy:

- a nemzetiségek léte és boldogulása, nemzeti sajátosságaik megőrzésének támogatása társadalmunk demokratizmusának, politikai érettségének is fokmérője, és sajátos feladatokat ró a többségi nemzethez tartozókra is;

- az MSZMP nemzetiségi politikája elvi politika, nem függvénye a szomszédos országok nemzetiségi politikájának - e téren a viszonyosság elve semmilyen formában sem érvényesülhet.

Az alkotmány - az állampolgárok alapvető jogairól és kötelességeiről szóló fejezetben - 1949 óta rendelkezik a Magyarországon élő nemzetiségek egyenjogúságáról, anyanyelvük használatáról, anyanyelven történő oktatásuk, valamint saját kultúrájuk megőrzésének és ápolásának jogáról. Jogrendszerünkben azonban hiányzik a nemzetiségi jogok átfogó, korszerű és a szükséges mértékig részletes szabályozása.

Az ország gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális életének megújulása, a politikai és jogi intézményrendszer reformja, valamint a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának aláírásával vállalt kötelezettségünk is megkívánja nemzetiségpolitikai gyakorlatunk továbbfejlesztését. A Magyar Népköztársaság szocialista elveken alapuló nemzetiségpolitikai törekvéseit az alkotmány megújítása mellett önálló nemzetiségi törvény megalkotásában is ki kell fejezni. A törvény a következő évtizedekre kereteket teremthet a Magyar Népköztársaságban élő nemzeti többség és a nemzeti kisebbségek társadalmi viszonyainak fejlesztésére, meghatározhatja a kisebbségek fejlődéséhez szükséges jogi feltételeket, elősegítheti a kedvező társadalmi közhangulat kialakulását, hozzájárulhat a társadalom - különbözőségek elismerésén alapuló - egységének erősítéséhez, a tolerancia, szolidaritás és internacionalizmus megszilárdításához. Ennek megfelelően több évtizedre érvényes módon kell kifejeznie a nemzetiségi érdekeket, összhangban a társadalmi fejlődés hosszú távú céljaival.

A törvény megalkotásánál figyelembe kell venni a sajátos, főképp legújabb kori történelmünk során kialakult magyarországi adottságokat, ill. a nemzetiségekkel, kisebbsé-

gekkel kapcsolatos általános kérdések hazai megjelenési formáit. Ide tartozik elsődlegesen az a körülmény, hogy a hazai kisebbségek nem összefüggő tömbökben, jól meghatározható területeken élnek, hanem többé-kevésbé szétszórva, az ország területén egyenlőtlenül eloszló csoportokban, s általában még az úgynevezett nemzetiségi vidékeken vagy településeken sem alkotják a lakosság többségét. Ennek következtében a nemzetiségi jogok együttesét a nemzetiségi közösségekhez (s nem tájegységekhez, területekhez) kell kapcsolni.

Sajátos történelmi adottság továbbá, hogy Magyarországon a negyvenes évek második és az ötvenes évek első felében - a kitelepítések, lakosságcsere, ill. az egyes nemzetiségi csoportokkal szembeni gyanakvás, ellenérzés következtében, de egyéb gazdasági-társadalmi okokból is - széleskörűen megindult a nemzetiségi helyzetből való menekülés, fokozódott az asszimilációra való törekvés. A későbbiekben - az MSZMP és a kormány pozitív nemzetiségi politikájának is köszönhetően - ez a folyamat lelassult. A jelenlegi helyzetben lehetőség van e folyamatok fékezésére, majd megállítására.

Különös figyelmet kíván a nemzetiséghez való tartozás kritériumainak kérdése. Az előkészítés során is megmutatkozott, mennyire szükséges egyértelműen hangsúlyozni: az etnikai értelemben vett „származás” a demokratikus jogrendszerekben meghatározatlan kategória. Az emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi normáknak megfelelően a nemzetiséghez való tartozás csak az egyén szuverén döntésén, alanyi jogából fakadó elhatározásán alapulhat.

Egyénenként a Magyar Népköztársaság állampolgárai bármilyen, a világban létező nemzetiséghez tartozónak vallhatják magukat. A törvény függeléke azokat a nemzetiségeket tüntesse fel, amelyekkel mint közösségekkel kapcsolatban az állam központi és helyi szervei anyagi konzekvenciákkal is járó kötelezettséget vállalnak.

A törvénynek az emberi jogi és kisebbségvédelmi elvek figyelembevételével lehetővé kell tennie, hogy a magukat cigányoknak valló magyar állampolgárok szervezeteik révén kezdeményezhessék nemzetiséggé válásukat.

A törvény célja

1) A törvény elsődleges célja, hogy a maga eszközeivel biztosítsa a magyarországi nemzetiségek sajátosságainak megőrzését, e sajátosságok kibontakoztatását és akadálytalan fejlődését. Ennek érdekében a törvénynek egy aktív kisebbségvédelmi politika alapelveit kell rögzítenie. Meg kell határozni a nemzetiségek egyéni és kollektív jogait, továbbá az állami szervek ezekkel kapcsolatos kötelezettségeit; biztosítani kell a nemzeti sajátosságok érvényesülésének anyagi és személyi feltételeit.

2) A törvény teremtsen feltételeket ahhoz, hogy a nemzetiségek mint kollektívák és a nemzetiségi lakosok mint egyének nemzeti sajátosságaik és identitásuk feladása nélkül illeszkedhessenek a Magyar Népköztársaság társadalmába.

3) A törvénynek a társadalom alapvető egységét és összetartozását a sajátos nemzetiségi jogok megszilárdításával párhuzamosan kell erősítenie, s biztosítékokat kell nyújtania a nemzetiségeknek az elkülönítés és mindenfajta hátrányos megkülönböztetés ellen is.

4) A nemzetiségi jogok egyértelmű rögzítése, tényleges gyakorlásuk biztosítása - viszonyosságra való tekintet nélkül a nemzetközi kapcsolatokban - a Magyar Népköztársaság alkotmányos kötelezettsége.

A törvény alapelvei

1) A nemzetiségi jogok sajátos jogok, amelyeket az állam aktív kisebbségvédelmi politikájának és demokratikus jellegének megfelelően, az emberi jogok állami szintű védelmének részeként köteles nemzetiségi lakossága számára biztosítani.

2) Az állampolgár szuverén személyi joga annak eldöntése, hogy valamely nemzetiiség tagjának tekinti-e magát avagy nem, s döntése abban nyilvánul meg, hogy a nemzetiségi lakosokat megillető sajátos jogokat, ill. a nemzetiséget megillető kollektív jogokból való részesedést részben vagy egészben igényli magának és/vagy kiskorú gyermekeinek. E döntését s annak érvényesítését semmilyen szerv nem akadályozhatja; az államnak minden lehetséges intézkedéssel biztosítani kell, hogy döntéséből sem politikai jogai, sem gazdasági vagy munkavállalási lehetőségei szempontjából hátránya ne származhasson.

sák. A törvényből eredő állami kötelezettségeket azon nemzetiségek számára kell az állam központi és helyi szerveinek biztosítania, amelyek a törvény függelékében szerepelnek.

3) A jogok biztosítása, a jogok gyakorlásának lehetővé tétele alapvetően az állam - a központi, ill. helyi állami szervek - feladata; ugyanakkor maximálisan biztosítania kell e tekintetben is az állampolgárok kezdeményezési és szerveződési lehetőségeit; kereteket kell teremtenie arra, hogy a nemzetiségek oktatási, kulturális stb. tevékenységüket saját kezdeményezésükből és saját erejükből is kifejthessék. A nemzetiségeknek és szervezeteknek rendelkezniük kell azzal a joggal, hogy az állami intézmények nemzetiségi vonatkozású tevékenységét ellenőrizhessék és értékeljék.

4) A nemzetiségekhez való tartozás vagy nem tartozás nem lehet sem negatív megkülönböztetés, sem előnyszerzés alapja. A nemzetiségi hovatartozás hatósági rögzítése, állami igazolványban, útlevélben stb. való feltüntetése nem engedhető meg, az ún. származási kritérium sem vehető tekintetbe.

5) A népszámlálást úgy kell megszervezni, ill. végrehajtani, hogy az alapelvek érvényesülését és a nemzetiségi törvény céljainak megvalósítását segítse elő. Ennek érdekében tudományos adatgyűjtéseket is kell végezni, az itt megfogalmazott általános alapelvek tiszteletben tartásával.

A nemzetiségi jogok fő tartalma

Előzetes megjegyzések

Nem részei a felsorolásnak azok az általános állampolgári jogok, amelyek mindenkit megilletnek, de amelyeket a nemzetiségi lakosok vagy csoportok sajátos nemzetiségi céllal, tartalommal vehetnek igénybe. Ezek között legfontosabb az egyesülési jog, amelynek értelmében a nemzetiségi állampolgárok joga, hogy - a törvény megszabta lehetőségekkel élve - különböző egyesületeket alakítsanak, amelyeknek sora a helyi kulturális vagy egyéb célú egyesületektől, kluboktól az országos szövetségekig, társadalmi szervezetekig terjedhet, s célja lehet bármely, a nemzetiségi törvényben foglalt vagy általános állampolgári jog gyakorlásának biztosítása, elősegítése.

A nemzetiségi jogok bármelyikének igénybevétele értelemszerűen soha nem jelentheti azt, hogy a nemzetiségi lakos a társadalom többi tagját megillető azonos jogok igénybeviteléről lemond vagy azokból kizárható; a magyar nyelv és kultúra tanulmányozása, a magyar oktatási intézmények igénybevétele, a magyar nyelvhez, kultúrához való kötődés fenntartása a nemzetiségi lakosoknak a nemzetiségi jogok igénybevétele esetén is magától értetődő joga.

A nemzetiségi nyelv (anyanyelv) használatának joga

Kollektív nyelvhasználati jogként a nemzetiségi vagy vegyes lakosságú településeken biztosítandó a nyilvános hivatalos szövegek, feliratok, valamint egyéb dokumentumok kötelező két- vagy többnyelvűsége (magyar, valamint a nemzetiségi nyelv).

Az egyén anyanyelvhasználati joga az ország területén minden nyelv esetében korlátozatlan, ezért az egyéni nyelvhasználat kérdése csak a hatóságokkal való érintkezés viszonylatában merül fel. E tekintetben az ország egész területén biztosítandó a nemzetiségi nyelvek használata a hatóságok és a bíróságok előtt, s a velük való minden szóbeli vagy írásos érintkezésben; a jog folyamatos gyakorlásának lehetővé tétele céljából a nemzetiségi, ill. a vegyes lakosságú településeken külön intézkedésekkel is elő kell segíteni az állami szervek felkészülését.

Az anyanyelven folyó oktatás joga

Az arra illetékes állami (köztük tanácsi) szervek a törvényben meghatározandó számú gyermek jelentkezése esetén kötelesek biztosítani és támogatni a nemzetiségi anyanyelv oktatását a nemzetiségi nyelv sztenderd változata alapján, valamint a nemzetiségi nyelv sztenderdizált változatán folyó teljes iskolai nevelést-oktatást az óvodától a középiskolával bezárólag, szükség esetén körzetesített vagy megyei szinten, kis létszámú igény esetén országos szinten. A nemzetiségi lakos e jogokkal egyéni döntése alapján élhet. A magyar nyelv és irodalom magyar nyelvű oktatása a nemzetiségi tannyelvű iskolákban is kötelező marad. A nemzetiségi és vegyes lakosságú települések iskoláiban a

nem nemzetiségi lakos gyereke számára is lehetővé kell tenni a nemzetiségi nyelv tanulását, úgy, hogy ez a nemzetiségi anyanyelv-elsajátítását ne terhelje, ne korlátozza.

Az e pontban meghatározott oktatási jogok keretében a nemzetiségek - az oktatási törvény előírásainak megfelelően, esetleg annak szükséges módosításával - saját kezdeményezésű, ill. fenntartású és felügyeletű óvoda-, ill. iskolaalapítási joggal is rendelkeznek.

A saját értelmiség kialakításának, saját kultúra megőrzésének és fejlesztésének joga

Az állam köteles a nemzetiségi iskolák pedagógusainak, a nemzetiségi nyelv oktatóinak, a nemzetiségi közművelődés dolgozóinak, valamint a hatósági tolmácsoknak a kiképzését a magyar felsőoktatásban, ill. a nemzetiség nyelvét általános felsőoktatási nyelvként használó országok felsőoktatási intézményeiben biztosítani, s elősegíteni valamennyi értelmiségi pályán a kiképzés iránti igény felkeltését.

Saját költségükön, állami, ill. a nemzetiségek által alapított vagy külföldi adományozású ösztöndíjak segítségével a nemzetiségi fiataloknak legyen joguk a nemzetiségük nyelvét általános felsőoktatási nyelvként használó országok egyetemén és főiskoláján diplomát szerezni; e diplomák egyenértékűségének elbírálására és honosítására a nemzetközi egyezmények és egyenértékűségi szabályok értelmében, az e szabályok megengedte maximális rugalmassággal kell az állami szerveknek eljárniuk. Azok a nemzetiségi fiatalok, akik saját költségükön szocialista országokban a nemzetiség nyelvét felsőoktatási nyelvként használó egyetemeken, főiskolákon folytatják tanulmányaikat, két sikeresen lezárt félév után tanulmányaikhoz állami támogatást igényelhessenek.

A magyar felsőoktatási intézményekbe való felvétel célját szolgáló vizsgákon - a magyar nyelv és irodalom vizsgák kivételével - a nemzetiségi fiataloknak legyen joguk anyanyelvükön vizsgázni.

A hatályos jogszabályok keretei között a nemzetiségi közösségeknek, ill. személyeknek joguk van könyveket kiadni, ill. kiadvállalat alapítását kezdeményezni, nemzetiségi nyelvű műkedvelő vagy hivatásos művészeti (színházi, zeneművészeti stb.) csoportokat alakítani és fenntartani, hanglemezek és más hanghordozók, filmek, videokazetták gyártását kezdeményezni.

A minden állampolgárra érvényes jogszabályok alapján a nemzetiségeknek joguk van időszaki, ill. napilapok alapítására, közösségi fenntartású zárt láncú tv-hálózatok, kábel tv-k kialakítására. A nemzetiségi nyelven, ill. a nemzetiséget érdeklő kérdésekről szóló televízió- és rádióműsorok sugárzása alapvető állami feladat.

Erősíteni kívánatos a nemzetiségi települések népesség- és munkaerőmegtartó, ill. -vonzó erejét. E kérdést a helyi, megyei szerveknek folyamatosan figyelemmel kell kísérniük, és adott esetben - központi állami szerveknél is - kezdeményezéseket kell tenniük megfelelő intézkedések megtétele céljából.

A települések, ill. a megyék állami szerveinek figyelemmel kell kísérniük, ill. támogatniuk kell a nemzetiségi lakosság tárgyi, építészeti, települési emlékeinek megőrzését.

Érdekképviseleti jogok

A nemzetiségek által alakított helyi egyesületek, országos szövetségek, társadalmi szervezetek a Minisztertanács nemzetiségi ügyekben illetékes tagjánál, a Nemzetiségi Konzultatív Bizottság (lásd alább) elnökénél az általuk képviselt nemzetiségek nevében és érdekében közvetlenül eljárhatnak, ill. a nemzetiségi törvényben biztosított jogok megsértése esetén a megfelelő bíróságokhoz fordulhatnak (pl. alkotmánybírósághoz, közigazgatási bírósághoz). Nemzetiségi jogainak megtagadása vagy megsértése esetén az állampolgár egyénileg is jogorvoslatot kérhet az illetékes bíróságoktól.

A választási törvény tartalmazzon eljárást arra vonatkozólag, hogy a nemzetiségek milyen módon ajánlhatnak képviselő- és tanácstagjelölteket.

A vegyes lakosságú településeken és megyékben a közhivatali állások betöltésének szabályait szintén a megfelelő törvény keretei között kell szabályozni az aktív kisebbségvédelem figyelembevételével.

Jog az anyanemzettel való kapcsolattartáshoz

A Magyar Népköztársaság síkraszáll a területén élő nemzetiségek és a velük egy nyelvű nemzeteik kapcsolatainak erősítéséért. Külpolitikájában képviseli a nemzetiségek

e kapcsolatokhoz fűződő érdekeit, törekszik a szükséges keretek kialakítására, amelyeket a nemzetiségek szervezeteik és intézményeik útján is hasznosítanak.

A nemzetiségek egyesületeinek, szövetségeinek és társadalmi szervezeteinek s az egyes nemzetiségi lakosoknak is jogot kell hogy biztosítson a törvény arra, hogy - amennyiben létezik ilyen - annak az országnak, ill. azoknak az országoknak állampolgáraival, oktatási és kulturális intézményeivel, amelyben az adott nemzetiségnek megfelelő anyanemzet él, akadálytalan kapcsolatot tartson fenn a Magyar Népköztársaság törvényes rendjének keretein belül, az anyanemzet országának sajtójával, kulturális életével megismerkedjék, az adott ország iskoláztatási lehetőségeit hasznosítsa.

Szervezeti, végrehajtási intézkedések

A nemzetiségi kérdésekben való állásfoglalások elősegítése, a nemzetiségi alap (lásd alább) kezelése céljából - a Minisztertanács közvetlen tanácsadó és konzultatív szerveként - kívánatos egy Nemzetiségi Konzultatív Bizottság létrehozása, a Minisztertanács illetékes tagjának közvetlen felügyelete alatt.

A nemzetiségek oktatási, kulturális, tájékoztatási stb. jogainak gyakorlása csak többféle anyagi forrás egyidejű igénybevételével biztosítható. Továbbra is jelentős szerepet kell játszania ezen belül a központi és tanácsi költségvetésnek. A Központi Bizottság mindezek mellett ajánlja a kormánynak: vizsgálja meg egy költségvetési, vállalati, magán- és külföldi pénzeszközök befogadására is alkalmas ún. nemzetiségi alap létrehozásának lehetőségét. A nemzetiségi alap elsődleges célja volna, hogy kiegészítő jellegű anyagi támogatást biztosítson a helyi állami szerveknek és nemzetiségi szervezeteknek azon tevékenységükhöz, amely a nemzetiségi törvény végrehajtását, a nyelvhasználati, oktatási és kulturális stb. jogok gyakorlását szolgálja.

A törvény függeléke

Kívánatos, hogy a Magyar Népköztársaságban élő nemzetiségek deklarálását a törvény maga ne tartalmazza. A függelék azokat a nemzetiségeket sorolja föl, amelyekkel kapcsolatban az állam anyagi konzekvenciákkal járó kötelezettségeket is vállal. A törvény függelékében való feltüntetést - a magukat nemzetiséginek valló állampolgárok megbízásából - a nemzetiségek országos szervezetei kezdeményezhetik a Minisztertanács útján.

A Minisztertanács a nemzetiségi érdekképviselői szervekkel és a tanácsokkal egyeztetve tegyen javaslatot a törvény függelékében feltüntetett nemzetiségek által lakott, ill. vegyes lakosságú települések listájára abból a célból, hogy az egyes, törvényből eredő állami kötelezettségeket ezeken a településeken biztosítsák.

A törvény céljai között alkotmányos kötelezettségként említette a magyarországi nemzetiségek sajátosságai megőrzésének, e sajátosságok kibontakoztatásának és akadálytalan fejlődésének, valamint az ezekhez szükséges anyagi és személyi feltételeknek a biztosítását, a nemzetiségek egyéni és kollektív jogainak, továbbá az állami szervek ezekkel kapcsolatos kötelezségeinek meghatározását. A KB a minisztertanácsi állásfoglaláshoz hasonlóan foglalt állást a nemzetiséghez való tartozás kritériumainak kérdésében, amennyiben megtagadta a származást kategóriájának használatát.

A törvény alapelvei meghatározták, hogy minden állampolgár szuverén személyi joga annak eldöntése, hogy valamely nemzetiség tagjának tekinti-e magát, avagy nem. Ez a döntés a nemzetiségi lakosokat megillető sajátos jogok, ill. a nemzetiséget megillető kollektív jogokból való részesedés igénylésével juttatható kifejezésre, és sem a döntést, sem annak érvényesítését semmilyen szerv által nem akadályozható meg. Az alapelvek rögzítették, hogy a jogok biztosítása, a jogok gyakorlásának lehetővé tétele az állampolgárok saját kezdeményezésének figyelembe vételével alapvetően az állam feladata; továbbá, hogy a nemzetiségi hovatartozás hatósági rögzítése, állami igazolványban, útlevelelben stb. való feltüntetése nem engedhető meg, az ún. származási kritérium sem vehető tekintetbe.

Az állásfoglalás a nemzetiségi jogok fő tartalma között említi a nemzetiségi nyelv kollektív használatának jogát, a nyilvános hivatalos szövegek, feliratok és egyéb dokumentumok

kötelező két- vagy többnyelvűségét, a nemzetiségi nyelvek használatát a hatóságok és a bíróságok előtt, az anyanyelven folyó oktatás jogát, saját fenntartású és felügyeletű óvoda és iskola alapításának valamint a nemzetiségi kultúra ápolásának jogát, és a megyék és a települések támogatásával a nemzetiségi lakosság tárgyi, építészeti, települési emlékeinek megőrzését.

A KB az érdekképviselési jogokat a nemzetiségek által alakított helyi egyesületekhez, országos szövetségekhez, társadalmi szervezetekhez delegálta. Jogokat biztosított továbbá az anyanemzettel való kapcsolattartáshoz, forrásokat a nemzetiségek oktatási, kulturális, tájékoztatási stb. jogok gyakorlásához.

A nemzetiségi szövetségek 1988 decemberében tartott kongresszusaikon beszéltek először nyíltan a létüket veszélyeztető asszimilációs veszélyről. Kisebbségi törvény követeltek, amely biztosítani képes fennmaradásuk társadalmi, politikai és anyagi feltételeit. A szövetségek tisztségviselőit – először a szövetségek történetében – a kongresszus választotta meg titkos szavazással. Az ellenállás első jeleként kihagyták nevükből a kompromittálónak tartott „demokratikus” jelzőt.³³⁵ 1989 júliusában a szlovák szövetség vezetője a magyar mellett szlovákul is elmondta felszólalását.

1989 februárjában a Hazafias Népfront a cigányság teljes érdekképviselésének ellátására az Országos Cigánytanács tagjaiból megalakította a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetségét. 1988 végén Mezei István és Náday Gyula, az Országos Cigánytanácsnak egy, az átalakulással összefüggő belső körlevelében még arra kérték az érintetteket, hogy a Vass Csaba, a HNF OT Társadalompolitikai Osztályának vezetője által javasolt Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége elnevezés helyett támogassák az Országos Cigánytanács Szövetsége elnevezést, mert az előbbi „[...] még magas, és nem akarunk nemzetiség lenni [...]”.³³⁶ Mindenesetre a tagsággal és tagszervezetekkel rendelkező szövetség a cigányság önálló politikai képviseletére törekedett. A Nemzetiségi Kollégium 1989. április 24-i alakuló ülésén kijelentették: „A cigányság már eldöntötte nemzetiségi státuszát, és egyenrangú partnerként követeli közösségi jogait és vállalja ezzel járó kötelezettségeket is”.³³⁷

1989-ben szinte robbanásszerűen kezdődött el cigányszerveztek alulról jövő szerveződése. Megalakult a *Phralipe* Független Cigány Szervezetet, az *Amalipe* Cigány Kultúra és Hagyományörző Egyesület, a Cigány Ifjúsági Szövetség. A *Phralipe* ugyanezen a néven cigány irodalmi és közéleti folyóiratot adott ki. Pártokat alapítottak, de ezek rövid ideig és nem megfelelő hatékonysággal működtek. A Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja, a Magyar Cigányok Igazság Pártja, a Magyarországi Cigányok Igazság Szövetsége színrelépésük után hamarosan el is tűntek.

1989. február 7-én az MTI a következő híradást adta:

A nemzetiségi tudat erősítéséért

A szövetség fontos feladata elősegíteni a hazai szlovákság nemzetiségi tudatának erősítését - hangsúlyozta Jakab Róbertné, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének főtítkára a szövetség országos választmányának [...] Elmondta: arra ösztönzik a szlovák lakosságot, hogy vállalják nemzetiségüket, hiszen állampolgári joguk ragaszkodni származásukhoz. A készülő új alkotmány és a nemzetiségi törvény szavatolja majd, hogy senki ne féljen nemzetiségének vallani magát, emiatt senki nem szenvedhet semmilyen megkülönböztetést vagy hátrányt.

A kongresszusi küldöttek - mint mondta - kézhez kapták a nemzetiségi törvény koncepciójának irányelveit. [...] A szövetségnek - mint politikai és érdekképviselési szervnek -

³³⁵ Tilkovszky, 1998. 168. o.

³³⁶ Dobos, 2009. <http://adatbank.transindex.ro/regio/tortenelem/?intezmeny=107>

³³⁷ Győri Szabó, 1998. 201. o.

kötelessége kialakítani erre vonatkozó állásfoglalását és részt venni a nemzetiségi törvény megalkotásában. (MTI)³³⁸

1989-ben az MSZMP elhatározta a kisebbségi-intézményi keretek bővítését is. Az 1048/1989. (IV. 24.) MT sz. határozattal létrehozták a Minisztertanács Nemzetiségi (később Nemzeti és Etnikai Kisebbségi) Kollégiumát, amelynek a döntés-előkészítő, véleményező, értékelő, tanácsadó feladatkört szántak, az operatív feladatok ellátására pedig a Minisztertanácsban belül önálló államigazgatási szervként létrehozták a Nemzetiségi Titkárságot, amelynek nevét később Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkárságára változtatták.

A Kollégium munkájában a hagyományos négy kisebbségi szövetség mellett (déli szlávok, románok, szlovákok, németek) mellett a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége is részt vett. Emellett meghívták a cigányok másik két szervezetét, a Magyar Cigányok Kulturális Szövetségét, az Országos Cigánytanácsot, továbbá a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtestületét, a Magyarországi Zsidó Kulturális Egyesületet, valamint a görögök, bolgárok, lengyelek és örmények közös képviselőjét.

1989-ben jelent meg a nemzetiségi törvény kidolgozásában élen járó Titkárság védőernyője alatt az „autonomisták” csoportja. A csoport tagjai a Titkárság és a Kollégium, az Antall-kormány idején pedig a Nemzeti-etnikai Kisebbségi Hivatal (NEKH) köré szerveződtek, és a kisebbségi kérdés megoldására a kollektív kisebbségi jogok biztosítását, intézmények létrehozását, valamint kisebbségi autonómia kialakítását tartották az egyedüli megoldásnak.

Az Igazságügyminisztérium körül szerveződő és Baka nevével fémjelezhető „liberálisok” álláspontja szerint nincs szükség külön kisebbségi jogokra és intézményekre, mivel a kisebbségek megmaradásának fő biztosítója az egész jogrendszer kisebbségbarát működése,³³⁹ és letéteményesei a kisebbségi civil szervezetek.

XI.2. Az identitásválasztás szabadsága

Bíró Gáspár autonomista koncepciójának mind az 1989. novemberi, mind pedig az 1990. februári változata tartalmazta a szabad identitásválasztás elvét. Ennek értelmében a kisebbséghez tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. A személyi elven szerveződő kulturális, az 1990-es tervezetben kulturális és szociális önkormányzatok hozzájuk önkéntes alapon csatlakozó tagjaikat saját maguk tartották volna nyilván.³⁴⁰

Bíró koncepciója az identitás szabad megválasztásáról (bár arra a jelentéstartalomra, amit Bíró a választás alatt ért, sokkal inkább alkalmas a Kaltenbach Jenő által bevezetett, az identitás szabad vállalása terminus) alapvetően határozta meg az 1993-ban elfogadott törvényt. Az identitás szabad megválasztása tartalmának sajátos értelmezése a „felhasználók” részéről számos problémát okozott a későbbiekben, de nem okozott volna, ha Bíró tervezetének azon tétele is elfogadást nyer, hogy az önkéntes jelentkezőket az önkormányzat tartja nyilván. Szociálpszichológiai tétel, hogy a csoporthoz tartozáshoz nem elég, ha az egyén kinyilvánítja, hogy ő ehhez vagy ahhoz a csoporthoz tartozik, csoporttagságát csoportnak el is kell ismernie.

Még egy gondolat az identitás szabad választásának kérdéséhez: választani identitások között csak az választhat, akinek többes identitása van. A magyarországi kisebbségek jelentős része kettős identitású. Tehát egy többes kötődésű nemzetiséghez tartozó egyén megválaszt-

³³⁸ <http://1989.mti.hu/Pages/News.aspx?date=0207&ni=118478&ty=1> (Letöltve: 2009. 02. 25.)

³³⁹ Bíró, 1995. 36. o.

³⁴⁰ Bíró Gáspár: A nemzeti és etnikai kisebbségi törvénytervezetének alapelvei (Kézirat). Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkársága, 1989. TLIK. Bíró Gáspár: A nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségi törvénytervezet alapelvei (Kézirat). 1990. TLIK. Idézi Dobos, 2005.

hatja, hogy vállalja-e német, szlovák, szerb, horvát identitását, vagy inkább a magyar identitást választja. Vagy egyszerre mind a kettőt, mert az identitás tanult, s a kettős kötődésű egyének szocializációjuk során mind a nemzetiségi mind többségi identitás tudáskészletét elsajátították. Az identitás szabad megválasztásának jogára hivatkozva azonban az ne legyen lehetséges, hogy olyan egyének mondhassák magukat egy-egy kisebbséghez tartozónak, akiknek identitásából a nemzetiségi identitáselemek hiányoznak. Itt térnék vissza ahhoz a gondolat-hoz, hogy a csoport joga legyen nyilvántartani, ki tartozik hozzá. Ugyanakkor a kisebbségekhez tartozóknak – amennyiben azt akarják, hogy identitásukat a többség elfogadja, és annak ápolását támogassa, nyíltan kell vállalniuk azt. Ehhez persze befogadó és elfogadó társadalmi közeg szükséges, hogy az egyének félelem és szégyen nélkül, nyíltan és büszkén merjék vállalni, hogy mely nemzetiségnek tagjai.

XI.3. A pártállami korszak végének kisebbségekkel kapcsolatos törvényei és az államalkotó kisebbségek

Ahogy az „1983. évi III. törvény az Országgyűlési képviselők és a tanácsstagok választásáról”, úgy az „1989. évi XXXIV. törvény az országgyűlési képviselők választásáról” sem rendelkezett a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéről. A nemzetiségek képviselői gyakorlatilag 1958 óta a Népfront listáján, majd 1983-tól az Elnöki Tanács által összeállított országos listán bejuthattak a parlamentbe, de az országgyűlési képviselet kisebbségi jogként sehol sem kodifikálták.

A pártállam törvényhozása utolsó leheletével szerette volna korrigálni ezeket a hiányosságokat és rövid egy év alatt három, a kisebbségek szempontjából fontos, de a parlamenten kívüli ellenzék számára két esetben is elfogadhatatlan, ezért hatalomra kerülésük után vissza is vont törvényt szavazott meg.

Elsőként az Alkotmányról szóló 1989. XXXI. törvény a kisebbségeket Mándity Marin javaslatára államalkotó tényezőként határozta meg:

68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

(2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és nyelvi kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

Nem tudni, mi motiválta a javaslattevőt, vagy az országgyűlést kisebbségek „államalkotó tényezőként” való meghatározására. Jelentése a mai napig nem egyértelmű. 1989-ben a mikrokisebbségek hivatalosan nem léteztek, a politika egyáltalán nem vett tudomást róluk, a népszámláláson sem írták össze őket. Ebből következően nem lehettek államalkotók sem, viszont az 1993. évi kisebbségi törvény taxációjával automatikusan azzá váltak. Azt a kérdés, hogy mi az államalkotás kritériuma, vagy *differentia specificája* a törvényalkotó sem akkor, sem később nem tette fel magának, következésképpen válasz sem születhetett. Bekerült az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvénybe is, amelynek része ma is:

3. § (1) A Magyar Köztársaságban élő kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. [Alkotmány 68. § (1) bekezdés]. Kultúrájuk része a magyarországi kultúrának.

Az „1989. évi XXXIV. törvény az országgyűlési képviselők választásáról” nem rendelkezett a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéről. A törvényparlamenti vitájában elhangzott az a módosító javaslatot, hogy az új országgyűlés alakuló ülésén válasszon a

szövetségek (és az egyházak) tagjaiból 12 főt, nem fogadták el; részben az Ellenzéki Kerekasztal tiltakozása miatt, mert így a korporatív elem beemelésével sérült volna a demokratikus választási elvekre épülő parlamenti választási rend, részben az akkor elfogadott alkotmány-módosítás miatt, amely az országgyűlési képviselők közvetlen választását írta elő.³⁴¹

A Titkárság azonban nem hagyott fel a kisebbségek parlamenti képviseletének megoldásával. A kisebbségi vezetők a Titkárság behívásos eljárását fogadták el és követelték, hogy „a parlament december 18-án kezdődő ülészsaka foglalkozzon a hazai kisebbségek intézményes képviselete megteremtésével”.³⁴² A szocialista kormány 1990 januárjára ígérte a kisebbségek parlamenti képviseletének betervezését a parlament elé, amely a Kollégium és a Titkárság tervezete alapján új képviselői helyeket hozott volna létre.

A parlamenten kívüli pártok, élükön az SZDSZ-el és a Fidesszel elismerték a nemzetiségi jogok fokozott védelmének szükségességét, de nem értettek egyet az új képviselői mandátumok létrehozásával. Már ekkor jelentkezett a máig érezhető félelem, hogy a kisebbségi képviselők – akár ha behívással, akár ha a parlamenti választásokon kisebbségi és nem pártjelöltként kerülnek be az országgyűlésbe –, politikai irányultságuknak megfelelően megbontának, és bizonytalanná tennék a választások eredményeképp kialakult helyzetet, és akár kormánybuktató pozícióba is kerülhetnek.

Abban azonban megállapodás született, hogy a kisebbségek jogainak védelmét a pozitív diszkriminációval, vagyis többletjogok biztosításával kell garantálni, és mivel a kisebbségek száma nem állapítható meg, közvetlen választások útján kisebbségenként egy reprezentatív helyet kell számukra biztosítani. A kérdés rendezését külön törvény hatáskörébe utalták.

A pártállam utolsó országgyűlésén, 1990. március 1-én, ismét módosította az Alkotmányt. Ez volt a második fontos döntést; az új országgyűlés hamarosan meg is változtatta. Az „1990. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról” rögzítette nemzetiségek országgyűlési képviseleti jogát:

6. § Az Alkotmány 68. §-a a következő (3) bekezdéssel egészül ki:

„(3) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek képviseletét az Országgyűlésben és a tanácsokban biztosítani kell. Az Országgyűlés a 71. § (1) bekezdése szerinti választástól függetlenül a kisebbségek képviseletére - külön törvényben meghatározott módon és számban - országgyűlési képviselőket választ.”³⁴³

A harmadik döntés, amely 1990 augusztusában szintén visszavonásra került, az 1990. évi XVII. törvény volt a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviseletéről. Ezt az országgyűlés ugyancsak március 1-jén fogadta el, és a következőket rögzítette:

Az Országgyűlés az Alkotmány 68. §-a (3) bekezdésének végrehajtására a következő törvényt alkotja:

1. § A Magyar Köztársaságban a cigány, a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák, szlovén és a zsidó közösségnek az a része, amely önmagát a legteljesebb önkéntesség alapján nemzeti-etnikai kisebbségnek vallja (a továbbiakban e törvény alkalmazásában együtt: kisebbségek) az Országgyűlésben egy-egy képviselővel rendelkezik.

2. § (1) A kisebbségek képviselőire az Országgyűlés alakuló ülését követően harminc napon belül jelölő bizottság tesz javaslatot.

(2) A jelölő bizottság az Országgyűlésben képviselettel rendelkező pártok képviselőcsoportjai által kijelölt képviselők közül, továbbá a pártokhoz nem tartozó képviselők ál-

³⁴¹ Györi Szabó, 1998. 74. o.

³⁴² Idézi Györi Szabó, 1998. 65. o.

³⁴³ 1990. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról
<http://www.complex.hu/kzldat/t9000016.htm/t9000016.htm>

tal kijelölt képviselők közül áll. A jelölő bizottság a javaslattevél előtt köteles kikérni a kisebbségek érdekképviselői szervezeteinek véleményét.

3. § Az Országgyűlés a kisebbségek képviselőit titkos szavazással választja meg.

4. § Ha az Országgyűlés a jelöltet nem választja meg, a jelölő bizottság legkésőbb tizenöt napon belül új javaslatot tesz.

5. § (1) Az e törvény alapján megválasztott országgyűlési képviselő jogállása azonos a többi képviselőével.

(2) Ha az e törvény alapján megválasztott képviselő megbízatása az Országgyűlés működésének befejezése előtt szűnik meg, helyére új képviselőt kell választani.

6. § Ez a törvény a kihirdetése napján lép hatályba.³⁴⁴

A törvény a parlamenti képviseletet a hat hagyományos nemzetiségi közösség (a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák, és a szlovén), valamint az etnikai csoportként megnevezett cigányok, valamint a zsidó közösség³⁴⁵ számára tette lehetővé. 1990-ben még nem álltak rendelkezésre pontos népszámlálási adatok a kisebbségekről. A törvény nem vette figyelembe, hogy az ország területén, ha kisebb számban is, de ezen kívül még számos más kisebbség is él.³⁴⁶

Ez a parlamenti képviselet nem szabad választással, hanem kijelöléssel valósult volna meg, ami önmagában sérti a képviselet elveit. A kisebbségeknek, azaz érdekképviselői szervezeteiknek annyi joguk lett volna, hogy a többségi parlament maga kijelölt jelölő bizottságának jelöltjeiről véleményt mond, aminek nem volt kötelező ereje a döntéshozókra nézve. A törvény egyértelmű alá- fölérendeltségi viszonyokat fogalmaz meg: a többség majd eldönti, ki képviselje a kisebbségeket.

Már ebben a törvényben is szembetűnő az a szellemiség, ami a mai napig jellemzi a kisebbségek az Alkotmányban definiált helyzetét, a kisebbségi törvényt és annak módosításának megalkotási folyamatát és eredményét, jelesül, többség és kisebbség hierarchikus viszonyát, az adok is meg nem is állapotát. A többségi parlament által kijelölt jelölőbizottság – közelebbről meg nem határozott szempontok szerint – állította volna a jelölteket, akiket a többségi parlament szavazott volna meg.

A kisebbségeknek, azaz érdekképviselői szervezeteiknek annyi joguk lett volna, hogy a többségi parlament maga kijelölt jelölő bizottságának jelöltjeiről véleményt mond, aminek nem volt kötelező ereje a döntéshozókra nézve. A törvény egyértelmű szocialista mentalitást tükröz: a többség majd eldönti, ki képviselje a kisebbségeket. Ez a parlamenti képviselet nem szabad választással, hanem gyakorlatilag kijelöléssel valósult volna meg, ami önmagában sérti a képviselet elveit.

1990. február 21-én a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, a Szerb Demokratikus Szövetség, a Szlovákok Szabad Szervezete, a Magyarországi Szlovák Fiatalok Szervezete, a MLADOST (Magyarországi Horvát, Szlovén és Szerb Fiatalok Független Szervezete), a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége, és a Magyarországi Horvátok Szövetsége létrehozta a Magyarországi Nemzeti Kisebbségek Unióját. Programnyilatkozatában az új szervezet élesen, ugyanakkor elkeseredett hangon bírálta a szocialista kisebbségpolitikát:

³⁴⁴ <http://www.complex.hu/kzldat/t9000017.htm/t9000017.htm#kagy2>

³⁴⁵ A zsidóság szervezetei tiltakoztak etnikumként való számbavételük miatt, és nem kívánták a kisebbségi státuszt elfogadni.

³⁴⁶ Lengyel nemzetiségiek 1990. XVII. törvény megsemmisítésére beadványt nyújtottak be az Alkotmánybírósághoz azzal az indoklással, hogy a törvény „hátrányosan megkülönböztetve mellőzi Magyar Köztársaságban élő más kisebbségeket”. Mivel a parlamenti képviselethez való jogot az 1990. évi XL. Törvényben a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról kiírták az alaptörvényből, az Alkotmánybíróság 335/B/1990. végzése megszüntette az eljárást.

A politikai pártok és a kormány szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyják a nemzeti kisebbségek demokratikus követeléseit. A magyarországi nemzeti kisebbségek érdekvédelmi szervezeteit kirekesztették a politikai tárgyalásokból, a demokratikus választásokból.

A parlamenti képviselötükről hozott országgyűlési határozat pedig kiszolgáltatta a kisebbségeket a politikai pártok érdekeinek. A kormány továbbra sem biztosít a nemzeti kisebbségek részére önrendelkezési joggal bíró, autonóm intézményrendszert. Ezzel szemben egy régi típusú intézményt hozott létre, amely a régi gyakorlatnak megfelelően a nemzeti kisebbségek nevében, fölött és helyett határoz és intézkedik, és a nemzetiségi kérdés kezelésében általában a régi elvek jutnak kifejezésre.

Az autonómia biztosítását, a diktatórikus rezsimek által okozott károk helyreállítására nyújtandó konkrét támogatást a magyar kormány eddig csupán a szomszédos államokban élő magyarság számára helyezte kilátásba, és megteremtette hozzá az anyagi fedezetet.³⁴⁷

XII. A rendszerváltás után

XII.1. Népszámlálási adatok

*Összehasonlító népszámlálási adatok 1990-2001.*³⁴⁸

---

³⁴⁷ Cigány Újság –Romano Néviye, 1990. június IV. évfolyam, Közös Út– Drum Komun – Gemeinsamer Weg – Kethano Drom – Skupna Pot – Spoločna Cesta – Zajednički Put, Különszám 2.

³⁴⁸ Népszámlálás, 2001. IV. Nemzetiségi kötődés – A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. KSH. 3. o.

Hazai kisebbség	Az anyanyelvet vallók		A nemzetiséghez tartozást vallók		A nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	Családi, baráti közösségben a nyelvet használók
	száma					
	1990	2001	1990	2001	2001	2001
Bolgár	1 370	1 299	..	1 358	1 693	1 118
Cigány	48 072	48 685	142 683	190 046	129 259	53 323
Görög	1 640	1 921	..	2 509	6 140	1 974
Horvát	17 577	14 345	13 570	15 620	19 715	14 788
Lengyel	3 788	2 580	..	2 962	3 983	2 659
Német	37 511	33 792	30 824	62 233	88 416	53 040
Örmény	37	294	..	620	836	300
Román	8 730	8 482	10 740	7 995	9 162	8 215
Szerb	2 953	3 388	2 905	3 816	5 279	4 186
Szlovák	12 745	11 816	10 459	17 692	26 631	18 056
Szlovén	2 627	3 187	1 930	3 040	3 442	3 119
Ruszin	} 674	1 113	..	1 098	1 292	1 068
Ukrán		4 885	..	5 070	4 779	4 519

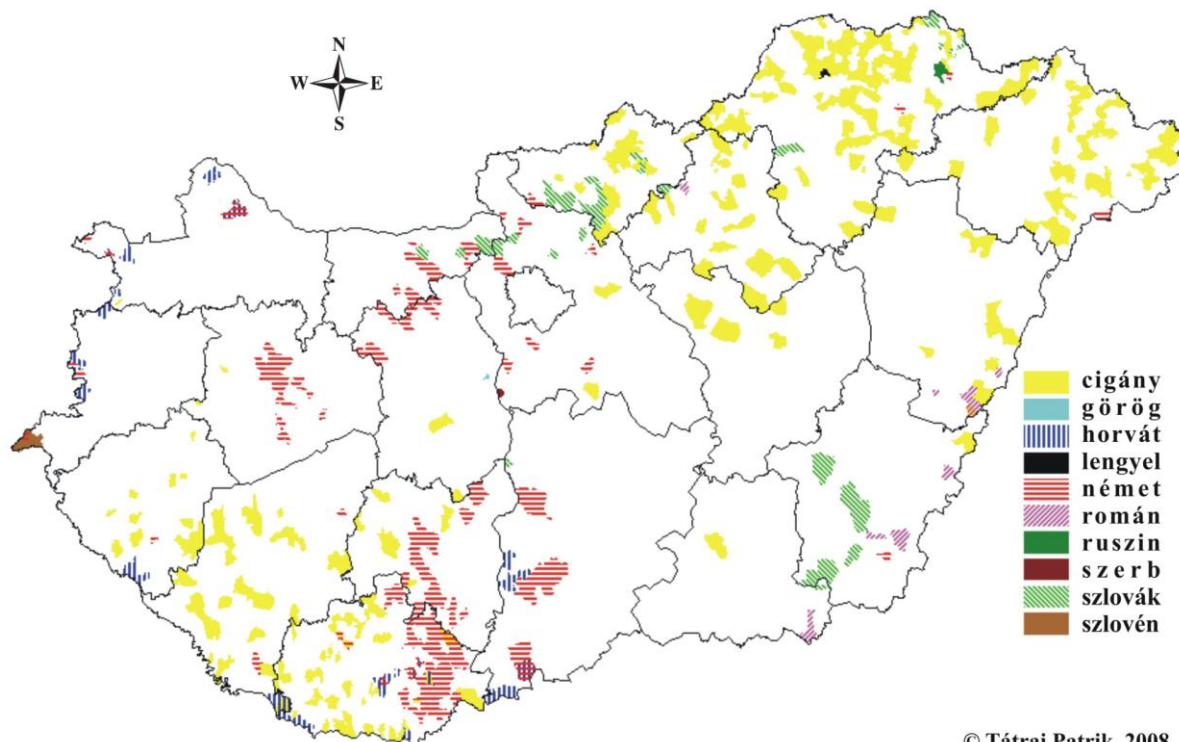
Az 1990-es népszámláláskor már felvették valamennyi kisebbség anyanyelvi adatait. Ekkor a ruszint és az ukránt egy csoportba vonták össze. Ehhez képest 2001-ben – amikor a két kisebbség külön vették – megdöbbentően sokan vallották ruszin, illetve ukrán anyanyelvűeknek magukat. 2001-ben négy komponensen mérték a kisebbségek identitását. Több kisebbségnél előfordul, hogy az anyanyelvhez képest magasabb számokat láthatunk az anyanyelvet családi, baráti közösségben használóknál. Ez arra mutat, hogy még beszélik a kisebbség nyelvét, de a reflexnyelv, vagy a jobban beszélt nyelv, amelyek az anyanyelv jellemzői, már nem a kisebbségi nyelvhez köti a válaszadókat.

A kisebbségek létszám szerinti sorrendje nemzetiség szerint a 2001. év népszámlálás alapján

Cigányok	190 046
Németek	62 233
Szlovákok	17 692
Horvátok	15 620
Románok	7 995
Ukránok	5 070
Szerbek	3 816
Szlovének	3 040
Lengyelek	2 962
Görögök	2 509
Bolgárok	1 358
Ruszinok	1 098
Örmények	620
Egyéb: – hivatalosan nem elismert kisebbséghez tartozók (pl. zsidók, kínaiak stb.)	16 081

A kisebbségek nagyságrendi sorrendjét a cigányok vezetik. Számuk a becslések alapján ennek többszöröse. A kisebbségek saját becslései a többi kisebbségnél magasabbak. A németek pl. 200 ezerre becsülik saját létszámukat, s a többi kisebbség becsült létszáma is jóval magasabb a népszámláláskor szerzett adatoknál.

3. térkép. Magyarország nemzetiségei a 2001. évi népszámlálás alapján

A térkép azokat a területeket jelöli, ahol a kisebbségi népesség meghaladja a 10 százalékos alsó határt.

XII.2. A kisebbségi törvény előkészítő szakasza

„A hazai kisebbségek tekintetében az eddigi gyámkodó magatartás helyébe a kisebbségek önszerveződésére építő, azt elősegítő aktív kisebbségvédelmi politikára és gyakorlatra van szükség. [...] Kormányzati szinten ehhez elengedhetetlen a nemzeti és etnikai kisebbségeket az elmúlt rendszerben ért sérelmek orvoslása, ezért még 1990-ben az országgyűlés elé terjesztjük a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait rögzítő törvényt.”

A Nemzeti megújulás programja, MDF. 1990. 162. o.

Az 1990. május 23-án megalakult Antall kormány *Nemzeti megújulás programja* magában foglalta az önkormányzatokban megnyilvánuló kulturális autonómia célkitűzését. Az MDF és az SZDSZ 1990. április 29-én létrejött megállapodása egyértelműen vállalta a kisebbségek parlamenti képviselőinek biztosítását is az 1994. évi választásokra. Addig is kisebbségi biztosok megválasztását javasolták, akik a parlamenti üléseken felszólalhatnak, de nem szavazhatnak. A kisebbségi törvényt nem sikerült 1990 végéig beterjeszteni, és a parlamenti képviselő megválasztásában sem történt előrelépés.

Antall József miniszterelnök programbeszédében nem jutott túl az MSZMP kisebbségpolitikai elvein: „kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok, s ezeken belül a kisebbségek jogainak érvényre juttatása határainkon kívül és határainkon belül egyaránt”. [...] „Ideje, hogy a nemzeti kisebbségek valóban az országok közötti barátság legfontosabb hidját alkossák”.

Előtérbe kerültek a határainkon túl élő magyar kisebbségek, mint a magyar kulturnemzet és etnikai közösség részei. Megmaradásukat és önrendelkezési jogaik ügyét a Magyarországon élő nem magyar nemzetiségek jogai érvényesítése elé helyezve kérte ehhez a nyugati demokráciák kormányainak és közvéleményének, s nem utolsósorban a nyugati magyar emigrációnak a támogatását, valamint az európai és nemzetközi szervezetek politikai segítségét.³⁴⁹

Az Antall-kormány átalakította a kisebbségpolitikai intézményrendszert. Megszüntette a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégiumot és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Titkárságát. Helyettük 1990. szeptember 1-jén megalakult az országos hatáskörű, önálló államigazgatási szervként működő Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal (NEKH).³⁵⁰ Az új parlamenti szervezetben 1990 óta az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi állandó országgyűlési bizottságnak feladatai közé sorolták a hazai kisebbségek ügyeivel való foglalkozást is.

A Parlamentbe kerülve az MDF és az SZDSZ megállapodott, hogy a kerekasztaltárgyalásokon kialakított elveknek nem megfelelő és a gyakorlatba nem átültethető kisebbségi parlamenti képviselő helyett más módszereket keresnek a „nemzetiségek érdekeinek a politikai rendszerbe történő hosszú távú beépítésére”.³⁵¹

Ennek megfelelően változtatták meg az alaptörvény kisebbségi jogi rendelkezéseit. A demokratikusan megválasztott parlament június 19-i ülésén az 1990. évi XL. Törvényben a

³⁴⁹ Tilkovszky, 189.

³⁵⁰ A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal 2007. február 1-jével szűnt meg. Jogutódja Miniszterelnöki Hivatal.

³⁵¹ Győri Szabó, 79. o.

Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról az Alkotmány 68. § (3) bekezdését a következőképpen írta át:³⁵²

A Magyar Köztársaság törvényei az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek képviselőit biztosítják.

Ugyanebbe az alkotmánymódosító törvénybe iktatták be a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának megválasztását:

„32/B. § (2) A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának feladata, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségi jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszásságokat vizsgálja vagy kivizsgáltassa, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen.

(3) Az országgyűlési biztos eljárását törvényben meghatározott esetekben bárki kezdeményezheti.

(4) Az állampolgári jogok, illetőleg a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosait a köztársasági elnök javaslatára az Országgyűlés a képviselők kétharmadának szavazatával választja. Az Országgyűlés egyes alkotmányos jogok védelmére külön biztost is választhat.

(5) A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jogkörét a nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek által jelölt és az Országgyűlés által választott, nemzeti és etnikai kisebbségenként egy-egy személyből álló testület gyakorolja.

Tényszerűen: kivették az alkotmány szövegéből a kisebbségek azon jogát, hogy a többséggel egyenrangúan a parlamentben képviselhessék érdekeiket. A törvény kihirdetésével egyidejűleg a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviselőiről szóló 1990. évi XVII. törvény a hatályát veszítette. A parlamenti képviselő ügyét a törvényhozás, bár többször nekifutott, azóta sem rendezte.

A kisebbségek számára a parlamentbe jutáshoz három lehetőség maradt: pártlista, indulás egyéni választókerületben, saját etnikai alapon szerveződő párt. Leginkább a pártlista jelentett/jelenthetett biztos bejutást. Az első szabadon választott parlamentbe az SZDSZ színeiben három, cigány származását vállaló képviselő került be. Fidesz, majd az MSZP ugyancsak bejuttatott a roma kisebbséghez tartozó képviselőket az ország házába.

A mintegy másfél hónappal később megalkotott 1990. évi LXIII. törvény azzal az alkotmányos joggal ruházta fel a kisebbségeket, hogy helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.³⁵³

5. § Az Alkotmány 68. §-a a következő (4) bekezdéssel egészül ki, és a jelenlegi (4) bekezdésének számozása (5) bekezdésre módosul:

„(4) A nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.”

1990-ben elkezdődött a nemzetiségi szövetségek felbomlása, helyüket önszerveződő nemzetiségi szervezetek vették át. Február 21-én Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, Szerb Demokratikus Szövetség, Szlovákok Szabad Szervezete, Magyarországi Szlovák Fiatalok Szervezete, MLADOST (Magyarországi Horvát, Szlovén és Szerb Fiatalok Független Szervezete), Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége, Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége, Magyarországi Horvátok Szövetsége részvételével létrejött a Magyarországi Nemzeti Kisebbsé-

³⁵² http://www.complex.hu/kzldat/t9000040.htm/t9000040_3.htm

³⁵³ 1990. évi LXIII. Törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról. A törvényt az Országgyűlés az 1990. augusztus 2-ai ülésnapján fogadta el. A kihirdetés napja: 1990. augusztus 9.

Forrás: <http://www.complex.hu/kzldat/t9000063.htm/t9000063.htm>

gek Uniója, kisebbségek első olyan szervezete, amely a hazai kisebbségek közös ügyét kívánta képviselni.³⁵⁴

Az 1990. évi önkormányzati választásokon az új önkormányzati törvény alapján biztosították a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak érvényesülését. Az 1990. évi önkormányzati képviselőválasztás 1990. szeptember 30-án tartott 1. fordulójára a következő „kisebbségeket” vették listába: cigány, görög, horvát, német, román, szerb, szlovák, bunyevác, bunyevác és horvát, romai katolikus, sokác, sváb, székely, független kisebbség, roma.³⁵⁵ A választáson 100 kisebbségi szervezet indított jelölteket, ebből 50 cigány, 18 pedig német volt. A költségvetési támogatás összege jelöltenként 2000 forint volt.

XII.3. A kisebbségi törvény létrehozása

„A kisebbségi törvény kidolgozása összefoglalóan egy olyan esemény-sorként írható le, amelyben a közpolitikai hálózat minden érdekelt és érintett szereplője igyekezett a saját, gyakorta egymással ellentétes érdekeit belefoglalni a normaszövegbe, amely szükségképpen egy sor kompromisszumos, ellentmondásos vagy felemás megoldáshoz is vezetett.”

*Dobos Balázs: A kisebbségi önkormányzati választójog kialakítása Magyarországon. 2005*³⁵⁶

A kisebbségek képviselői értelemszerűen az autonómia mellett álltak ki; nem is fogadták el az Igazságügyminisztérium Baka András nevével fémjelzett 1990 szeptemberére elkészült tervezetét, sem az év végére elkészült változatot. Baka megállapította, hogy³⁵⁷

A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok elmúlt évtizedekben történő szabályozásának éppen az volt a legnagyobb hibája – a koncepciótlanságot tükröző joganyag szétszórtságán és a jogi szabályozás eseti jellegén túlmenően -, hogy hiányoztak azok a jogi garanciák és intézmények is, amelyek a mindenkit megillető állampolgári jogok védelméhez is nélkülözhetetlenek. [...] A nemzeti és etnikai kisebbségek jogi helyzete az elmúlt évtizedekben gyakran az aktuálpolitika függvénye volt.

Baka a személyi alapon történő szabályozási mód mellett állt ki, amely megkövetelte a kedvezményezettek körének pontos meghatározását. Azt írja:³⁵⁸

A személyi alapon felépülő autonómiákkal kapcsolatban – bármennyire is kívánatos lenne azok kialakulása – két probléma merülhet fel. Az egyik, hogy ezek megalkotásának mindenkor előfeltétele a kisebbségek pontos nyilvántartása, egyfajta személyi kataszter megalkotása, hiszen csak ebben az esetben állapítható meg a személyi ala-

³⁵⁴ Az Unió programtervezete a Regio 1991. 1. számában olvasható.

³⁵⁵ Forrás: <http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/kisebb.jsp?EA=9>

³⁵⁶ *Kisebbségkutatás*, 2005. 4. sz. 496-512 o.

Forrás: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutataskk_2005_04/cikk.php?id=981

³⁵⁷ L. Baka András: Az új magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi törvény koncepciójáról. *Regio*. 1990. 4. sz. 59-66. o.

³⁵⁸ Baka, uo.

pon szervezett önkormányzat hatásköre. Ennek a nyilvántartásnak a megalkotásától azonban a mai Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek - számos méltányolható történelmi okra is visszavezethetően – egyértelműen elzárkóznak.

Az év végén napvilágot látott tervezet a leendő kisebbségi önkormányzatok számára csupán egyesületi státust biztosított volna.³⁵⁹ Az Országgyűlés határozatban döntött volna arról, hogy „a népszámlálási adatok alapján” mely kisebbségek „minősülnek” nemzeti, illetve etnikai kisebbségeknek. Az IM az egyesületi alapon szerveződő helyi és országos önkormányzatokat politikai szerepvállalási lehetőség nélkül képzelte el; lényegében csupán javaslattevő-kezdemenyező- véleményező jogosítványokat biztosított volna számukra, egyetértési joguk csak a történelmi települések és építészeti emlékek megőrzésével és ápolásával kapcsolatban lett volna. Az anyagi támogatás egyetlen csatornáját pedig egy alapítvány jelentette volna.

A román szövetség elnöke, Petrusán György, valamennyi nemzetiségi szövetség nevében állapította meg 1990 végén, hogy a kisebbségek csalódottak, mivel a kormány az ígért és általuk igen sürgetett nemzetiségi törvény előkészítésében nem támaszkodik az általuk elvárt módon a nemzetiségek szövetségeire.

Válaszlépésként tárgyaló félként való negligálásukra és a számukra elfogadhatatlan tervezetre a kisebbségek akkori, még nem demokratikus választással pozícióba került vezetői 1991. január 30-án a közjogi méltóságoknak és a NEKH elnökének írt levelükben bejelentették, hogy érdekeik érvényesítésére megalakítják Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Kerekasztalát (Kisebbségi Kerekasztal) és saját törvénytervezetet dolgoznak ki. A Kerekasztal az Amalipe Cigány Kultúra- és Hagyományőrző Egyesület, a Magyarországi Románok Szövetsége, a Magyarországi Horvátok Szövetsége, a Magyarországi Szlovákok Szövetsége, a Magyarországi Németek Szövetsége, a Magyarországi Szlovének Szövetsége, a Magyarországi Roma Parlament, a Phralipe Független Cigány Szervezet és a Szerb Demokratikus Szövetség részvételével kezdte meg munkáját. Ez ideig a zsidó kisebbség is képviseltette magát, de rövid idő szervezeteik úgy döntöttek, hogy nem kívánják kisebbségként elismertetni magukat, ezért kiszálltak a Kerekasztal munkájából. Bekapcsolódtak viszont az ukránok és a ruszinok, a görögök, lengyelek, bolgárok. Az aláírók nehezményezték, hogy az eddig elkészült törvénytervezetek³⁶⁰

- (1) Figyelmen kívül hagyták bizonyos elemi érdekeiket;
- (2) Nem tartalmazták a kisebbségi jogok érvényesülésének fontos garanciáit;
- (3) Nem rendezték a kisebbségek legitim képviselőit az egyenrangú partneri viszony alapján helyi és országos szinteken;
- (4) Nem rögzítették az Alkotmányban is szereplő helyi és országos önkormányzatok létrehozásának és működtetésének a módját és közhatalmi jogosítványaik körét;
- (5) Nem tartalmazták a kisebbségek számára létfontosságú tömegkommunikációs, kulturális, nyelvi és oktatási alapintézmények létrehozásával és működtetésével kapcsolatos követelményeket és jogokat;
- (6) Hiányoztak belőlük a problémák kezelését szolgáló állami intézmények létrehozásáról és működéséről szóló előírások a kormány, az igazságszolgáltatás és az önkormányzatok szintjein;
- (7) Esetenként sértő diszkriminatív szabályozás is előfordult bennük a kisebbségekkel szemben jogvesztést is kilátásba helyezve, amennyiben nem fogadnák el a jogsza-

³⁵⁹ Az egyesületek szervezeti pluralizmust eredményeztek volna. Egy kisebbség akár több országos önkormányzatot is életre hívhatott, ezzel mintegy kiiktatva a hatékony kisebbségi érdekképviselőt, és -érvényesítés feltételeit.

³⁶⁰ Levélváltás a magyarországi kisebbségi törvénytervezetről. *Regio*, 1991. 1. sz. 194-190.

Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00005/pdf/21.pdf>

bályalkotók feltételeit;

(8) Nem tartalmazták a kisebbségi jogok érvényesülésének gazdasági biztosítékait és tárgyi feltételeit.

A Kerekasztal saját tervezete meghatározta az identitásválasztás szabadságát, a jogalanyiságot, a kisebbség fogalmát, a törvény személyi hatályát. A személyi hatály kiterjedt volna azon külföldi állampolgárokra is, akik legalább öt éve állandó jelleggel, életvitelszerűen az országban tartózkodó és állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezőnek. A kisebbségi önkormányzatokat közjogi formában képzelte el regisztráció nélkül. A települési kisebbségi önkormányzatok létrehozása a népszámlálás adataihoz igazodott, az országos önkormányzatokat a helyi testületek és országos egyesületek küldöttei alkották volna. A választásokon minden választópolgár részt vehetett volna. Ebben a törvénytervezetben fogalmazódott meg először a demokratikusan választott önkormányzathoz való jog, a normatív pénzügyi támogatás, valamint az országos önkormányzatok joga televízió és rádió frekvenciákra.

Antall József miniszterelnök 1991. április 24-én a Parlamentben fogadta a nemzetiségi szövetségek vezetőit. Átnyújtotta a kormány állásfoglalását, amely szerint:

A Magyar Köztársaság az asszimilációs politika bármely fajtáját elvetve, érdekelt a nemzeti és etnikai kisebbségek közösségi tudatának erősödésében, identitásuk fenntartásában, illetőleg abban, hogy szabadon tartsanak kapcsolatot anyaországaikkal, anyanemzeteikkel. A kormánynak meggyőződése, hogy a kisebbségek helyzete – az általános emberi jogok érvényesülése mellett – a népcsoportjogok biztosításával rendezhető.

Ígéretet tett arra, hogy a kormány figyelemmel lesz:

A sajátos kisebbségi helyzetből fakadó objektív hátrányok ellensúlyozására, a valós esélyegyenlőséget megteremtő többletjogok biztosítására. [...] Az alkotmány előírásaival és a parlamenti demokrácia rendszerével összhangban meg kell oldani a kisebbségek parlamenti képviseletét, amit a választójogi törvény módosításával lehet megvalósítani, átmenetileg nemzetiségi szószólóval (ombudsman).

Felkérte a nemzeti és etnikai kisebbségek szervezeteit, hogy képviselőik útján működjenek közre a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvényjavaslat kidolgozásában, „jelentősen hozzájárulva ezzel a belső konszenzus megteremtéséhez és külkapcsolataink fejlesztéséhez”. Ez utóbbi vonatkozásban az állásfoglalás leszögezte, hogy „a Magyar Köztársaság a helsinki záródokumentum elveit vallja, nem törekszik a határok erőszakos megváltoztatására, hanem a politikai államhatárok tiszteletben tartásával az átjárhatóság megteremtését tűzte ki célul”.³⁶¹

Antall a május 21-én aláírt kormány-állásfoglalásban kijelentette:³⁶²

Az 1990 szeptemberére elkészült tervezetet az érdekelt nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek alapjaiban kifogásolták és nézeteik összehangolására *kisebbségi kerekasztal*-ba tömörültek. Egyidejűleg vállalták, hogy 1991. április végéig alternatív törvénytervezetet készítenek. Javaslatuk előterjesztésére mind ez ideig nem került sor.

³⁶¹ A Magyar Köztársaság Miniszterelnökének két állásfoglalása a magyarországi szervezeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos teendőkről. *Regio* 1991. 2. sz. 211-212. o.

Forrás: <http://epa.niif.hu/00000/00036/00006/pdf/143.pdf>

³⁶² Uo.

A kormánynak, tekintettel alkotmányos kötelességére, határozott szándéka a törvényjavaslat mihamarabbi Országgyűlés elé terjesztése.

Ennek előkészítése érdekében az 1991. május 16-i ülésén az érdekelt tárcák részvételével megalakítandó kodifikációs bizottság felállításáról határozott. A bizottság feladata a múlt év óta megindult jogalkotó munka felgyorsítása, a szükséges konzultációk szervezése és a törvénnyel érintett nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetekkel való egyeztetés lefolytatása. Ennek során arra kell törekedni, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek koncepciójának, javaslatainak megismerését követően az alapvető az alapvető és elvi jelentőségű kérdésekben megszűnjenek a nézetkülönbségek.

A kormány kifejezi arra irányuló határozott törekvését, hogy a rendkívül bonyolult, minél szélesebb nemzeti konszenzust igénylő törvényjavaslat - a parlament igen zsúfolt törvényalkotási feladatai ellenére is - még 1991. II. félévben az Országgyűlés elé megtárgyalás végett benyújtható legyen.

Tabajdi Csaba képviselő (MSZP) 1991. március 18-án beadványt intézett az Alkotmánybírósághoz és mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség vizsgálatát kérte a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény megalkotását illetően. Az indítványozó szerint, bár az Alkotmány 68. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának; államalkotó tényezők, de képviselőjük sem a jelenlegi Országgyűlésben, sem pedig az önkormányzatok képviselői testületeiben nem biztosított.

A Kerekasztallal párhuzamosan a NEKH is megkezdte a törvény tervezetének kidolgozását.³⁶³ Két alternatívát fogalmaztak meg: kisebbségek egyesületi alapon, szervezeti tagsággal, vagy közjogi alapon létrejövő kisebbségi szervezeteket vagy önkormányzatokat hozhattak volna létre regisztrációval. Az országos kisebbségi önkormányzatokat a helyi önkormányzatok delegálással hozhatták volna létre. A tervezet az Országgyűlés hatáskörébe utalta annak eldöntését, hogy mely nemzeti és etnikai kisebbségek hozhatnak létre önkormányzatokat.

A NEKH és a Kerekasztal képviselői 1991 nyarán egyeztetést kezdtek a két koncepcióról és szeptemberre létrehozták közös tervezetüket.

A tárcaközi egyeztetések során a Belügyminisztérium a létrejövő kisebbségi önkormányzati struktúrát teljes egészében a települési önkormányzatok rendszerébe kívánta integrálni, a választásokat pedig meghatározott számú választópolgár kezdeményezéséhez és kisebbségi választási névjegyzékhez kötötte. A Pénzügyminisztérium is ragaszkodott a regisztrációhoz azzal az érveléssel, hogy regisztráció hiányában nem állapítható meg a jogalanyok száma, s így a finanszírozhatóság kétségesse válik. Megoldásként a kisebbségek felsorolását (taxációját) javasolta. Az Igazságügyminisztérium továbbra is az egyesületi forma mellett állt ki.

A Kerekasztal határozottan elutasította a névjegyzéket, de a nyílt taxációt is elvetette, ugyanakkor ragaszkodott az önkormányzatok közjogi formájához.

A kormány 1992 februárjában a BM elképzelését támogatta. A BM sikerrel vitte keresztül elképzeléseit: a helyi kisebbségi önkormányzati rendszer beintegrálódott a települési önkormányzati rendszerbe, a törvény személyi hatályát pedig csak a magyar állampolgárookra terjesztette ki. A tervezet kiegészítette a kisebbség definícióját a százéves (háromgenerációs) honosság követelményével, a finanszírozás szempontjából szükséges, nyitott taxációval, de diszkriminatív módon megkülönböztette a nemzeti és az etnikai kisebbségeket. Az etnikaiként taxált kisebbségek – a cigányok, a zsidók és az örmények – kevesebb joggal rendelkeztek volna, mint a nemzeti kisebbségek. A romák és más kisebbségi szervezetek tiltakozására ezt a javaslatot visszavonták. Belekerült a tervezetbe az a lehetőség, hogy ha a képviselők több mint fele kisebbségi jelöltként jutott mandátumhoz a települési önkormányzatban, akkor ki-

³⁶³ A tervezet Bársony János és Kaltenbach Jenő munkája, 1991. júniusára készültek el vele.

sebbségi települési önkormányzatot, ha egyharmada, akkor pedig önkormányzati képviselő-csoportot alakíthat. A megyei szintet kivették a szövegből. A Belügyminisztérium ragaszkodott a választási névjegyzék készítéséhez, a nyilvántartásba vétel azonban teljességgel elfogadhatatlan volt a Kerekasztal számára.

Az Alkotmánybíróság 35/1992. (VI. 10.) AB határozatában hozott döntést Tabajdi beadványáról. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az Országgyűlés az Alkotmány 68. §-a szerinti jogalkotói feladatát elmulasztotta és ezzel alkotmányellenes helyzetet idézett elő. Az Alkotmánybíróság felhívta az Országgyűlést, hogy elmulasztott törvényalkotási kötelezettségének 1992. december 1-ig tegyen eleget. Az Alkotmánybíróság határozata azonban sehol nem mondta ki, hogy a parlamenti képviselet hiánya alkotmányellenes; a határozat csak az önkormányzatokra tért ki: „A nemzeti és etnikai kisebbségek általános képviseletének törvényi biztosítása nem történt meg az Alkotmány rendelkezéseinek megfelelő mértékben és módon. Az Alkotmány 68. § (4) bekezdése lehetővé teszi, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozzanak létre, aminek feltételeit és körülményeit törvényi rendelkezés mindmáig nem rendezi”.

1992-ben Tabajdi Csaba képviselő javaslatára ismét felmerült a kisebbségek parlamenti képviseletének kérdése. Számos tervezet született, de a két nagy párt egyességének hiánya miatt egyik sem került a parlament elé.

Egyre élénkebbé váltak viszont a kisebbségi törvény körül folyó csatározások. Hosszas egyeztetések után az 1992. májusi tárgyalásokon számos kérdésben sikerült egyezségekre jutni. Létrejött a megegyezés az egységes kisebbség-fogalomról és a honos kisebbségek taxációjáról. A kisebbséggé válás kérdésében megosztott zsidóság végül kimaradt a törvénytervezetből. A tervezet azonban nyitva hagyta a bővítés lehetőségét: 1000 magyar állampolgár aláírással kérelmére a parlament felülvizsgálja a kisebbségként való elismerést. A kisebbségek vezetői az országos önkormányzatok létrehozásában szerepet szántak volna a már működő kisebbségi szervezeteknek, ezt azonban nem fogadták el. A kisebbségek nyomására viszont kikerült a törvénytervezetből a választási névjegyzék készítése, amely a kisebbségi közösség között „regisztráció” néven híresült el.

A hatpárti egyeztetési szakaszból 1993 elején a kisebbségeket kihagyták, ami ellen a bolgárok, görögök, szerbek, horvátok, németek, cigányok, és a szlovákok tiltakozásukat fejezték ki Szabad György házelnöknél.

A 1993. évi LXXVII. törvényt a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól (Nektv.) 1993. július 7-én, 96,5%-os többséggel fogadta el a Parlament.

A törvény alapelve a kisebbségi önkormányzatokban kifejeződő személyi elvű kulturális autonómia volt; a kollektív kisebbségi jogok mellett az egyéni autonómiajogokat is biztosította. A modellválasztással a döntéshozók a sajátos magyarországi nemzeti-etnikai viszonyokhoz, a kisebbségek csekély létszámához és szétszórt településszerkezetéhez, szórványjellegéhez igazodtak. Ezért a kulturális autonómia megteremtését, az asszimiláció, az anyanyelv térvesztésének megállítását és az etnikai identitás erősítését tűzték ki célul.

Az 1994. évi LXI. Törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról a következőket rendelte el:³⁶⁴

2. § (1) Az Alkotmány 70. §-ának (1) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép:

(1) A Magyar Köztársaság területén élő minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy az országgyűlési és a helyi önkormányzati, továbbá a kisebbségi önkormányzati választásokon választható és - ha a választás, illetőleg népszavazás napján

³⁶⁴ Forrás: <http://www.complex.hu/kzldat/t9400061.htm/t9400061.htm>

az ország területén tartózkodik - választó legyen, valamint országos vagy helyi népszavazásban és népi kezdeményezésben részt vegyen.

Hogy egyértelművé tegyük: az alkotmánymódosítás a többség számára lehetőséget biztosított ahhoz, hogy részt vegyen a kisebbségek önkormányzatainak megválasztásában. A döntés ellen a kisebbségek nem tiltakoztak, sőt hálásak voltak a többség „szimpátiaszavazataiért”. Sokan gondolták úgy, hogy ha a többség részt vesz a kisebbségi önkormányzatok megválasztásának folyamatában, akkor nem fog ellenségesen hozzáállni az anyagilag is támogatott kisebbségi önkormányzatokhoz.

1994 novemberében a NEKH felvázolt egy delegálási lehetőséget a kisebbségek parlamenti képviselőinek ideiglenes megoldására. A javaslatcsomag a pártok és a kisebbségek egyeztetési folyamatában a korábbi tervezetek sorsára jutott. 1995-ben az új alkotmány elveinek kidolgozása során ismét felmerült a megoldás keresése, de az 1996 elején ötpárti konszenzussal megszületett alapelvek nem garantálták a kisebbségek parlamenti képviselőtét.

XII.4. A 2005. évi CXIV. törvény a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról

[...] egy egész sor - a különböző kisebbségi közösségeknek biztosított - jog gyakorlásának szükségszerű előfeltétele a kisebbséghez tartozás vállalása, kinyilvánítása... [...] Szembe kell nézni azzal a megkerülhetetlen problémával is, amely az egyes kisebbségi közösségek tényleges társadalmi súlyából, eltérő létszámából fakad, különösen akkor, ha ahhoz olyan politikai igények fűződnek, mint például a parlamenti képviselő megválasztása.”

*Kaltenbach Jenő: Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről, 2000. január 1. - december 31.*³⁶⁵

Hosszú út vezetett a kisebbségi törvény módosításáig. Kaltenbach Jenő, kisebbségi ombudsman 1995 és 2007 között, több parlamenti beszámolójában felvetette, hogy a kisebbségi önkormányzati választások 1993-ban elfogadott módszere nem alkalmas a kisebbségek legitim önkormányzatainak megválasztására, ugyanis a választásban a kisebbségi közösségekhez nem tartozók is részt vesznek. Ez a szabályozás, amely nem az identitás vállalására, hanem az identitás megválasztására épít, tág teret ad az etnobiznisz virágzásának.

A Fidesz kormány 1998-2002 között Hargitai János képviselőt bízta meg ezzel a szembenézéssel. Az általa vezetett bizottság tevékenysége azonban annak minden erőfeszítése ellenére a pártok érdektelensége, és nem utolsósorban a kisebbségek kompromisszumképtelensége miatt, kudarcba fulladt.

Pedig a Fidesz „Kormányprogramja a Polgári Magyarországért – Hazai Kisebbségek c. fejezetében (rövidített változat) a következőket hangsúlyozza ki:

Alig akad manapság magyar család, ahol a felmenők között ne lenne felfedezhető 3-4 különböző nemzeti közösséghez tartozó ős. Ez Magyarország óriási, évszázadokra visszanyúló előnye, melynek tudatos ápolása nemcsak a nemzetközi normák által kört köteleesség, hanem hosszú távú nemzeti érdek is. A kormány támogatni fogja a ki-

³⁶⁵Forrás: http://www.kisebbségiombudsman.hu/word/11-17-2008_09_34_26/beszamolo_2000.html#_1_Identitásvállalás_vagy

sebbségi csoportokat identitásuk erősítésében, ugyanakkor törekedni fog a múlt közös érdekeinek és a jövőért viselt közös felelősség érzésének tudatosítására is. A kisebbségi önkormányzatok rendszerét minél inkább közelíteni kellene egy kulturális autonómia intézményéhez.³⁶⁶

2002-ben a parlament országgyűlési határozatot hozott, amelyben felkérte a kormányt, hogy vizsgálja felül a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt, valamint a kisebbségi önkormányzatok választási eljárásáról szóló 1997. évi C. törvényt és a szükséges törvénymódosításokat 2003. december 31-ig terjessze az Országgyűlés elé.³⁶⁷

Az EU-s jogharmonizációra készülve a „2002. évi LXI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról” 9.§-a a kisebbségi önkormányzati választások után két hónappal korrigálta a 70. § (1) bekezdését. Az Alkotmányból kikerült az a passzus, amely szerint minden magyar állampolgárnak joga van szavazatát a kisebbségek önkormányzati választáson leadni, tehát a kisebbségi önkormányzatok megválasztásának joga egyedül és kizárólag a kisebbséghez tartozókat illette meg. Az alkotmánymódosítás azt is rögzítette, hogy:

(4) A kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról külön törvény rendelkezik, amelynek elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.³⁶⁸

Az alkotmánymódosítás lényege, hogy a kisebbségi önkormányzati választások esetében elhagyták az aktív választójog kiterjesztését a többségi választókra, és a kisebbségi választások szabályozását külön törvény hatálya alá rendelték. Ezzel részben ismét kitölték a törvénymódosítás határidejét, valamint előrevetítődött az a kép, hogy a több sebből vérző kisebbségi törvényt csak új választási szabályokkal fogják kiegészíteni. Többé-kevésbé így is lett.

A törvény módosításával kapcsolatos munka 2003 tavaszán indult meg újra, márciusban az Országgyűlés határozatban rendelkezett arról, hogy a Kormány vizsgálja felül a kisebbségi törvényt, a kisebbségi önkormányzati választásokra vonatkozó szabályokat és a választási eljárásról szóló törvényt, és a szükséges módosításokat 2003. december 31-ig terjessze az Országgyűlés elé.

A törvény módosításának koncepcióját az igazságügyi és a belügyi tárca dolgozta ki, az egyeztetések szervezője a NEKH volt. Májusban és júniusban a kormányzati és a kisebbségi oldal által választott 6 fős tárgyalódelegáció, mely a cigány, a szlovák, a német, a horvát, a szerb és a bolgár országos önkormányzatok képviselőiből állt, többnapos egyeztetést folytatott az előzetes koncepcióról. Ez az előzetes koncepció tartalmazta az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága által elfogadott 2001. évi tervezet vonatkozó részeit, illetve a kisebbségi biztos törvénytervezetének javaslatait. Júliusban és augusztusban került sor a koncepciók közigazgatási, kisebbségi egyeztetésére. A kormány októberben fogadta el a tervezetet, november-december a szövegezés időszaka volt, és decemberben első olvasatban tárgyalta a tervezetet.

A törvénymódosítás legfontosabb pontjai a választói névjegyzék bevezetése, a névjegyzékbe való felvétel szabályai, a jelöltállítás szigorítása voltak. A legnagyobb viharokat a név-

³⁶⁶ Idézi Saposova, 2005. http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2005/studia_saposova.html

³⁶⁷ <http://www.nemzetisegek.hu/etnonet/kodex/ogh1549.doc>

³⁶⁸ A törvényt az Országgyűlés a 2002. december 17-i ülésnapján fogadta el és 2004. május 1-én, az Európai Unióhoz való csatlakozás napján lépett hatályba. <http://www.complex.hu/kzldat/t0200061.htm/t0200061.htm> (Letöltve: 2008.10.02.)

jegyzék váltotta ki, amelyet 1993-ban a kisebbséget egyszer már visszautasítottak. Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman azonban elkerülhetetlennek tartotta a bevezetését azzal az indoklással, hogy e nélkül nem zárhatók ki a választási eljárásból a többségi társadalom, vagy más kisei közösségek tagjai.

A kisebbség létszámú közösségek most is mereven elutasították a névjegyzékbe vételt, a „regisztrációt”, de történelmi félelmek fogalmazódtak meg a németek részéről is. A jelöltállítás szigorításával minden kisebbség egyetértett, a választási névjegyzékkel azonban még olyan feltételekkel sem, hogy azt az országos kisebbségi önkormányzat tartja nyilván.

2004. januárjában hét országos kisebbségi önkormányzat, (a bolgár, a görög, a lengyel, az örmény, a román, a szerb, és az ukrán), közös állásfoglalást alakított ki, melyben elutasították a választói névjegyzéket, a kisebbségi jelöltállítás szigorítását, szűrését hangsúlyozták, és a kétlépcsős elektori rendszer fenntartását kívánták. Ehhez az állásfoglaláshoz később a ruszokok is csatlakoztak. Az állásfoglalás azt is elfogadhatatlannak tartotta, hogy „azon nem magyar állampolgárok tervezett kirekesztését a kisebbségi önkormányzati választásokból, akik részt vehetnek a helyi önkormányzati választásokon.”

A 2004-ben benyújtott módosító törvénytervezetben a kisebbségek egy részének tiltakozása ellenére mégis szerepelt a névjegyzék bevezetése, de elkészítését az országos kisebbségi önkormányzatokra bízta. A névjegyzék bevezetését a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 2002. évi LXI. sz. törvénymódosítás is szükségessé tette.³⁶⁹

A törvénytervezet 2004. évi márciusi általános vitáját egy évig nem követte részletes vita, mivel 2004-ben benyújtott törvénytervezetet a Fidesz több ponton elfogadhatatlannak tartotta és a kisebbségek számára elfogadhatatlan változtatásokat javasolt. Heinek Ottó, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának elnöke az országos cigány, horvát, szlovák önkormányzat elnökének megbízásából is, levelet intézet Áder Jánoshoz, a Fidesz-frakcióvezetőjéhez.³⁷⁰

Álláspontjuk, amely jelentősen eltér a törvényjavaslat általános vitája során a bizottságokban és a plenáris ülés vezérszónoklatában elhangzottaktól, sőt, ellentétes azokkal, a törvényjavaslat fontos elvi kérdéseit érinti és növekvő aggodalommal tölt el bennünket.

Veszélyeztetve látjuk azt a több éves folyamatot, mely során – nagyrészt az Önök kormányzása idején megfogalmazott tervezetekre építve – a törvényjavaslat elkészült. Nem értjük, hogy választói névjegyzék híján miként lehet eleget tenni az Alkotmány 68.§ (4) bekezdése azon rendelkezésének, mely szerint „a nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre”. Nem látjuk be, hogy miért ne választhatnának a kisebbségek is megyei szintű önkormányzatokat, miközben a megyék számos kisebbségi feladatot látnak el, kisebbségi intézményeket működtetnek. Nem tudjuk értelmezni, hogy miközben az Európai Unió tagállamainak polgárai 2006-ban a polgármesteri, közgyűlési elnöki tisztséget kivéve választópolgárok lehetnek, miért kell őket kizárni a kisebbségi önkormányzati választásokból.

2004 végén a 13 hazai kisebbségből csak a cigányok, a németek, a szlovákok, a horvátok és a szlovének támogatták a névjegyzéket. Hargitai János, a kisebbségi bizottság Fideszes tagja kifejtette:

a Fidesz azért veti el a kisebbségi választói névjegyzéket ebben a formájában, mert bebizonyosodott: a kisebbségekhez tartozó választópolgárok jelentős része változtatlanul idegenkedik tőle. Egy jogi aggály: a Fidesz szerint ellenkezik a szabad identitásválasztás elvével, hogy a kisebbségi választásokat megelőzően egy regisztrációs bi-

³⁶⁹ Forrás: <http://www.complex.hu/kzldat/t0200061.htm/t0200061.htm>

³⁷⁰ <http://www.nemzetisegek.hu/etnonet/ader.htm>

zottság némelyeket – az e bizottság előtt tett jognyilatkozatuk ellenére – ne ismerjen el egy adott nemzetiséghez, etnikumhoz tartozónak. Márpedig a jelen tervezet szellemében ez a bizottság dönt arról, hogy ki járulhat kisebbségi választói űrlapjával a szavazóurnához, és ki nem.³⁷¹

Farkas Flórián így indokolta meg a módosítás szükségességét:

A Fidesz olyan módosító elemet nem tud támogatni, amit a kisebbségek túlnyomó többsége nem tud elfogadni [...], olyan törvénymódosításba nem lehet belemenni, amely a kisebbségek létét, a kisebbségek politikai képviseletét csorbítja, és meghányadolja a kisebbségi önkormányzatokat. Erre a részre, erre a területre, erre az elemére, ami a regisztrációt illeti, mi azt javasoljuk, hogy tulajdonképpen a helyszíni regisztráció sem kevesebb, illetve az önbevallás ott történjen meg. Ez tulajdonképpen nagyon komoly engedmény volt, és mindenképpen a konszenzusra törekedve tettük ezt a javaslatot. [...] A Fidesz nem gátolja a törvénymódosítást, de egy rosszabb, hátrányt okozó törvénymódosítást, amely a kisebbségek sorsát, jövőjét és politikai perspektíváját hátrányosan érintené Magyarországon, olyat nem tudunk támogatni.³⁷²

A 2004-ben benyújtott törvénytervezet választói névjegyzék részét a két nagy parlamenti párt, az MSZP és a Fidesz 2005-ben a kisebbségek bevonása nélkül átirta. Kivette a névjegyzék készítését az országos kisebbségi önkormányzatok kezéből és a települések jegyzőinek hatáskörébe utalta oly módon, hogy abba a jegyzőn kívül senki sem tekinthetett bele. A regisztráció névtelensége és titkossága éppen kiküszöbölendő anomáliákat erősítette meg. Bárki, aki úgy gondolta, hogy ő a 13 törvényileg elismert kisebbség bármelyikéhez tartozik, senki által nem kontroláltan bejelentkezhetett az általa kiválasztott kisebbség választási listájára, sőt, képviselőnek is jelölthette magát.

A kisebbségi és az adatvédelmi ombudsman egyaránt kifogásolta az MSZP és a Fidesz közös javaslatait. Kaltenbach Jenő, akkori kisebbségi ombudsman álláspontja szerint a javaslatcsomag visszalépést jelentett a korábbi változathoz képest, amelyben az állt, hogy a kisebbségi szervezetek tarthatják nyilván a nyilatkozatokat, sőt akár felül is bírálhatták volna ezeket. Péterfalvi Attila adatvédelmi biztos szerint „nem indokolt, hogy állami szerv tartsa nyilván az említett személyes adatokat, ráadásul a törvényjavaslat nem rendelkezik arról, meddig és hogyan kezeli majd a jegyző a nyilatkozatokat”.³⁷³

2005. június 13-i ülésén 99 %-os támogatás mellett a parlament el is fogadta az MSZP és a Fidesz közös javaslatát. A módosítás a működő kisebbségi önkormányzatok megbízását és jogállását nem érintette; az új választási szabályok mellett néhány, a kisebbségi önkormányzatok feladat- és hatáskörét pontosító új elemet tartalmazott, szabályozta a megszűnést és a törvényességi ellenőrzést, valamint az önkormányzati intézmények finanszírozását. Az Európa Unió polgárok nem választhattak, de megvalósult a megyei szint beiktatása a rendszerbe.

Az új jogszabály az önkormányzati választások tisztább, átláthatóbb, a kisebbség valós képviseletének biztosítását kívánta megvalósítani – ez a választási névjegyzék összeállításának módja miatt a parlamenti pártok jóvoltából kudarcra ítéltetett. A többség ismét döntött a kisebbségek feje felett. A demokrácia ugyan megvalósult, de az gyakorlat, hogy a többség a kisebbség feje fölött, és helyette eldönti, mi jó, és mi kell a kisebbségnek, 1790 óta semmit sem változott.

³⁷¹ Magyar Nemzet: Mi lesz a kisebbségi törvénnyel? 2004. október 21. <http://www.mno.hu/portal/247074>

³⁷² Közli: Szabó 2005. 126-127. o.

³⁷³ Magyar Hírlap, 2005. június 1., 6. o.

A törvényt csak 2005 októberében hirdették ki, mivel Mádl Ferenc köztársasági elnök a kedvezményes mandátum miatt az Alkotmánybíróságnál megtámadta a törvényt. Az AB 593/A/2005 sz. határozata alapján a kedvezményes mandátum alkotmányellenes, mert megsérti a választójog egyenlő értékűségének az Alkotmány 71. §-a (1) bekezdésén alapuló elvét.

Részlet az AB indoklásából:

A törvény 68. §-ának (3) bekezdésével megállapított megoldás szerint a képviselő-testületnek olyan személyek is tagjává válnak, akiket a választópolgárok egy szűkebb köre választ meg. A Tv. 2. §-ának (1) bekezdése szerint ugyanis a kisebbségi választásokon csak az a helyi önkormányzati választásokon választójoggal rendelkező személy vehet részt, aki a külön törvényben meghatározott kisebbséghez tartozik és a kisebbséghez tartozását kinyilvánítja. Az indítvány szerint az Alkotmány felsorolt rendelkezései alapján azért merül fel aggály ezzel a szabályozással szemben, mert a kisebbségi választásokon megválasztott személy a helyi önkormányzat képviselő-testületének annak ellenére lesz tagja, hogy a demokratikus legitimitáció ebben a tekintetben nem valósul meg. Az indítvány szerint a Tv. 68. §-ának (3) bekezdése ellentétes továbbá a választójog egyenlő értékűségének az Alkotmány 71. §-a (1) bekezdésén alapuló elvével is. A Tv. 2. §-a (1) bekezdésének c) pontját figyelembe véve ugyanis a támadott szabály alapján azok a személyek, akik a kisebbséghez tartozásukat kinyilvánítják, mind a helyi önkormányzati választáson, mind a kisebbségi választáson választójoggal rendelkeznek, míg a többi választópolgár csak a helyi önkormányzati választáson nyilváníthat véleményt.³⁷⁴

A kedvezményes mandátum kérdésének megoldásról a 81/2005 (X. 19.) OGY határozat alapján meg kellett volna kezdődnie a szakmai és politikai egyeztetéseknek. 2005 végéig a parlamentnek döntést kellett volna hoznia a kérdésben, de ez a mai napig nem történt meg.

XIII. Kisebbségi önkormányzatok 1994 és 2006 között

Települési kisebbségi önkormányzatok számának alakulása 1994 és 2006 között

Kisebbség megnevezése	1994	1995 ³⁷⁵	1994/1995 összesen	1998	2002	2006
Bolgár	2	2	4	14	30	38
Cigány	416	61	477	771	1004	1 118
Görög	2	4	6	18	30	34
Horvát	51	6	57	73	107	115
Lengyel	2	5	7	32	50	47
Német	124	38	162	268	335	378
Örmény	9	7	16	25	30	31
Román	10	1	11	32	44	46
Ruszin	1	0	1	9	31	52
Szerb	19	0	19	34	43	40
Szlovák	38	13	51	73	112	116
Szlovén	5	1	6	10	13	11
Ukrán				4	12	19
Összesen:	679	138	817	1363	1841	2 045

³⁷⁴ Részlet az 593/A/2005. AB határozat indoklásából.

³⁷⁵ 1995-ben a választási törvény lehetőséget adott pótválasztások tartására, de ezt a csekély érdeklődés miatt később eltörölték.

A kisebbségi önkormányzatok száma 2006-ig folyamatos növekedést mutat; 2006-ban viszont a lengyeleknél, a szerbeknél és a szlovéneknél csekély visszaesés tapasztalható. 1994-hez viszonyítva igen feltűnő a növekedés a bolgároknál, a görögöknél, 2006-ig a lengyeleknél, a ruszinoknál, de többszörösére emelkedett a cigány, a horvát, a német, a román a szerb és a szlovák önkormányzatok száma is. Ha ezeket a következő táblázat tükrében vesszük figyelembe, akkor a növekedés üteme általában túlzottnak mondható. A kisebbségek maguk is tudják, elismerik, hogy vannak önkormányzataik között kakukktojások, de a módosított és jelenleg is érvényben lévő kisebbségi önkormányzati választási törvény lehetővé teszi, hogy az identitás választásának elve alapján bárki kisebbségiként léphessen fel.

A kisebbségi önkormányzatok számának folyamatos növekedése természetesen köszönhető annak is, hogy a kisebbségekhez tartozók egyre többen vállalják identitásukat, de a 2006-os kisebbségi választások napfényre került adatai nem zárják ki továbbra sem az etnobiznisz létezését. A 2006-ra 11 százalékos növekedést produkáló „kisebbségi világ” 423 új önkormányzatot hozott létre; ezek közül több mint 10 százalékuk nem felel meg a 2001. évi népszámlálás adatainak!

*2001. évi népszámlálás: A magukat a kisebbségi választói névjegyzékbe regisztrált állampolgárok adatai*³⁷⁶

Kisebbség	Nemzetiség szerinti létszám, 2001 ³⁷⁷	Regisztráltak száma, 2006	Regisztráltak száma, 2010
Bolgár	1 358	2 110	2 088
Cigány, romani, beás	189 984	106 333	133 492
Görög	2 509	2 451	2 267
Horvát	15 597	11 090	11 571
Lengyel	2 962	3 061	3 052
Német	62 105	45 983	46 629
Örmény	620	2 361	2 357
Román	7 995	4 404	5 277
Ruszin	1 098	2 729	4 228
Szerb	3 816	2 143	2 432
Szlovák	17 693	15 049	12 282
Szlovén, vend	3 025	991	1 025
Ukrán	5 070	1 084	1 338
Összesen	251 894 ³⁷⁸	199 789	228 038

Ha összehasonlítjuk a népszámlálási és regisztrációs adatokat, akkor azt látjuk, hogy a cigány, a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovén és az ukrán közösség tagjai tartózkodtak a legnagyobb arányban a jegyzékbe való felvételtől. Ezzel szemben jelentősen nőtt a magukat bolgárnak (55,3 %), ruszinak (148,5 %) és örménynek (280%) vallók száma.

A csökkent regisztrációs létszámok ellenére megjelentek kisebbségek olyan településeken is, ahol eddig nem, vagy csak alig voltak. Ahol eddig egy-két lengyel, örmény ruszin, bolgár német, horvát, görög, ukrán, szlovák élt, ott számuk hirtelen a szükséges 30 fős limit fölé nőtt. Ugyanakkor több településen előfordult ennek az ellenkezője is. Olyan településeken, ahol jelentős létszámú kisebbségi közösség él, és a korábbi években működött kisebbségi önkor-

³⁷⁶ Adatok forrása: KSH, http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/24/tables/prnt1_2.html
<http://www.valasztas.hu/ov06vt/kvj1.html>

³⁷⁷ A KSH http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/04/04_modsz.pdf oldalán egyes kisebbségeknél eltérő nemzetiségi számadatok szerepelnek: cigányok: 190 046, horvátok: 15 620, németek: 62 233, szlovének: 3 040, szlovákok: 17 692.

³⁷⁸ Összesen 314 060 főt írtak össze 2001-ben de ez a létszám tartalmazza a választásra nem jogosult 18 év alatti állampolgárokat is.

mányzat, a magukat a választási névjegyzékbe felvetetett kisebbségi választópolgárok alacsony száma miatt nem lehetett a választást kitűzni.³⁷⁹

Számos olyan települést is találhatunk, ahol az előző ciklusban tíz fő alatti népesség alakított kisebbségi önkormányzatot. Példák mutatják, hogy ezekben a falvakban is megnőtt a regisztráltak száma. Az etnobiznisz jelenségét természetesen most sem zárhatjuk ki, hisz nem csak azoknak ügylet, ha kicsi is, akik adott esetben úgy alakítottak önkormányzatot, hogy nem tartoztak egyetlen kisebbséghez sem, hanem azoknak is, akik igen.³⁸⁰

Az összehasonlítás kedvéért a 2010. évi kisebbségi választási névjegyzékbe vétel adatait is idézzük. Látható, hogy a ruszinok 35 százalékkal, a cigányok 20 százalékkal, az ukránok 19 százalékkal, a románok 16,6 százalékkal, míg a szerbek 12 százalékkal többen kérték felvételüket, mint 2001-ben. Az elemzés kimutatta, hogy közel 40 település, ahol kiírták a kisebbségi választásokat, ismét nem felel meg a 2001. évi népszámlálási adatoknak.

*Kisebbségi önkormányzatot választó kisebbségek száma a településeken választható összes kisebbségi önkormányzat száma szerint 1998 és 2006 között*³⁸¹

1998		2002		2006	
Települések száma	Önkormányzatot választó kisebbségek száma	Települések száma	Önkormányzatot választó kisebbségek száma	Települések száma	Önkormányzatot választó kisebbségek száma
		1	12	2	12
1	11	5	11	4	11
1	10	9	10	7	10
3	9	3	9	7	9
5	8	3	8	1	8
3	7	4	7	4	7
6	6	2	6	4	6
7	5	5	5	7	5
8	4	21	4	18	4
26	3	49	3	49	3
105	2	160	2	202	2
882	1	1 046	1	1 130	1
Összesen: 1 047		Összesen: 1 308		Összesen: 1 435	

Az adatokat összehasonlítva azt látjuk, hogy nincs olyan település, ahol mind 13 kisebbség jelen lenne, de a 11, illetve a 10 kisebbséggel rendelkező települések száma is csekély és nincs nagy elmozdulás. Gyakorlatilag stagnált a 7, az 5 és a 3 kisebbségi önkormányzatot választó települések száma is. A 9 kisebbségi önkormányzattal rendelkező települések száma 2006-ban megnőtt, a 4 kisebbségi önkormányzatot választók száma viszont először nőtt, majd csökkent. Csökkent a 8, és a 6 kisebbségi önkormányzattal rendelkező települések száma, viszont nagyobb arányban nőtt a két és az egy kisebbségi önkormányzatot választó települések száma. A többséget az egy kisebbségi önkormányzatot választó települések jelentik – ezeken a roma önkormányzatok száma jelentős. Így a települések létszámában történt növekedés egyenletes, kiugró értékekkel nem találkozhatunk.

³⁷⁹ L. Kaltenbach Jenő: A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a 2006. évi települési kisebbségi önkormányzati választásokról. Budapest: OBH, 2007.

³⁸⁰ L. Bindorffer Györgyi: Gyorsjelentés a kisebbségek regisztrációs adatairól.

http://www.kisebbssegivalasztasok.mtaki.hu/adattar/tanulmanyok/tanulmanyok_20060720_1.html

³⁸¹ 1994-ről nem találtunk adatokat.

Megválasztott települési kisebbségi önkormányzatok régiók, megyék és nemzetiségek szerint - 2006³⁸²

Főváros, megye, régió megnevezése	Kisebbségi ön- kormányzatok száma összesen	Bolgár	Cigány	Görög	Horvát	Lengyel	Német	Örmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán
kisebbségi önkormányzatok száma														
Közép-Magyarország														
Budapest	202	21	20	20	17	16	22	20	15	16	14	14	1	
Pest	180	10	65	5	4	4	44	1	1	6	11	28	–	
Együtt	382	31	85	25	21	20	66	21	16	22	25	42	1	
Közép-Dunántúl														
Fejér	49	–	18	2	3	2	15	1	–	1	3	2	1	1
Komárom- Esztergom	56	1	15	1	–	3	22	1	–	2	–	10	–	1
Veszprém	90	–	36	–	–	1	48	2	–	–	–	2	–	1
Együtt	195	1	69	3	3	6	85	4	–	3	3	14	1	3
Nyugat-Dunántúl														
Győr-Moson- Sopron	49	1	20	–	10	1	15	1	–	–	–	–	1	–
Vas	49	–	19	–	11	1	10	–	–	–	–	–	8	–
Zala	74	–	58	–	12	–	4	–	–	–	–	–	–	–
Együtt	172	1	97	–	33	2	29	1	–	–	–	–	9	–
Dél-Dunántúl														
Baranya	274	1	134	2	33	1	96	–	–	1	4	–	–	2
Somogy	98	–	81	–	10	1	6	–	–	–	–	–	–	–
Tolna	95	–	57	–	–	–	37	–	–	–	1	–	–	–
Együtt	467	1	272	2	43	2	139	–	–	1	5	–	–	2
Észak-Magyarország														
Borsod- Abaúj- Zemplén	208	2	144	1	1	12	10	2	1	17	–	13	–	5
Heves	70	–	61	1	–	1	2	–	–	3	–	2	–	–
Nógrád	104	–	80	–	–	–	2	–	–	1	–	21	–	–
Együtt	382	2	285	2	1	13	14	2	1	21	–	36	–	5
Észak-Alföld														
Hajdú-Bihar	65	1	50	–	–	–	2	1	11	–	–	–	–	–
Jász- Nagykun- Szolnok	44	–	43	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–
Szabolcs- Szatmár- Bereg	136	–	119	–	–	1	8	1	–	5	–	1	–	1
Együtt	245	1	212	–	–	2	10	2	11	5	–	1	–	1
Dél-Alföld														
Bács-Kiskun	87	–	44	–	13	–	25	–	–	–	2	3	–	–
Békés	72	–	32	–	–	1	8	–	13	–	1	17	–	–
Csongrád	38	1	17	2	1	1	2	1	5	–	4	3	–	1
Együtt	197	1	93	2	14	2	35	1	18	–	7	23	–	1
Összesen	2 040	38	1 113	34	115	47	378	31	46	52	40	116	11	19

³⁸² Forrás: http://www.nepszamlalas.hu/hun/egyeb/hnk2007/tablak/prnt1_5.html

Mint táblázatból látható, az ország minden megyéjében élnek kisebbségek. A legtöbb önkormányzat Baranya megyében jött létre, amit Budapest és Borsod-Abaúj-Zemplén megye követ. Száz fölötti kisebbségi önkormányzat működik Szabolcs-Szatmár-Bereg, Pest, és Nógrád megyében.

*Területi (budapesti megyei) kisebbségi önkormányzatok eloszlása*³⁸³

Megye	Bolgár	Cigány	Görög	Horvát	Lengyel	Német	Örmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán
Budapest	101	97	96	60	59	105	98	69	79	64	65		
Baranya		640		163		466							
Bács		141		57		118							
Békés		152				48		64			80		
BAZ		680			58	75			82		62		
Csongrád		85											
Fejér		89											
GyőrMS		97		44		74							
HajdúB		238						53					
Heves		283											
JNSZ		205											
Kom.E		70				106					50		
Nógrád		382									101		
Pest	44	310				215				53	134		
Somogy		379		50									
SZSZB		571											
Tolna		269				182							
Vas		91		55		49							
Veszprém		157				235							
Zala		275		57									
Összesen	2	20	1	7	2	11	1	2	2	2	6	0	0

A 2005. évi törvénymódosításig csak Budapesten alakult a kerületek mellett területi kisebbségi önkormányzatok. 2003-ban 11 kisebbség a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a ruszin, a szerb, a szlovák, és az ukrán, hozott létre budapesti önkormányzatot. A szlovének és az ukránok egyetlen megyében sem tudtak területi önkormányzatot állítani. A törvény nem rendelkezik arról, hogy ez esetben mi pótolja a kieső közép-szintet.

*Országos kisebbségi önkormányzatok - 2007.*³⁸⁴ - Szavazatok, mandátumok kisebbségek szerint³⁸⁵

³⁸³ Adatforrás:

<http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/kiskiv.jsp?EA=26&URL=mkiv&URLPAR1=URL%3Dterjvk&URLPAR2=W%3D12>

³⁸⁴ Késsel jelöltük azokat a kisebbségeket, ahol csak egy listára lehetett szavazni.

³⁸⁵ Forrás: <http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/kiskiv.jsp?EA=26&URL=orszjvk&URLPAR1=W%3D13>

Kisebbség	Az elektori jegyzékben szereplő elektorok száma	Szavazóként megjelent elektorok száma	Érvényes szavazatok száma	Szavazat-megoszlás	Lista	Mandátumok	
Bolgár	189	179	169		MBE		25
Cigány	5 476	5 411	5 289	2 507	MCF Forum	25	53
				2 782	Lungo Drom	28	
Görög	169	161	161	111	Sylogos	18	25
				46	Ellinizmosz	7	
Horvát	574	545	484		Mo-i Horv.szöv.		39
Lengyel	235	223	204	108	Pilsudski BAZ	13	25
				96	Bem J. E./St.Adalb.	12	
Német	1 882	1 849	1 777		BNÖSZ		53
Örmény	155	152	151	56	EÖGYKE	9	25
				43	Arménia	7	
				52	MÖSE	9	
Román	228	225	220	44	Román Ortodoxok	5	25
				38	BRE	4	
				138	MROÉE	16	
Ruszin	259	256	251	116	Marusze	14	31
				135	Horue-Ruke	17	
Szerb	199	187	186	95	Szegedi Szerbek	13	25
				22	Szerb Klub	3	
				69	SRPSKI FORUM	9	
Szlovák	578	573	566	251	Mszsz-Nógrád-Hevesi-Pilis	17	39
				315	Daszsz-Dolina-Ozvena-Zemplé	22	
Szlovén	55	55	55		Mao-i Szlovének		15
Ukrán	94	93	69		MUKE		19

Öt kisebbségnél nem volt konkurencia az országos önkormányzati választásokon – csak egy jelölő szerv állított listát. Hat esetben kellett vetélytársakkal számolni az országos önkormányzatokat jelölő szervezeteknek. Van olyan kisebbség, ahol a különböző jelölő szervek bejutott képviselői nem képesek közösen együtt dolgozni, van ahol képesek az összefogásra. A verseny jó dolog, de a titkos kisebbségi választói névjegyzékek miatt jelenleg a kisebbségi jelölő szervezetek nem tudják, hogy hol található a választópolgároknak azon köre, amelynél például kampányolhatnának. A választási lista titkossága nem teszi lehetővé, hogy szembe nézhessenek választóikkal, de a választóknak sem engedi meg, hogy felelősségre vonják választottjaikat.

Ami a jövőt illeti, mindenképpen el kell gondolkodni azon, hogy kiket is képviselnek a kisebbségi önkormányzatok, kinek az érdekében is végzik a munkájukat, mi a feladatuk, és kik egyáltalán a törvény jogalanyai, biztosítják-e a kisebbségek alkotmányos jogait saját önkormányzataik megválasztására a 2005-ben elfogadott törvénymódosítás kisebbségi névjegyzéket érintő paragrafusai?

Szakirodalom

- Arató Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983.
- Baka András: Az új magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi törvény koncepciójáról. *Regio*. 1990. 4. sz. 59-66. o.
- Balázs Lajos: Mit ér a népi kultúra a globalizáció korában?
http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro/pdf/EM-2004-3-4_011.pdf
- Balogh Sándor (főszerk.) - Sipos Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek 1848-1993*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2002.
- Barta János: *A kétféjű sas hatalmában. Új képes történelem*. Magyar Könyvklub-Helikon Kiadó, Budapest, 1997. 82. o
<http://mek.oszk.hu/01900/01902/html/index289.html>
<http://mek.niif.hu/01900/01902/html/index2.html>
- Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest: Új Mandátum Kiadó. 2001.
- Bindorffer Györgyi: Gyorsjelentés a kisebbségek regisztrációs adatairól. Budapest, 2006.
http://www.kisebbssegivalasztasok.mtaki.hu/adattar/tanulmanyok/tanulmanyok_20060720_1.html
- Bindorffer Györgyi-Sólyom Barbara: A pomázi szerbek identitása. In Bindorffer Györgyi (szerk.) *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léhelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében*. Budapest: Gondolat- MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 188-236. o.
- Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest: Osiris – Századvég, 1995.
- Bíró Gáspár: A nemzeti és etnikai kisebbségi törvénytervezetének alapelvei (Kézirat). Minisztertanács Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkársága, 1989. TLIK.
- Bíró Gáspár: A nemzeti, etnikai és nyelvi kisebbségi törvénytervezet alapelvei (Kézirat). 1990. TLIK.
- Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Basel-Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.
- Bottlik Zsolt: A szerb etnikai tér változásai a XX. Században a mai Magyarország területén. *Kisebbségkutatás*, 2005. 2. szám.
http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2005_02/cikk.php?id=1261
- Deák Ferencz beszédei. Összegejtötte Kónyi Manó. II. kötet. 1842–1861. 2. bőv. kiad. Budapest, 1903. 529–530.
- Drahos Ágoston-Kovács Péter: A magyarországi nemzeti kisebbségek oktatásügye 1945-1990. Néhány adat nemzeti kisebbségeinkről. *Regio*, 1991. 2. sz. 167-192. o.
- Dobos Balázs: A kisebbségi önkormányzati választójog kialakítása Magyarországon. *Kisebbségkutatás*, 2005. 4. sz. 496-512 o.
http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2005_04/cikk.php?id=981
- Dobos Balázs: *A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény történeti kronológiája*.

<http://adatbank.transindex.ro/regio/tortenelem/?intezmeny=107>

Doncsev Toso: Bevándorló kertészekből - bolgár kisebbség. In Eperjessy Ernő (szerk.) Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából. Nemzetiségi Néprajzi Tanulmányok. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 1996.

Fata Márta: Deutsche Immigranten im ländlichen Ungarn. Zu Fragen der Erforschung der Integration am Beispiel von Sekundäreinwanderern im Komitat Tolna in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In Mathias Beer/Dittmar Dahlmann (szerk.) *Migration nach Ost- und Südosteuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts* (Schriftenreihe des IDGL Bd. 4). Stuttgart: Thorbecke, 1999. 385-404.

Fedinec Csilla: Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez.

<http://www.foruminst.sk/documents/9/122.pdf>

Fehér István: Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945-1990. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1993.

Font Márta-Varga Beáta: *Ukrajna története*. Szeged: bölcsész Konzorcium, 2006.

<http://mek.oszk.hu/04800/04809/04809.pdf>

Föglein Gizella: Magyar-jugoszláv népcseré egyezmény-tervezet - 1946. *Századok*, 1996. 6. sz. 1553-1570. o.

Föglein Gizella: Közvetíteni a „párt és az állam” jelszavát. Nemzetiségi-kisebbségi szövetségek - 1958-72. *História*, 1996. 9-10. sz. 45-47. o.

Föglein Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség*. Budapest: Ister Kiadó és Kulturális Szolgáltató Iroda, 2000.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/Magyarorszag_i_nemzetisegek_kotetei/Nemzetiseg_vagy_kisebbseg/pages/003_torvenytervezet.htm

Föglein Gizella: Nemzetiségi oktatás a Rákosi kurzus idején. *Új Pedagógia Szemle*, 2004. 6. sz.

<http://www.oki.hu/cikk.php?kod=2004-06-mk-Foglein-Nemzetisegi.html>

Föglein Gizella: *Etnikum és educatio. A magyarországi nemzetiségek és alsó fokú oktatásuk állami szabályozása 1945-1985*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2006.

Fraser, Sir Angus: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

Galampos József: A cigánykérdés megoldása. *Orvosok lapja - Népegészségügy*, 1947. 36. sz. 1446-1450. o.

Gángó Gábor: [Az 1868.évi nemzetiségi törvény korunk nemzetiségpolitikájának tükrében](#). *Barátság*, 2003. 10. évf. 4027-4031 o. Forrás: <http://nemzetisegek.hu/repertorium/2003/05/Bar02.pdf>

Gángó Gábor: "...mód nyújtassék neki gyermekei nevelésére, kiművelésére"

Az 1868. évi törvény korunk nemzetiségpolitikájának tükrében. *Új Horizont*, 2004. 1. sz. 79-88. o.

Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Ithaca & London: Cornell University Press. 1983.

Gerő Lajos (szerk.) *Pallas Nagylexikona*. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1897.

Győri Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó, 1998.

Gyurok János: *A magyarországi horvátok*. Pécs: Gálos Nyodász Kft. 1998.

Hamberger Judit: *A szlovákok történelme*.

http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szlovak-tortenelem.htm

Hambuch Géza: Javaslatok nemzetiségi törvény megalkotásához. Tervezet (Kézirat). 1988. TLIK.

Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok. In Andor Mihály (szerk.) *Cigányvizsgálatok*. Budapest: Művelődéskutató Intézet, 1982. 61-140. o.

Hobsbawm, Eric: *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Horváth Lajos: *Kárpátalja képviselte a magyar országgyűlésben*. Budapest: Tarsoly Kiadó, 2008.

Juhász István (szerk.): *Tudományos Gyűjtemény 1817-1841*. I. kötet. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.

Ignotus: A magyar kultúra és a nemzetiségek. *Nyugat*, 1908. I. évf. 4. szám. Forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00004/00101.htm>

Kaltenbach Jenő: A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a 2006. évi települési kisebbségi önkormányzati választásokról. Budapest: OBH, 2007.

Kállai Ernő: A magyarországi cigányok története. In Kállai Ernő-Törzsök Erika (szerk.) *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2000*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda. 2001.

Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok elméleti modellje és működési gyakorlata Magyarországon*. PhD értekezés. Miskolc, 2008. (Kézirat található: Miskolci Egyetem Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Doktori Iskola.)

Kálmán András: A magyar cigányok problémája. *Társadalmi Szemle*, 1946. 8-9. sz. 656-658. o.

Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio*, 1993. 4: 99-128.
<http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00016/pdf/07.pdf>

Katus László: Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848–1849-ben. *Kisebbségkutatás*, 2002. 1. sz. <http://www.epa.oszk.hu/00400/00462/00013/index.htm>

Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. *Kisebbségkutatás*, 2003. 3.
http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2003_03/cikk.php?id=788

Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Változó világ 31. Budapest: Press Publica, 2000.

Knieszsa István: *Magyarország népei a XI. században*. Szent István Emlékkönyv. II. k. Budapest 1938. Új kiadás: Budapest, Lucidus Kiadó, 2000.

Kovacsics József: A történeti demográfia és nyitott kérdései az Árpád-kori népesség számára vonatkozóan. In Dr. Kovacsics József (szerk.) *Magyarország történeti demográfiája (896-1995)*. Budapest: KSH, 1997.

Kristó Gyula: Magyarország lélekszáma az Árpádkorban. In Dr. Kovacsics József (szerk.) *Magyarország történeti demográfiája (896-1995)*. Budapest: KSH, 1997.

Ligeti György: Cigányok a felvilágosodás korában. In Uő: *Cigány népismereti tankönyv*. Piliscsaba: Konsept-H Kiadó, 2004.

http://www.romaweb.hu/doc/tortenelem/ciganyok_felvilagosodas_koraban_lgy.pdf

Ligeti György-Varga Ilona: *Magyarországi cigányok*. Budapest: Körtánc Egyesület. 1998.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/Kortanc_sorozat/Magyarorszag_i_ci_ganyok/pages/011_magyarorszag_i.htm

Mák Ferenc: Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989-1999). *Magyar kisebbség*, 2000. 3. sz.

<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=16&cikk=m000315.html#>

Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település-és nemzetiségpolitikája*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2002.

Manherz Károly (szerk.) *A magyarországi németek*. Budapest: Útmutató Kiadó. 1998.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbssegek/Valtozo_vilag_sorozat/A_magyarorszag_i_nemetek/pages/001_torteneti.htm

Margalits Ede: *Szerb történelmi repertórium*. I. Budapest, 1915.

Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest, 1925.

Mezey Barna (szerk.) *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Budapest: Kosuth Könyvkiadó, 1986.

Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Budapest: Optimum Kiadó. é.n. Reprint. Eredeti kiadás: Kolozsvár, 1944.

Mukics Mária: *A magyarországi szlovénekről*. Budapest: Press Publica. 2003

Mukics Mária: „Sem okosak, sem gazdagok.” A magyarországi szlovének identitása, különös tekintettel a Felsőszölnökre, Rábatótfaluban és Szombathelyen élőkre. In Bindorffer Györgyi (szerk.) *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léhelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében*. Budapest: Gondolat- MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 16-62. o.

Nagy képes világtörténet. XLVI. FEJEZET. A szerb szlávok.

Forrás: <http://mek.niif.hu/01200/01267/html/04kotet/04r07f46.htm>

Népszámlálás, 2001. IV. Nemzetiségi kötődés – A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Budapest: KSH., 2003.

Dr. Petrusán György - Martyn Emília - Kozma Mihály: *A magyarországi románok*.

http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/roman/pgy/publikaciok/moi_romanok.doc

Pogány György-Bán Géza: A magyarországi cigányság helyzetéről. Budapest 1957. 31. o. Kézirat. Az Országos Széchényi Könyvtárban található.

Pók Attila: A magyarországi nemzetiségi kérdéssel (1868–1918). *História*, 1982. 4. sz. 19-26. o.

Forrás: <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1982-04/historia-1982-04-081013-3>

Pongrácz Zoltán: A cigányság Magyarországon. *Alföld*, 1960. 4. sz. 130-133. o.

Renan, Ernest: What is a Nation? In G. Eley - R. G. Suny (szerk.) *Becoming National*. New York/Oxford: Oxford University Press, 1996. 42-55.

Samu Mihály: Előterjesztés a nemzetiségi törvény koncepciójáról (Kézirat). 1988.

Samu Mihály: A nemzetiségi törvény megalkotása nem pártügy (Kézirat). 1989.

S. Benedek András: *A Gens Fidelissima: a ruszinok c. művében*. Budapest: Belváros-Lipótváros Ruzsin Kisebbségi Önkormányzat. 2003.

Sokcsevits Dénes: A magyarországi horvátok rövid történelme. Forrás: <http://www.horvatok.hu/index.php?id=6>

Stark Ferenc: *Javaslat a nemzetiségi törvény elveire*. Kézirat. Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztály, 1988. 6. p. TLIK.

Schöpflin György: *A modern nemzet*. Máriabesnyő-Gödöllő: Attraktor, 2003.

Soós István: A cigány kisebbség első századai. *História*, 1991. 2-3. sz.
<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1991-023/historia-1991-023-cigany>

Szabó M. Attila: *Betekintés az erdélyi szászok autonómiájába*.
http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf1156.pdf

Szalay László: *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*. Pest, 1861.

Szarka László: Tilkovszky Loránt: Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig. Budapest: Ikva Kiadó. c. könyvről. 1994. *Regio*, 1995. 3. sz.
<http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00022/pdf/konyvismerteto.pdf>

Szakály Ferenc: A szerbek Magyarországon- szerbek a magyar történelemben. In Zombori István (szerk.) *A szerbek Magyarországon*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 1991

Szász Zoltán: A román kérdés Tisza István kormányának politikájában. *Történelmi Szemle*, 1968.

Szász Zoltán: A nemzetiségek és az 1848-as magyar forradalom. *Történelmi Szemle*, 1998. 3-4.
http://epa.oszk.hu/00600/00617/00002/tsz98_3_4_szasz_zoltan.htm

Szávay István: *Tisza István és a Román Nemzeti Párt*. Forrás: http://tiszaistvan.hu/docs/Szavay_Istvan.rtf

Szegő László: A hagyományos cigány közösségek. In Uő (szerk.) *Cigányok – honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest: Kozmosz könyvek, 1983. 82-101. o.

Szegfű Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2000.

Szent István király intelmei Imre herceghez
<http://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm>

Szokai Imre – Tabajdi Csaba: Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Nemzet*, 1988. február 10. 10-11. o.

Szücs Jenő: A középkori Magyarország népei. *História*, 1982. 6. sz. 5-7. o.

Szücs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1984.

Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen: Csokonai Kiadó. 1998.

Tomka Miklós: A cigányság története. In Szegő László (szerk.) *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?* Budapest: Kozmosz, 1983.

Udvari István: Ruszinok és ukránok. Dr. Csonka Éva-Dr. Deák Katalin-Magyarné Braunsteiner Márta (szerk.) *Kisebbségi kalauz 2007*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Főosztálya. 2008.

Vékás János: Statisztikai adatok az 1980-2002. évi népszámlálások összehasonlító elemzéséhez. In Kovács Nóra-Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2003. 237-252. o.

Vogel Sándor: Az erdélyi szászok. *Honismeret*, 2001. 3. sz.

<http://www.vjrkft.hu/carus/honisme/ho010338.htm>

Völgyesi Orsolya: A történeti Magyarország – népek börtöne vagy népek bölcsője?

http://www.kre.hu/rektori/files/studiacikkek/2003.1_2.szam/03.Volgyesi_Orsolya.pdf

Weinhold, Robert: A magyarországi németek nemzetiségi kultúrájának etnográfiai vizsgálatában felmerülő problémák. In Eperjessy E.-Krupa A. (szerk.) *II. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencia*. Budapest: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya. 1981. 724-732. o.

További szakirodalom

2001. évi népszámlálás. 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2002.

A helyi kisebbségi önkormányzatok törvényességi ellenőrzésének tapasztalatai. *Önkormányzati Tájékoztató*, 1997. 64-67.

A helyi önkormányzatok 1995. évi működésének törvényességi helyzete. *Önkormányzati Tájékoztató*, 1996. Különszám. 3-67.

Adatok a magyarországi kisebbségi önkormányzatok kialakulásáról és működéséről. *Regio*, 1997. 1: 127-164.

A nemzetiségek életkörülményei. Budapest, KSH 1995.

Ábrahám Barna: "Cselekedjétek jól vagy rosszul, csak tudja a világ, hogy a szlovákok élnek." *Pro Minoritate*, VII. évf. 1: 11-17. 1999/tél.

<http://www.hhrf.org/prominoritate/1999/99tel002.html>

Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1984.

Ács Zoltán: A görög, az örmény és a bolgár országos kisebbségi önkormányzatok tapasztalatai. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. 203-213.

A magyar kommunista párt országos értekezletének határozata a politikai helyzetről és a párt feladatairól. In Romsics Ignác (szerk.) *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914-1999*. I. köt. Budapest: Osiris, 2000. 458–460.

<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/MKP.htm#eleje> (Letöltve: 2008.08.29.)

Andics Erzsébet: *Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika*. Budapest: Szikra kiadás, 1946.

Angelusz Róbert - Tardos Róbert 1989. Társadalmi-politikai identitás és konfliktustudat. *Társadalomkutatás*, 1989. 3: 5-34.

Arató Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790-0849*. I-II. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1960.

Arató Endre: *Kelet-Európa története a 19. században*. Budapest: Tankönyvkiadó. 1971.

Arday Lajos – Joó Rudolf – Székely András Bertalan: Nemzetiségi kultúra és nemzetiségi politika Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 1985. 11: 817-827.

Arday Lajos: *A Megyei Nemzetiségi Bizottságok Működése* (1986). (Kézirat) Országos Idegennyelvű Könyvtár Nemzetiségi Dokumentáció (Leltári Szám: 159.).

Arday Lajos – Joó Rudolf: A nemzetiségi politika és a nemzetiségi jogok rendszerének néhány fontosabb vonása Magyarországon. In Arday Lajos – Joó Rudolf – Tarján G. Gábor (szerk.): *Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv-magyar határ mentén*. II. Szlovének a Rába-vidéken (Magyarország). Budapest, Állami Gorkij Könyvtár, 1987. 433-446.

Arday Lajos – Hlavik György: *Adatok, tények a magyarországi nemzetiségekről*. Budapest: Kossuth, 1988.

A magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezmény. In Romsics Ignác (szerk.) *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914-1999*. I. köt. Budapest: Osiris, 2000. 458–460.

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest: Stephanus nyomda Rt. 1947.

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata nemzetiségi politikánk néhány időszakos kérdéséről és a nemzeti szövetségek 1978-ban esedékes kongresszusainak előkészítéséről. In: Vass Henrik (szerk.) *Az MSZMP határozatai és dokumentumi 1975-1980*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1983. 661-667.

http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_19780110-1.pdf

Baka András: Nemzetiségi vagy kisebbségi törvény? *Magyar Tudomány*, 1990. 4: 385-393.

Baka András: *Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.

Balázs György: A kiegyezés és a nemzeti kérdés. Megjegyzések a magyar nacionalizmus történetének egy fejezetéhez. *Világosság*, 1967. 3: 158-164.

Balázs Lajos: Mit ér a népi kultúra a globalizáció korában?

http://erdelyimuzeumfolyoirat.adatbank.transindex.ro/pdf/EM-2004-3-4_011.pdf

Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945-1950*. Budapest: Kossuth, 1988.

Balogh Sándor – Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon 1944-1948*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1977.

Baranyi Béla (szerk.) *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.

Bársony János: A készülő kisebbségi törvény és a cigány kisebbség. *Főiskolai Figyelő Plusz*, 1993. 2: 206-209.

Bársony János: A kisebbségi önkormányzatok létrehozásának lehetőségei Budapesten. In: Egyed Albert – Tokaji Nagy Erzsébet (szerk.): *Kisebbségek és önkormányzat. Az 1993. szeptember 27-29. között Szentendrén tartott konferencia előadásai és vitája*. Budapest, Minoritás Alapítvány, 1994. 113-117.

Beller Béla: Az ellenforradalmi rendszer első éveinek nemzetiségi politikája (1919-1922). *Századok*, 1963. 6:

Bethlen István angliai előadásai. Budapest, 1934.

Bércesi Ferenc: A kisebbségi önkormányzatok működésének tapasztalatai 1994-2000. In: Petrétai József (szerk.): *Emlékkönyv Bihari Ottó egyetemi tanár születésének 80. évfordulójára*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete, 2001. 37-46.

Bibó István: Levél Borbándi Gyulához. In: *Válogatott tanulmányok*. III. kötet. 1971-1979. Budapest: Magvető, 1986. 297-373. <http://www.elib.hu/02000/02043/html/457.html>

Bibó István: Memorandum a sváb kitelepítésről. In: Czibulka Zoltán – Dr. Heinz Ervin – Dr. Lakatos Miklós (összeállítók): *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlás*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2004. 192-196. http://www.nepszamlalas.hu/hun/egyeb/nemet/data/pdf/V_2.pdf

Bindorffer Györgyi: Néprajz és/vagy kulturális antropológia. In: A. Gergely András (szerk.) *Etnikai-antropológiai kutatómódszertan. Empíria és elmélet találkozási pontjain. Válogatott tanulmányok I*. Budapest: MTA PTI – Etnoregionális Kutatóközpont, 1996.

Bindorffer Györgyi: Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.) *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 253-266.

Bíró Gáspár – Taubner Zoltán: A nemzeti kisebbségek jogainak kodifikációs munkálatai az Európa Tanácsban. In: *Társadalmi Szemle*, 1993. 11 sz.

Bodáné Pálok Judit: A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 1993. 12-13: 26-45.

Bodáné Pálok Judit: Egy törvény története. *Regio*, 1993. 3: 182-192.

Bodáné Pálok Judit: A kisebbségek jogérvényesítési lehetőségei a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény alapján. In: Egyed Albert – Tokaji Nagy Erzsébet (szerk.): *Kisebbségek és önkormányzatok. Az 1993. szeptember 27-29. között Szentendrén tartott konferencia előadásai és vitája*. Budapest? Minoritás Alapítvány, 1994. 49-66.

Bodáné Pálok Judit: A kisebbségek önkormányzatai. Formáik, feladat- és hatáskörük, működésük, kapcsolódásuk a települési önkormányzatokhoz, finanszírozási rendszerük. *Kisebbségi Értesítő*, 1994, 3: 45-87.

Bodáné Pálok Judit: A kisebbségek önkormányzati képviselőinek választása. *Kisebbségi Értesítő*, 1994. 3: 87-129.

Bodáné Pálok Judit: *A kisebbségek jogai Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1994.

Bodáné Pálok Judit – Kaltenbach Jenő – Vánkosné Timár Éva (szerk): *Kisebbségi kódex. Jogszabálygyűjtemény*. Budapest: Auktor Könyvkiadó, 1995.

Bodáné Pálok Judit – Vánkosné Timár Éva: Országos kisebbségi önkormányzatok. *Kisebbségi Értesítő*, 1994. 3: 130-141.

Bodáné Pálok Judit: Kisebbségi jogok és intézmények Magyarországon. *Regio*, 1996. 1: 125-141.

Bodáné Pálok J. – Vánkosné Timár Éva: Országos kisebbségi önkormányzatok. *Kisebbségi Értesítő*, 1994. 3: 130-141.

Bodáné Pálok J. – Vánkosné Timár Éva: *Mit kell tudni a kisebbségi önkormányzatok létrehozásáról?* Budapest: Auktor Kiadó, 1995.

Bodonyi Ilona: A rendszerváltozás és a kisebbségi kérdés kezelésének összefüggései. In Kunszt Márta – Laczkóné Tuka Ágnes (szerk.): *Politikatudományi válaszok a XXI. század kihívásaira. VII. Politológus vándorgyűlés*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2001. 126-132.

Bogdán Béla: A cigány kisebbség rendszerváltás utáni helyzete a változások tükrében. *Regio*, 1993. 1: 115-120.

Bonifert Mária (szerk.): *Kitelepítettek és hazatérők. (A dunabogdányi svábok kálváriája)*. Dunabogdány: Polgármesteri Hivatal, 1997.

Borók György: A nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviselőjének szabályozási modelljei Európában és Magyarországon. *Társadalmi Szemle*, 1998. 4: 68-84.

Botlik József: *Csehszlovákia nemzetiségi politikája Kárpátalján 1919 – 1938-1939*.

<http://www.corvinuslibrary.com/ruszin/karpatalja1.doc>

Bragyova András: Vannak-e kisebbségi jogok? Egyenlőség és kisebbség. *Állam- és Jogtudomány*, 1992. 1-4: 153-183.

Brunner, Georg: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet – Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1995.

Brunner, Georg – Küpper, Herbert: Európai autonómia-megoldások: a kisebbségi önkormányzatok autonómia-modelljeinek tipológiája. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1. sz.

Búza László: A kisebbségek jogi helyzete. Budapest: MTA, 1930. [Idézi: Kovács Péter: Az autonómia a nemzetközi jogban. In *Kisebbségi érdekérvényesítés, önkormányzatiság, autonómiaformák*. Budapest: Osiris Kiadó, 1997. 193. o.]

Buzál Attila, dr.: *A nemzeti és etnikai kisebbségi oktatás főbb tudnivalói*. Budapest: Oktatási Minisztérium, 2001.

Caruha Vangelio: Magyarországi görögök. Budapest. Kortánc Egyesület, 1998.

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/Magyarorszag_i_nemzetisegek_kotetei/Kortanc_sorozat/Magyar_orszag_i_gorogok/pages/000_konyveszeti_adatok.htm (Letöltve: 2008.10.05.)

Cholnoky Győző: *Állam és nemzet. Uralkodó nemzet- és nemzetiségpolitikai eszmék Magyarországon, 1920.* Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 1996.

Cholnoky Győző (szerk.) *Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után.* Budapest: Lucidus, 2008.

Chronowski Nóra: Kisebbségi identitás – „különjogok” – alkotmányos követelmények. *Belügyi Szemle*, 2006. 4. sz.

Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.) *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994-1998.* Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális kutatások Központja. 1999.

Dányi Dezső: *Az 1850-1857. évi népszámlálás.* Budapest: KSH, 1993.

Dányi Dezső – Dávid Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787).* Budapest: KSH, 1960.

Dávid Zoltán: A magyarországi nemzetiségek 1990-ben. *Valóság*, 1993. 10: 34-42.

Dávid Zoltán: A nemzetiségi községek száma. *Valóság*, 1995. 5: 69-77.

Deák Ágnes: Adatok Eötvös József 1850-es évekbeli tevékenységéhez. *Aetas*, 1997. 1: 122-128. http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/aetas/1997_1/1997_1tart.htm (Letöltve: 2006.11.28.)

Demeter-Zayzon Mária: Önkép és magyarsággép a Baranya megyék németeknél. *Honismeret*, 1992. 3: 46-52.

Dénes Iván Zoltán: A konzervatív nemzetiségi tolerancia látszata és lényege. *Valóság*, 1986. 7: 19-36.

Dénes Iván Zoltán: *Az önrendelkezés érvényessége.* Budapest: Magvető. 1988.

Donáth Lehel (szerk.): *Az „Ezeréves ruszin-magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai. 2004. március 19-20.* Budapest: Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzata, 2005.

Dolmányos István: A "Lex Apponyi". (Az 1907. évi iskolatörvények). *Századok*, 1968. 3-4: 484-533.

Dobos Balázs: A kisebbségi önkormányzati választójog kialakítása Magyarországon. *Kisebbségkutatás*, 2005. 4: 496-512.

Dobos Balázs: A magyarországi kisebbségpolitika a kisebbségi törvény módosításának tükrében http://polvgy2006.ektf.hu/eloadasok/dobos_balazs.doc (Letöltve: 2008.04.02.)

Dobos Balázs: A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek autonómiája. *Kisebbségkutatás*, 2006. 3: 507-529. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2006_03/cikk.php?id=1415 (Letöltve: 2008.04.05.)

Dobos Balázs: Kisebbségpolitika és kisebbségpolitikai intézményrendszer Magyarországon 1948-1993 között. *Regio*, 2007. 3: 147-172.

Doncsev Toso: A magyarországi kisebbségi törvény. *Kisebbségkutatás*, 2004. 1. sz. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2004_01/cikk.php?id=1020 (Letöltve: 2008.03.21.)

Doncsev Toso: Magyarország kisebbségi politikája. *Kisebbségkutatás*, 2000. 4. sz.
<http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/index.php?lap=14>

Doncsev Toso: Legújabb változások a magyarországi kisebbségek helyzetében. In Sisák Gábor (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2001. 11-29.

Doncsev Toso: A magyarországi kisebbségi törvény. *Kisebbségkutatás*, 2004. 1: 94-101.

Dupcsik Csaba: Cigány háztartások jövedelmi viszonyai. *Magyar Tudomány*, 1997. 6: 679-689.

Dubecz né Károlyi Éva: A kisebbségi önkormányzatok helye, szerepe. *Magyar Közigazgatás*, 2001. 9: 554-563.

Egyed Albert – Tokaji Nagy Erzsébet (szerk.): *Kisebbségek és önkormányzat. Az 1993. szeptember 27-29. között Szentendrén tartott konferencia előadásai és vitája*. Budapest: Minoritás Alapítvány, 1994.

Eiler Ferenc: Az országos német, szlovák, és horvát kisebbségi önkormányzatok első négy évének működési tapasztalatai. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. 172-184.

Eiler Ferenc – Kovács Nóra: A kisebbségi önkormányzatok rendszere Magyarországon. *Regio*, 2000. 3: 81-111.

Eiler Ferenc: Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára 1998-2004. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás az identitás kérdésköréből III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 209-226.

Eiler Ferenc: A kisebbségi önkormányzati rendszer és tapasztalatai. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel Kiadó 2005. 445-460.

Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925-1939)*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2007.

Eötvös József: *Die Emancipation der Juden. Aus dem Ungarischen übersetzt von Hermann Klein*. Pest, 1840. (2. kiadás Pest, 1841.)

Eötvös, József: *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich*. Leipzig, 1850. (2. kiadása Bécs, 1851. 3. kiadás Pest, 1871.)

Eötvös József: *Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands*. Leipzig, 1859. (magyarul:)

Eötvös József: *Magyarország különállása Németország egységének szempontjából*. (Németből fordította Toldy István) Pest, 1861.

Eötvös József: *Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs*. Leipzig, 1859.

Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Pest, 1865. In Uő és Fenyő I. (szerk.): *Reform és hazafiság*. III. kötet. Budapest: Magyar Helikon, 1978.

Eötvös József: Ausztria nemzetiségeinek egyenjogúságáról. In Uő és Fenyő I. (szerk.): *Reform és hazafiság*. II. kötet. Budapest: Magyar Helikon, 1978.

<http://mek.oszk.hu/05300/05343/html/02.htm>

Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. I-II. kötet. Budapest: Magyar Helikon, 1981.

Finta István: A kisebbségi önkormányzatokat érintő hatályos magyar szabályozás. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. 25-37.

Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítése. 1945-1950*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988.

Fehér István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945-1990*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1993.

Fodor Péter – Kövágó László – Stark Ferenc – Verseghi György (szerk.): *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politikai a mai Magyarországon*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1984.

Forray R. Katalin: Nemzetiségek, kisebbségek. *Educatio*, 1998. 1:50-66.

http://www.meh.hu/nek/Maeyar/forray_nemz.htm (Letöltve: 2005.08.07.)

Fraser, Sir Angus: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2000

Fokasz Nikosz (szerk.) *Politikai csodaországban*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2007.

Föglein Gizella: A magyarországi nemzeti kisebbségek helyzetének jogi szabályozása 1945-1993. *Regio*, 1997. 1: 35-64.

Föglein Gizella: Nemzetiségi politika a Kádár-korszakban (Az MSZMP PB 1958. és 1968. évi nemzetiségpolitikai határozatai). *Múltunk*, 1997. 1: 220-225.

Föglein Gizella: A nemzetiségi oktatás jogi szabályozása Magyarországon 1945-1956. In *Nemzetiség vagy kisebbség*. Budapest: Ister, 2000. 59-78.

Föglein Gizella: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika Magyarországon az 1960-as években. *Múltunk*, 2001/4. sz. 40-77.

Föglein Gizella: Nemzetiségpolitikai koncepciók Magyarországon, 1945-1993. In: Egry Gábor – Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19-20. században*. Budapest: Napvilág, 2005. 477-495.

Fürcht Pál (szerk.): *A nemzeti és etnikai kisebbségek önkormányzatai. Kézikönyv*. Budapest: BM Kiadó, 1995.

Füves Ödön: Adatok az egi görögök történetéhez. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958. 77-81.l.

Füves Ödön: A ráckevei görögök nyomában. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959. 117-122.l. Klny. az Antik Tanulmányokból.

Füves Ödön: Fejezetek a szentendrei görögök életéből. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961. 114-127.l. Klny. az Antik Tanulmányokból.

Füves Ödön: A magyarországi görög telepesek a legújabbkori görög történelmi irodalomban. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963. 65-68.l. Klny. az Antik Tanulmányokból.

Füves Ödön: Statisztikai adatok Pest és Buda 1687-1848 közt polgárjogot nyert görög származású lakosairól. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963. 235 l. Klny. az Antik Tanulmányokból.

Füves Ödön: *Görögök a Duna-Tisza közén*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966. 92-98. Klny. az Antik Tanulmányok.

Füves Ödön: A pesti görögök iskolái. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973. 98-104. - Klny. az Antik Tanulmányokból. 1972.

Füves Ödön: Comenius és a magyarországi görögök. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974. 297-299. Klny. Magyar Pedagógia.

Galántai József: *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Budapest: Korona, 1995.

Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása 1919-1920*. Budapest: Maecenas Kiadó, 1989.

Gángó Gábor: „...mód nyújtassék neki gyermekei nevelésére, kiművelésére” Az 1868. évi törvény korunk nemzetiségpolitikájának tükrében. *Új Horizont*, XXXI. 1: 79-88.

http://www.phil-inst.hu/en/publications/2004_publ.html

Gerencsér Balázs, dr.: Nyelvi jogok - törvények (II.) Nemzetközi egyezmények az I. világháborút követően. *Magyar kisebbség - Nemzetpolitikai szemle*, 2005. X. évf. 1-2: 224-231.

http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=2005_1-2_19.htm

Glatz Ferenc: A kisebbségi kérdés Közép-Európában tegnap és ma. *História*, 1992/1.

Grósz András (szerk.): *Jakob Bleyer*. Budaörs: Budaörs Német Nemzetiségi Önkormányzata, 2008.

Gulya Károly: A magyarországi rutén kérdés 1910-1914 között. *Acta Universitatis Szegediensis*, 1968.

Gyergyói Sándor: *A kirekesztéstől a beilleszkedésig I-II*. Debrecen: Mozaik, 1990.

Gyurok János: Az országos kisebbségi önkormányzatoknál folytatott megkérdezések összegzése. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. 165-171.

Gyurok János: Kisebbségi-nemzetiségi törvénykezés 1848-1993 között. In Kupa László – Gyurok János (szerk.): *Határmenti régiók és kisebbségek a 19-20. században. Konferencia-kötet*. Pécs, B & D Stúdió, 2004. 99-110.

Hajdú Gabriella: Keretek és szimbólumok között. A görögség megélésének magyarországi lehetőségei és sajátosságai. Kézirat.

<http://www.budai-rfg.sulinet.hu/~havassy/hajdugabriella/gorog/szakdolgozat.pdf>

Hajdú Tibor: *A nemzetiségi kérdés és az 1918-1919-es forradalmak. A dualizmus nemzeti politikájának csődje és a monarchia felbomlása. A magyar nacionalizmus kialakulása és története*. Budapest: Kossuth, 1964. 232-279.

Halász Iván: Nemzeti és etnikai kisebbségek és a kisebbségi jogi szabályozások Közép-Európában. *Kisebbségkutatás*, 2007. 3. sz.

Halász Iván – Majtényi Balázs: *Regisztrálható-e az identitás*. Budapest: Gondolat – MTA Jogtudományi Intézet, 2003.

Hamberger Judit: *A szlovákok történelme*.

http://szlavintezet.elte.hu/szlavtsz/slav_civil/szlovak-tortenelem.htm (Letöltve: 2008.12.05.)

Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Budapest: Magvető, 1985.

Hargitai János: *A kisebbségi jogalkotás időszerű feladatai. Kisebbségek együttélése 3.* Pécs: Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma. 2001. 94-100.

Herbai István: *Európa felé – kis kitérővel? A magyar nemzetiségi politika a rendszerváltás éveiben*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1992.

Herczeg Ferenc: Nemzetiségi politikánk eredményei és feladatai. *Pártélet*, 1978. 4: 36-41.

Hoóz István – Kepecs József – Klinger András: *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja. 1985.

Hoóz István: Népszámlálás és nemzetiség. *Kisebbségkutatás*, 2000. 4.

http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2000_04/cikk.php?id=345 (Letöltve: 2007.04.21.)

Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, 2000.

Jászi Oszkár: *A Habsburg Monarchia felbomlása*. Budapest: Gondolat, 1982.

Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest: Gondolat, 1986.

Jászi Oszkár: *A monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest: ÁKV – Maecenas, 1988.

Joó Rudolf: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*. Budapest: Kossuth, 1984.

Juhász István (szerk.): *Tudományos Gyűjtemény 1817-1841. I. kötet*. Budapest: Magvető Kiadó, 1985.

Kaltenbach Jenő: Kisebbségi önkormányzatok – hogyan tovább? *Barátság*, 1995. június 15.: 842-845.

Kassai Géza: *Magyar történelmi sorsfordulók és a nemzetiségi kérdés*. Budapest: Kossuth, 1959.

Kardos Gábor: *Kisebbségek: Konfliktusok és garanciák*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.

Kádár Zsuzsa: Cigánykérdés a 20. század végi Magyarországon. *Regio*, 1993. 1: 84-101.

Kállai Ernő: Népszámlálási nemzetiségi adatok – romák. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 401-410.

Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.

Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején*. Kutatási gyorsjelentés. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003.

Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel Kiadó, 2005.

Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1999.

Kemény István: *Válság után: Szegények, munkanélküliek, cigányok, versenyképtelenek*. A Szociológiai Társaság Kongresszusán 2002. december 12-én tartott előadás javított és kibővített szövege. <http://szochalo.hu/hireink/article/106063/3218/>

Kemény István: Tennivalók a cigányok/romák ügyében. In Kemény István (összeállította): *A cigányok Magyarországon*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2004. 229-256.

Kemény István: A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia*, 2004. 3-4: 335-346. http://demografia.hu/Demografia/2004_3-4/Kemeny%20Istvan_kozl.pdf

Kemény István (összeáll.): *A cigányok Magyarországon*. „A roma népesség helyzete” címmel 1997. november 19-én rendezett konferencia előadásai alapján. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2004.

Kemény István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000.

Kemény István – Janky Béla: Cigány népesség Magyarországon az ezredfordulón. A cigány nemzeti-
iségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2003. 2: 309-383.
<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00018/pdf/05.pdf> (Letöltve: 2008.06.18.)

Kemény István – Janky Béla: A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. A 2003. évi országos cigánykutatás alapján. *Esély*, 2003. 3: 24-24.
http://szocio.btk.ppke.hu/regi/BAtematika/BBNSZ00101szoc1/5.ora_Kemeny_Janky.pdf

Kemény István – Janky Béla: A 2003. évi cigány felmérésről. Népesedési, nyelvhasználati és nemzeti-
iségi adatok. <http://beszelo.c3.hu/03/10/07kemeny.htm>

Kemény István – Janky Béla: Települési és lakásvizonyok
<http://beszelo.c3.hu/04/04/13kemeny.htm>

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság. 1971-2003*. Budapest Gondolat Kiadó – MTA Etnikai - nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004.

Kerékgyártó T. István: Kisebbségi önkormányzatiság és a kulturális autonómia. *Magyar Közigazgatás*, 1999. 12: 720-723.

Kiss Szilvia (szerk.): *Kiteljesedő kulturális autonómia 2003-2006*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 2006.

Kocsis Károly: Az 1998. évi kisebbségi önkormányzati választások néhány etnikai földrajzi sajátossága. In: Sisák Gábor (szerk.): *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2001. 96-123.

Kolláth György: Kisebbségi képviselő: kudarcok, kritikus közelítések, kiutak. *Társadalmi Szemle*, 1995. 8-9: 94-102.

Korhecz Tamás, Ifj.: A kisebbségi autonómiáról címszavakban. *Európai Utas*, 1999. 4: 37.

Korhecz Tamás, ifj.: A kisebbségi önkormányzatok megválasztásának szabályai a magyar, a szlovén és a jugoszláv közjogban. *Kisebbségkutatás*, 2002. 4.
http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2002_04/cikk.php?id=450 (Letöltve: 2008.05.20.)

Kovács Endre: *Szemere Bertalan és a nemzetiségi törvény*. In: Uő.: Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon. Budapest: Magvető, 1977. 353-365.

Kovács Péter: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Budapest: Osiris. 1996.

Kovács Péter: Az autonómia a nemzetközi jogban. In *Kisebbségi érdekérvényesítés, önkormányzatiság, autonómiaformák*. Budapest: Osiris Kiadó, 1997.

Kovats, Martin: Az országos cigány kisebbségi önkormányzat tevékenysége. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Iona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. 185-202.

Kováts András (szerk.): *Roma migráció*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, 2002.

Kozma István: A magyarországi mikrokisebbségekről az előzmények és a 2001. évi népszámlálás tükrében. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás témaköréből. II.* 2003. 325-399.

Kozma István: Identitásrepertoárok a magyarországi örmények, ruszinok s lengyelek körében. In Bindorffer Györgyi (szerk.) *Változatok a kettős identitásra*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 255-300.

Kósa László: Nemzetiségek a mai Magyarországon. *Valóság*, 1969. 4:12-22.

Kővágó László: Államszövetségi tervek a Tanácsköztársaság idején. *Történelmi Szemle*, 1966. 3-4: 298-324.

Kővágó László: Népköztársaságunk nemzetiségi politikájáról. *Társadalmi Szemle*, 1968. 11: 29-38.

Kővágó László: *Kisebbség-nemzetiség*. Budapest: Kossuth. 1977.

Kővágó László: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*. Budapest: Kossuth, 1981.

Kővágó László: *A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés*. Budapest: Kossuth, 1985.

Kővér György: Rotschild - Sina – Wodianer - Bécsi bankárok az ún. magyar konzorciumban 1867 után. *Budapesti Negyed*, 2006. 54. 4. sz.

<http://www.epa.oszk.hu/00000/00003/00038/kover.html> (Letöltve: 2008.12.05.)

Kutas A. (szerk.) *Nemzetiségek Baranyában. A Baranya megyei Tanács 1984. III. 2.-i ülésének anyaga*. Pécs: Baranya megyei Tanács. 1984.

Kurdi Krisztina: A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kulturális helyzete.

<http://www.jadat.hu/kurdi2.pdf> (Letöltve: 2006.05.09.)

Ladányi János: *Szociális és etnikai konfliktusok: tanulmányok a piacgazdasági átmenet időszakából: 1987-2005*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2005.

Ladányi János – Szelényi Iván: *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó: Budapest, 2004.

Lanier, Amelie: *Az osztrák kereskedelmi politika és a görögök*. *Budapesti Negyed* 2006. 54. 4. sz. <http://www.alanier.at/Gorogok.html>

Levélváltás a magyarországi kisebbségi törvénytervezetről. *Regio*, 1991. 1: 186-187.

Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest: Osiris, 2003.

Lőrincz Csaba: Néhány megjegyzés a magyarországi kisebbségi törvény margójára. *Pro Minoritate*, 1993. 6. sz. 3-5. o.

Magyarlaki Józsefné dr. (szerk.): *Nemzetiségeink. A baranyai horvátszerb és német nemzetiség múltja, jelene és kultúrája*. Pécs: Baranya megyei Pedagógiai Intézet, 1987.

Majtényi Balázs: A magyarországi kisebbségi önkormányzati rendszer elvei és működése. *Fundamentum*, 2001. 3. sz. 34-42. o.

Majtényi Balázs: A kisebbségek autonómiája és a regisztráció. *Kisebbségkutatás*, 2002. 4
http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2002_04/cikk.php?id=446

Majtényi Balázs: mi lesz veled „bezzeggyerek”? Változóban a kisebbségi jogi szabályozás. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest: Rejtjel Kiadó 2005. 461-478. o.

Majtényi Balázs: Struccpolitikák? Kisebbségmeghatározás és a magyarországi jogi szabályozás. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 73-86. o.

Majtényi Balázs: *A nemzetállam új ruhája*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.

Majtényi Balázs – Majtényi György: Jelen és múlt között. (A romákat érintő 1960 utáni kisebbségi jogi szabályozás főbb állomásairól). In Majtényi Balázs (szerk.): *Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban*. Budapest: Lucidus, 2003. 241-258. o.

Majtényi Balázs (szerk.): *Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban*. Budapest: Lucidus, 2003.

Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény*. Budapest: Gondolat Kiadó-MTA Jogtudományi Intézet-MTA Kisebbségkutató intézet, 2003.

Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): *Európa kisebbsége. A roma kisebbség a nemzetközi dokumentumokban*. Budapest: Gondolat, 2005.

Manherz Károly (szerk.): *A magyarországi németek*. Budapest, Útmutató Könyvkiadó, 1998.

Mayer Éva (szerk.): *Kisebbségek Magyarországon 2004-2005*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. 2005.

Mezey Barna: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Budapest: Kossuth, 1986.

Mezey Barna: Cigányok. In *Nemzeti és etnikai Kisebbségek Magyarországon*. Budapest: Auktor Kiadó, 1998. 45-80.

Mészáros Árpád: Nemzetiség, anyanyelv és vallás a magyarországi népszámlások tükrében. In *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1994.

Mészáros Árpád-Fóti János: Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon. *Regio*, 1995. 3. sz. 3-33. o.

Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből.* Kolozsvár: Minerva, 1944.

Mlecsenkov László: A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kronológiája (2003). In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka LÁSZLÓ (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 339-368. o.

Mlecsenkov László: A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek. Kronológia (2004). In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka LÁSZLÓ (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések.* Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 331-372. o.

Mocsáry Lajos: *Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában.* Pest, 1860.

Mocsáry Lajos: *Nemzetiség.* (Pest: Ráth Mór, 1858.) Reprint. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

Modellértékű magyar szabályozás. Kisebbségvédelem Európában. In: *Autonómia*, Budapest: 1996. 7-8. sz. 22-23. o.

Módosítás előtt a tíz éves Kisebbségi Törvény. Beszélgetés Heizer Antallal, a Kisebbségi Hivatal elnökével. *Barátság*, 2003. szeptember 15. 3962-3967. o.

Atyáskodás és kizsorításteremtés. Helyi intézmények, cigányok, kisebbségi önkormányzatok. *Beszélő*, 2002. 1: 74-86. <http://beszelo.c3.hu/02/01/08molnar.htm>

Molnár Emília: Cigány kisebbségi önkormányzatok. A kisebbségi érdekérvényesítés korlátai. PhD értekezés. 2004. Kézirat található: Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. http://www.lib.uni-corvinus.hu/phd/molnar_emilia.pdf

Molnár Emília – Schafft, Kai A.: A helyi roma/cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenysége és céljai Magyarországon 2000–2001-ben. *Szociológiai Szemle*, 2003. 1: 79-99.

Nemes Dénes: A kisebbségi lét történelmi és társadalmi gyökerei Magyarországon - 1993. *Acta Humana* 1993. 12-13sz. 7-25. o.

Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai.* Új Mandátum: Budapest, 2005.

Németh Éva: A kisebbségi önkormányzatok működési zavarai és megszüntetésének formái, módszerei. In Kiss László (szerk.): „*Javaslatok, új formák és módszerek időszerű önkormányzati feladatok megoldásához.*” *Tanulmányok Szotáczy Mihály tiszteletére.* Pécs, Közigazgatás- Módszertani Oktatási és Szolgáltató Bt., 1997. 91-101. o.

Niederhauser Emil: *Nemzetek születése Kelet-Európában.* Budapest: Kossuth, 1976.

Niederhauser Emil: *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.

Niederhauser Emil: Kelet-európa. Kisebbségkutatás, 2001. 1. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2000_01/cikk.php?id=192

Niederhauser Emil: Kisebbségek a mai Magyarországon. *Kisebbségkutatás*, 2000. 1. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2000_01/cikk.php?id=200

Niederhauser Emil: Prológus a magyarországi nemzeti kérdéshez. *Kisebbségkutatás*, 2000. 4. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutataskk_2000_04/cikk.php?id=343

Niederhauser Emil: *Magyarország és Európa*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2008.

Nikolakopoulos, Iliasz – Rigosz, Alkisz – Pszolidasz, Grigorisz (szerk.): *A görög polgárháború. A varkizai egyezménytől a Gramosznál lezajlott hadműveletig. 1945. február – 1949. augusztus*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2006.

Olasz Lajos: Szabadság, egyenlőség és nemzetiségi eszme. Eötvös József nemzetiségpolitikai nézetei. *Európai utas*, 2000. 11. évf. 1. szám. <http://www.hhrf.org/europaiutas/20002/7.htm>

Országgyűlés előtt a Kisebbségi Törvény és a nemzetiségi választások módosítása. Interjú Heizer Antallal, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökével. *Barátság*, 2004. április 15. 4202-4205.

Pál Tibor: A szláv kölcsönösség és hegemonia eszméje. Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Epizódok az orosz pánszlávizmus történetéből, Budapest: Interetnica, 1993. c. könyvéről. *Regio*. 1993. 4. sz.

Palásti Sándor dr.: *A kisebbségi önkormányzatok kézikönyve*. Budapest: Nemzeti és Etnikai Jogok Országgyűlési Biztosa, 1999.

Palásti Sándor: A kisebbségi önkormányzatokról. *Jogtudományi Közlöny*, 1999. 2 sz. 61-71. o.

Pap András László: Európai kisebbségpolitika, magyar kisebbségi önkormányzatok - jogpolitika, harmonizáció és kollízió. Esettanulmány az etnikai-nemzetiségi identitás és választójogi korrupció tárgy-körében (Műhelytanulmány a magyarországi Európa Társaság részére) http://www.kisebbssegivalasztasok.mtaki.hu/adattar/tanulmanyok/tanulmanyok_20030317_1.html

Pap András László: Megjegyzések a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa által készített kisebbségi törvénytervezethez. *Pro Minoritate*, 2001. Nyár: 161-176.

Pap András László: Kisebbségi képviselet a magyar Országgyűlésben: modellek. *Pro Minoritate*, 2003. Nyár: 3-34. o.

Pap András László: Kisebbségek a jog színe előtt – A fogalom-meghatározás nehézségei az országgyűlési biztosok beszámolóiban és a kormány tervezetének tükrében. *Regio*, 2003. 4. sz. 52-76. o.

Pap András László: Csak az menjen ornitológusnak, aki madár? Adalékok az etnikai hovatartozás és a kisebbségi regiszter alkotmányos kérdéseire. *Beszélő*, 2004. 1. sz. 28-35. o.

Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*. Budapest: Gondolat, 2007.

Pavlovics Attila – Gyurok János: Kisebbségek – érdekképviselet. Pécsi regionális tapasztalatok. *Regio*, 2005. 4. sz. 131-150. o.

Pál Mónika – Győri Szabó Róbert: A nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselete. In Temei József (szerk.): *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülésszak 1998. október 1-3. IV*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1998. 2405-2421.

Pálné Kovács Ilona: A kisebbségi önkormányzatok jogállása. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. 38-49. o.

Petrétei József – Sükösd Ferenc: A nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéről. *Tudományos Dialóg*, 1998. 2. sz. 72-78. o.

Pénzes Zsuzsanna: A kisebbségi önkormányzatok gazdálkodása. In Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. 50-57. o.

Péteri Attila: Országos kisebbségi önkormányzati választások 1995. In *Autonómia*, 1995. 7-8. o.

Péteri Attila – Rytko Emília – Szabó Lászlóné: (szerk.): *A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek fővárosi és országos önkormányzatainak választása 1995*. Budapest: Belügyminisztérium, Országos Választási Iroda. 1995. (Választási füzetek, 27.)

Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris – Századvég, 1995.

Pölöskei Ferenc: *A köztársasági eszme története Magyarországon*. Budapest: Cégér. 1994.
<http://www.polhist.hu/koztars/index.php?fkod=5&fsz=2>

Rákosi Sándor – Szabó Bálint: *A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Budapest: Kossuth, 1967.

Pukánszky Béla: *Német polgárság magyar földön*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2000.

Rátkai Árpád: Kisebbségi önkormányzati választások 2002-ben. *Regio*, 2003. 4: 77-90.
 Részletek a Magyarországi Nemzeti Kisebbségek Uniójának programnyilatkozatából. *Regio*, 1991. 1sz. 184-185. o.

Reisz Teréz (szerk.) *A cigányság társadalomismerete*. Pécs: Iskolakultúra, 2002.

Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet- Közép- és Délkelet – Európában a 19. és a 20. században*. Budapest: Napvilág, 1998.

Rosz András: Cigány állampolgárok Pécsen 1994–1997. *Pro Minoritate*, 1997. tavasz. 6. évf. 2. sz.
<http://www.hhrf.org/prominoritate/1997/7tav02.htm#E13E6> (Letöltve: 2008.01.06.)

Rytka Emília – Szabó Lászlóné (szerk.): *Az 1994. és 1995. évi helyi kisebbségi önkormányzati választások összefoglaló adatai*. Budapest: Belügyminisztérium, Országos Választási Iroda, 1995. (Választási füzetek, 30.)

S. Benedek András: *A gens fidelissima: a ruszinok*. Budapest: Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzata, 2003.

Samu Mihály: Plurális demokrácia – kisebbségi politika. Kollektív jogok és a kisebbségek államalkotó minősége. *Valóság*, 1992. 4sz. 49-61. o.

Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon 1945-1961. *Regio*, 1999. 1. sz. 16-35. o.

Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában 1790-1848*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.

Schlett István: Nemzet és polgár. A nemzeti és etnikai kisebbségi törvény tervezeteihez. *Világosság*, 1991. 3 sz. 167-183. o.

Schlett István: Nemzetek és nemzeti kisebbségek. In Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika?* Budapest: Osiris, 1999. 202-237. o.

Schöpflin, George: Politikai és szociológiai elemzés a kisebbségekről. In Tabajdi Csaba – Barényi Sándor (szerk.): *Kisebbségi érdekérvényesítés, önkormányzatiság, autonómiaformák*. Budapest: Osiris, 1997. 204-237. o.

Sisák Gábor: Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén. Budapest: Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely, 2001.

Skevis Theodoros – Athanasiou Christoforos: Görögök. In *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon*. Budapest: Auktor Kiadó, 1998. 81-100. o.

Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn. Budapest: Kosuth, 1980.

Stewart, Michael Sinclair: Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. Budapest: T-Twins Kiadó-MTA Szociológiai Intézet,-Max Weber Alapítvány, 1993.

Szabó Attila: *A cigányság helyzetének összehasonlítása a rendszerváltás előtt és után*. Budapest: Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége, 2000.

Szabó Miklós: Magyar nemzettudat problémák a huszadik század második felében. *Medvetánc*, 1984/1985. 4/1. sz. 45-74. o.

Szabó Orsolya: Reform vagy módosítás? A magyarországi kisebbségi törvény koncepcionális megújítása. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 191-208.

Szabó Orsolya: A kisebbségi törvény és módosítása avagy: a „nagyon várt, kiemelkedő jelentőségű, sanyarú sorsú torzszülött” In Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk.) *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés – 2004: Helybenjárás*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2005. 108-130. o.

Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003.

Szász Zoltán: A nemzetiségek és az 1848-as magyar forradalom. *Történelmi Szemle*, 1998. 3-4. http://epa.oszk.hu/00600/00617/00002/tsz98_3_4_szasz_zoltan.htm

Szarka László: Tilkovszky Loránt: Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig. Budapest, Ikva Kiadó,. C. könyvéről. 1994. *Regio*, 1995. 3. sz. <http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00022/pdf/konyvismerteto.pdf>

Szarka László: A csehszlovák–magyar lakosságcsere helye a magyar kisebbség tervezett felszámolásában 1945-1948 között. *Kisebbségkutatás*, 2007. 3. sz. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2007_03/cikk.php?id=1446

Szarka László: *Duna-táji dilemmák: Nemzeti kisebbségek - kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister, 1998.

Szarka László: A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága. *Kisebbségkutatás*, 1999. 2. sz. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_1999_02/cikk.php?id=57

Szarka László: A 2001. évi magyarországi népszámlálás nemzetiségi adatairól. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 411-416. o.

Szegő László: *Cigányok: honnét jöttek, merre tartanak?* Budapest: Kozmosz, 1983.

Szesztay Ádám: Az 1960-as nemzetiségi iskolareform. In Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat.* Budapest: Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003. 54-68. o.

Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956-1962.* MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003.

Szekfü Gyula: *Három nemzedék. – és ami utána következik.* Budapest: ÁKV – Maecenas Kiadó, én.

Szilágyi Imre: „Szép dolog szlovénnek lenni, de nem könnyű” *Pro Minoritate*, VII. évf. 1. szám. 1999/tél. <http://www.hhrf.org/prominoritate/1999/99telc.htm>

Szoboszlai Zsolt: *Cigányok a szociális földprogramban.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2003.

Tabajdi Csaba – Barényi Sándor (szerk.): *Kisebbségi érdekérvényesítés, önkormányzatiság, autonómiaformák. Nemzetközi konferencia, Budapest, 1995. november 9-10.* Budapest: Osiris, 1997.

Takács Imre: Kisebbségi jogok, nemzetiségi statisztika. In Horváth Imre – Kigyósi Attila – Vass Lucia (szerk.): *Alkotás a társadalomtudományok határán. Emlékkötet a 80 éves Kovacsics József tiszteletére.* Budapest, ELTE ÁJK, 1999. 201-208.

Tilkovszky Lóránt: A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről. *Századok*, 1965. 6: 1247-1258.

Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938-1941).* Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1967.

Tilkovszky Lóránt. *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938-1945.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1978.

Tilkovszky Lóránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919-1989.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1989.

Tilkovszky Loránt: Területi integritás és területi autonómia. A magyar kormány 1920. évi „szlovák felvidéki” autonómia terve. *Századok*, 2000. 3: 555-596.

Tóth Judit: Többes mérce a kisebbségi hovatartozás megvallásánál? *Kisebbségkutatás*, 2002.4. http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2002_04/cikk.php?id=447 (Letöltve: 2008.10.08.)

Tóth Judit: A többkultúrájú politikai közösség magyarországi intézményesülése. *Miskolci Jogi Szemle*, 2008. 1:121-140.

Tóth Pál – Páczelt Istvánné: *A falusi cigányság. Kutatási zárójelentés a Borsod-Abaúj-Zemplén megye községeiben élő cigány lakosság körében lefolytatott kérdőíves felmérésről.* Miskolc: MTA RKK Észak-Magyarországi Osztálya, 1991.

Tóth Zoltán I.: A nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867-1900). *Századok*, 1956. 3: 368-393.

Tóth Zoltán: Nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képvisellete. *Magyar Közigazgatás*, 1993. 8: 458-465.

Turóczi Károly: A hazánkban élő nemzetiségek helyzetéről. *Pártélet*, 1962. 4: 80-85.

Újfalvi Annamária: Tudományos tanácskozás a nemzetiségi törvény-tervezet koncepciójáról. *Jogtudományi Közlöny*, 1990. 2:105-106.

Úton a kulturális autonómia felé. Intézmények – országos önkormányzatok fenntartásában. *Barátság*, 2004. november 15. 5. sz. 4386-4388. o.
<http://epa.oszk.hu/01200/01259/00014/pdf/Bar02.pdf>

Udvari István: Ruszinok és ukránok. In *Nemzeti és etnikai Kisebbségek Magyarországon*. Budapest: Auktor Kiadó, 1998. 255-276.

Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete: Budapest, 1991.

Varga János: 1848-49 nemzetiségi problémáinak történetéhez. *Történelmi Szemle*, 1960. 2-3. sz. 325-328. .

Vánkosné Timár Éva: A kisebbségi törvény a magyar jogrendszerben. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 1993. 12-13: 46-63.

Vánkosné Timár Éva: A kisebbségi önkormányzati képviselőinek választása. *Kisebbségi Értesítő*, 1994. 3: 89-129.

Vánkosné Timár Éva: Gondolatok a kisebbségi jogokról, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény hatálybalépése kapcsán. In: *Magyar Közigazgatás*, 1994. 9: 546-556.

Váradai Monika Mária: Választási tablóképek Pilisvörösváron. In Böhm Antal és Szoboszlai György (szerk.) *Önkormányzati választások 1994. Politikai szociológiai körkép*. Budapest: MTA PTI, 1996. 405-437.

Váradai Monika Mária: Eredmények, kudarcok, hiányok és dilemmák: német kisebbségi önkormányzatok mérlegen. Kutatási összefoglaló- Jelentés az LDU számára. <http://www.ldu.hu/doc/ekhd.rtf> (Letöltve: 2007.08.08.)

Váradai Monika Mária: Német kisebbségi önkormányzatok és változó helyi társadalom. *Regio*, 2002. 2: 166-193.

Váradai Monika Mária: „A rendszer működőképes, de...” A kisebbségi önkormányzatok működési és együttműködési modelljei. *Beszélő*, 2002. 12: 26-39.
<http://beszelo.c3.hu/02/12/06varadi.htm> (Letöltve: 2008.07.14.)

Váradai Vilmos: Kisebbségi jogok a környező államokban – a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény a Magyar Köztársaságban. In Egyed Albert – Tokaji Nagy Erzsébet (szerk.): *Kisebbségek és önkormányzat. Az 1993. szeptember 27-29. között Szentendrén tartott konferencia előadásai és vitája*. Budapest: Minoritás Alapítvány, 1994. 25-43.

Vendég Sándor: A nemzetiségi szövetségek országos munkaértekezlete után. *Pártélet*, 1960/6. sz. 40-45. p.

Vékás János: Statisztikai adatok az 1980-2001. évi népszámlálások összehasonlító elemzéséhez. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 237-251.

Vékás János: Színeképek: Magyarország nemzeti és etnikai kisebbségei a népszámlálások tükrében. In Kántor Zoltán - Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Budapest: Rejtjel Kiadó 2005. 500-532.

Vizi Balázs: Az Európai Unió és a kisebbségek jogai. *Kisebbségkutatás*, 2001. 2: 275-287.

Vizi Balázs: A mai európai nemzetközi kisebbségvédelem egyes jellemző vonásai. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. I.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2002. 367-389.

Vogel Sándor: A kisebbségi jogok szabályozása Közép-Európában. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 2004. 1: 22-60.

Walter Tibor: Német kisebbségi önkormányzatok Baranya megyében. *Magyar Közigazgatás*, 2001. 12: 742-749.

Walter Tibor: Német kisebbségi önkormányzatok Baranya megyében II. *Magyar Közigazgatás*, 2002. 1: 55-63.

Windisch Éva: A magyarországi német nemzetiségi mozgalom előtörténete (1867-1900). *Századok*, 1964. 4: 635-59. és 5-6: sz. 1104-1127.

Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében.* Európa: Budapest, 1992.

Wolfart János: A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló új törvény. *Magyar Közigazgatás*, 1993. 10: 577-581.

Zielbauer György: *Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből (1945-1949).* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

Zielbauer György: *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945-1955.* Szombathely-Vép: Pannon Műhely, 1990.

Zielbauer György (szerk.): *Die Verschlappung ungarländischer Deutscher 1944/45. Erste Station kollektiver Bestrafung.* Budapest: Magyarországi Németek Szövetsége, 1990.

Zinner Tibor: Adalékok a magyarországi németek 1945 utáni kitelepítéséről. *Jogtörténeti Szemle*, 2003. 3: 11-20.